

Dr. Ferdinánd István

CSITTVÁRI KRÓNKA

anno 1952

Dr. Ferdinánd István

CSITTVÁRI KRÓNIKA

————— ↵ anno 1952 ➤ —————

A *Csittvári krónika* című folyóiratban megjelent
vagy hozzá tartozó, eddig meg nem jelent írások

Összeállították és a szöveget gondozták
FERDINÁND LÁSZLÓ és GLATZ JÓZSEF

Lektorálták

BÖRÖCZ ENIKŐ
DR. HAFENSCHER KÁROLY

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás sokszorosítás, illetve
adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásos engedélyéhez van kötve.

© Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 2001
© Ferdinánd László

TARTALOM

Előszó (<i>Glatz József</i>)	9
Dr. Ferdinánd István	
A könyv szerzőjének rövid életrajza, életútja (<i>Ferdinánd László</i>)	13
Két rehabilitáció (két dokumentum)	15
Vallomás Ferdinánd Istvánról (<i>Dr. Hafenscher Károly</i>)	17
Bevezetés ◀ A teológia és a filozófia viszonya	23

CSITTVÁRI KRÓNIKA (1952. január-június)

Január	◀ Reprisztináció	29
Február	◀ A szabad-akarat kérdéséhez	35
	Luther és a szabadmozgalom	36
	Az idő mint mennyiség	41
	Szabadelőadás	44
	A megőszült tenger	46
	Knock out	47
	Forma és tartalom	49
	Horizon	52
Március	◀ A térkép vallomása	57
	Három mítosz-fogalom	62
	A bűn a formában van	65

Április	✦ A misztikus és a prófétai vallás	71
	A vádoló ifjúság	75
	Végső leszámolás a misztikával	77
	A közeg	82
	A próféta (Bergyajev után franciából)	86
	A bivaly	90
Május	✦ Appellare ad populum!	92
	✦ Az egyház ifjúsága	97
	Mi a teológia?	100
	Új világ felé	102
Június	Tudós és gondolkodó	105
	✦ Kultúrmorfológia	109
	Protestáns katolicizmus	113
	Első és másod-bizonyágtétel	115
	Keresztyén elvszerűség és tényyszerűség	116
	A vallás mint közvetlen „túlvetület”	117
	Mozgalmi káté	118
Függelék	✦ Vitális emberek hagyják el az egyházi szolgálatot	122
	✦ Az értelmiség szolgálata	127
	Furcsa barátom	129
	Keresztyén irodalom	131
	A szózat	133
	Természet-vallás	136
Szótár	Bornemissza Péter: Ördögi kísértetek – olvasása közben	138
		145

Miért kérdik önök, hogy mi az a csittvári krónika? Nagyon jól tudják azt. Nemzedékről nemzedékre adott ereklye az, melyet mindig a fiatalság őriz. Ülnek itt többen a törvényszék asztalánál, kiknek kezeírását tartogatják ama lapok; mert hiszen fiatal korában minden ember szabadelvű, rajongó és felmagasztalt. Azért száll ez mindig diák kezéből diák kezébe. Mert mikor innen elmegyünk, közülünk is lesznek főpapok, főhivatalnokok s akkor mi is megfordulunk saját magunk ellen, akik hajdan voltunk szabadságszerető, merész gondolatú fiatal emberek. A csittvári krónika volt, van és lesz; s a milyen bizonyos, hogy nem azoknál van, akiknél volt, olyan bizonyos, hogy nem azoknál lesz, akiknél van; nehogy megtörténhessék, hogy valamint a múlt üldözi most a jelent, úgy a jelen üldözhesse valamikor a jövőt.

Jókai Mór: *És mégis mozog a föld*

ELŐSZÓ

Nem ritka jelenség, hogy egyházi szolgálatra készülők, akik egyedül ebben a hivatásban látják életük célját és végső értelmét, éppen az előkészület során konfliktusba kerülnek küldetéstudatukkal, önmagukkal. Voltak ilyenek az Evangélikus Teológiai Akadémián az ötvenes évek elején is. Ezek közül néhányan a vallástudomány akkori professzora, dr. Ferdinánd István közelében kerestek menedéket, ahol – úgy érezték – benne olyasvalakire találtak, aki őket komolyan vette, akivel kétségeikről, látásaikról szabadon beszélhettek.

Neki támadt az ötlete, hogy ennek a hozzá sodródott kis közösségnek fórumot adjon, melyen a kedvüket vesztett, szárnyaszegett fiatal Timóteusok újra növe szárnyaikat próbálgathatnák. Gondolt nyilván kezdettől fogva arra is, hogy éppen ezekből az elégedetlen, zúgolódó fiatalokból mozgalom nőhet, az igehirdetés és az egyházi szolgálat megújulásáért küzdő, harcos „szabadcsapat” kovácsolódhat, hogy ez a minden emberi felé nyílt közösség a mában élő „új egyház” kristályosodási pontjává válhat. Így született a „Csittvári krónika”, egyházunk talán egyetlen „földalatti” folyóirata a maga idejében.

A remény – e földiekkel játszó csalfa tünemény – most se váltotta be ígértét.

Pista bácsi – hiszen így hívtuk őt nem csak magunk közt – első csalódása az lehetett, hogy a forrás csak gyéren, gyengén csergedezett. Szeberényi Tamás cikkétől eltekintve, a várva várt írások nem jöttek. Erre rezonál a második szám „Horizon” rovatában: „A megszülető gyermeknek elsősorban nem védelemre, rendszabályra, okosságra, hanem táplálékra van szüksége”¹. A lap ettől kezdve főleg az ő írásait tartalmazza; ez a kiadás is kizárólag ezekre szorítkozik.

Második, nagy csalódása a közösség szétesése volt. Többen le se szigorlatoztak, mások rövid nekifutás után kiváltak az egyházi szolgálatból. Amikor 1955-ben Ferdinánd Istvánt eltávolították az Akadémiáról, ő lett a bűnbak, ezzel is őt

¹l. 52. o.

vádolták². Nem védekezett. Szemrehányást nem tett. Évtizedek után került kezembe itt utolsóként közölt, egykor önnönmagának írt „recenziója” Bornemissza Ördögi kísérteteinek faksimile kiadásához. Ott olvastam: „Szabadcsapatot akartam én alakítani belőletek, nem sikerült, széthullottatok, fiaim, mert hitványak voltatok. Nem a kor volt rideg és kegyetlen... minden kor ez és ilyen – ti voltatok hitványak”³.

Voltak ebben a körben jó képességű fiatalok. Nem a tehetség hiányzott, a magatartásban volt a hiba.

◄

A Krónika állásfoglalásai, rövid tanulmányai, bevezetnek minket Ferdinánd István világába. Sajátos szóhasználatában, amit sokszor terhére róttak, könnyen eligazodhatunk.

Kulcsfogalma az *életforma*. A valóság életforma – mondja –, azaz nem kvalitatástan lét, hanem mindig életnek és formának (szellemnek) egy bizonyos, egyszeri, páratlan kapcsolata. A szellemi élet megnyilatkozásai – tudomány, művészet, erkölcs, filozófia és vallás – az életforma *vetületei*, az életformához tartoznak, abból jönnek, azt tükrözik és az bontakozik bennük. Az életformáról leszakadt, abszolúttá lett vagy tett vetület elveszti valóságát, nihilizálódik és nihilizálja magát az életformát is.

Van való, ál és mű életforma. *Érték*, az életformát megújító vetület csak való életformából, csak való életforma relatív vetületéből születhet. Ez pedig akkor történik, ha egy ilyen való életforma relatív vetülete túlról is jön, onnan is formálódik és tartást onnan kap. Az ilyen vetületet sokáig istenrelatívnak nevezte. Később ezt a kifejezést nem használta. Isten neve nem fér bele a filozófia szótárába.

Valamely életforma felvehet magába más életformákat. Ha az alapéletforma a felvettek autonómiáját, önállóságát meghagyja, akkor ezek annak nem részei, hanem *részlegesei*. Így születik közösség. Az életforma alkothat magából is részlegeseket és értékvetületeket is felvehet magába részlegesként. Ezért élnek egy igazi irodalmi mű figurái önálló életet.

Filozófiája nem öncél volt. Mint Krisztus hű szolgája, kereste a ma emberét, aki látása szerint más kultúrák, korok szülötteitől lényegesen különbözik: ismérve nem okossága vagy nagy tudása, alapállása más. Nem minden ma élő ember

² Böröcz Enikő: A Magyarországi Evangélikus Egyház története az ÁEH-ban megmaradt iratok alapján... Egy konkrét ügy ismertetése: Ferdinánd István professzor eltávolítása az Ev. Teológiai Akadémiáról, 1999. kézirat; 20-26. o.

³ Bornemissza Péter: Ördögi Kísértetek – olvasása közben; 138. o.

a ma embere, de az újkor hajnalán történt egyesek lelkében valami elemi változás, ami egyre inkább egész kultúránkat meghatározza: a metafizikai súlypont – így mondja – áttevődött a külvilágból az ember belső világába, az objektumból a szubjektumba. A ma emberét csak itt és csakis ennek az új valóságnak megfelelően lehet egzisztenciálisan megszólítani, elérni.

Az objektívált ige számunkra nem lehet Isten élő szava. Az egykori igétől nincs egyenes út a mába. Nem elég ma a múlt igéket magyarázni, ismételtetni; ettől még nem lesz az igehirdetés egzisztenciális. Új szituációkba új igék, új látások kerestetnek, melyek bár a régiekkel összhangban vannak, de újak. Ahol a válasz megvan már a kérdés előtt, ott valami nincs rendben.

Gondolatai nem illenek gondolataink szokásos menetébe; csonkítás és ferdtítés nélkül nem férnek tradicionális teológiánkba. Ezért, amit mond, sokaknak botránkozás, de másoknak, akik Isten előtt kész válaszok nélkül üres kézzel állnak: karácsonyi ajándék. Ez – tudom – személyes hitvallás, de így jártam én vele. Éveken át agyonhallgattuk őt, kezdjük el vele a beszélgetést.

Az itt közölt írások azonban nem csak Ferdinánd Istvánt állítják elének; olvasásuk közben részt vehetünk a Csittvári krónika körének paláverein. A nagy téma: Mi a feladatunk, mire készülünk? Milyen legyen és milyen lehet az igehirdetés a ma valóságában? Ebben a „mában” benne volt a „szocializmus építésének ideje”⁴ is, amit ő nem feltétlen ironikusan értett, de ez a „ma” – mint már tudjuk – lényegében alapvetőbb, átfogóbb valóság.

Hogyan értsük a Szentírást, a hitvallások tanait? – kérdeztük. Mit szóljunk a mítoszaltalánítás csalogató, racionalista evangéliumához? Mi az ige, mi a kinyilatkoztatás? Stb. stb. Hol a templom nélküli várost álmodtuk és már magunkat is prófétáknak láttuk, hol az egésznek nem láttuk értelmét. „Nincs, aki megértsen minket – mondtuk –, nem lehet itt – egyházunkban – újat kezdeni, vaskalaposok közt fejfel falnak szaladni.” A célban se tudtunk mindig egyetérteni. Ki a humanizmusban, ki a misztikában keresett kiutat.

Az itt közölt írások konkrét szituációkban születtek, azokra reflektálnak. Olvashatjuk őket pedagógiai szempontból is: Hogyan próbálta a professzor és nevelő ezt a heterogén társaságot az egyház szolgálatában megtartani, és arra motiválni, sőt – ami ennél több – Isten elé állítani, hiszen felelettel végső fokon egyedül Neki tartozunk.

Mi Ferdinánd István utolsó szava egyházához, a Magyarországi Evangélikus

⁴ vö. A közeg; 82. o.

Egyházhoz? Gyűjteményünk utolsó mondata rezignációval zárul: „a halottat nem életre kell injekciózni, vagy vért adni neki saját vérünkéből, hanem eltemetni.”⁵ Ne várjunk ott új életre, ahol maga Isten kimondta az ítéletet: „Hallván halljátok, de ne értsetek, látván lássatok, de ne ismerjete!” És mégis: a mérleg másik serpenyőjébe bele kell tennünk mindhalálíg hűséges szolgálatát ebben az egyházban. Ez az egyház életünk humusza, melyben Vörösmarty szavaival élve élnünk s halnunk kell.

Egy, ebben az összeállításban nem közölt, tanulmánya⁶ végén írja: „el tudom képzelni, hogy a jövőben meggyengülnek, vagy éppen széthullanak az egyház szervezeti keretei, de: látásom szerint az egyházhoz legkevesebb két ember kell... az egyik, aki bizonyosságot tesz Krisztusról, az ígérő, – egy másik, aki azt hitte befogadja. Két ilyen ember, kettő vagy több... mindig lesz a földön. Ezt hiszem. Amíg én élek, az egyiket már nem is kell keresni. Ilyen legvégső értelemben az egyház örök s a poklok kapui sem vesznek rajta diadalt.”

✦

A Csittvári krónika havonta négy példányban jelent meg. Az egyes példányokat emlékezetem szerint Szeberényi Tamás, Benkóczy Dániel, Morvai István és Szepesváry Tamás⁷ őrizték. 1952 januárjától hat szám látott napvilágot. A júniusi, hatodik számnak nincs ugyan külön fejléce, de könnyen elkülöníthető.

A tervezett szeptemberi számból csak töredékek maradtak ránk. „Az történt ugyanis, hogy a tanári kar egyik tagja B.M. hallgatóval ellopatta Benkóczy Dániel példányát és elolvasva, bevitte az Állami Egyházügyi Hivatalba.”⁸

Glatz József

⁵ I. Bornemissza...; 138. o.

⁶ „Vallás és ideológia – A diakónia teológiája a marxizmus felől nézve”, kézirat

⁷ A szűkebb tanítványi kör tagjai; Szeberényi Tamás 1952-ben már segédlelkész, a másik három akkor még teológiai hallgató.

⁸ Vámos J.: Az Ev. Teológiai Akadémia története IX, 1992. kézirat; 1-2. o.

DR. FERDINÁND ISTVÁN

(1911-1992)

A KÖNYV SZERZŐJÉNEK RÖVID ÉLETRAJZA, ÉLETÚTJA

- ◊ 1911. november 25-én született Gömörhosszúszón, Gömör vármegyében (ma Szlovákia).
- ◊ 1922-től 1930-ig az Esztergomi Szent Benedek-rendi Szent István gimnáziumban tanult, ott érettségizett.
- ◊ 1930-1934. a Magyar. Kir. Erzsébet Tudomány Egyetem soproni Evangélikus Hittudományi Karának hallgatója;
- ◊ 1932-ben tett alapvizsgát, 1934-ben szigorlatozott.
- ◊ 1934-1935. a téli és nyári félévben a Strasbourgi Egyetem Protestáns Hittudományi Karán tanult ösztöndíjasként
- ◊ 1935-ben teológiai tanulmányait befejezte és D. Raffay Sándor püspök a Budapest Deák-téri templomban lelkésszé szentelte.
- ◊ 1935-ben Fejér megyében, Tordason,
- ◊ 1936-ban Nyíregyházán volt segédlelkész.
- ◊ 1937-1949. az Erzsébet Tudomány Egyetem Hittudományi Karán három évig mint foglalkoztatott diplomás, majd – a felsőfokú tanfolyam befejezése után – könyvtárosként dolgozott.
- ◊ 1941 októberében a Hittudományi Karon doktorált. Doktori értekezését „Vallás és életforma – Vallásfilozófiai tanulmány” címmel Pécssett adták ki.
- ◊ 1949-ben a Sopronnal határos Balfon volt lelkész; ez idő alatt az Erzsébet Tudomány Egyetem Hittudományi Kara Általános Vallástudományi Tanszékén mint szakelőadó tanított.
- ◊ 1950 szeptemberében az egyetemes közgyűlés megválasztotta a Teológiai Akadémia (az Egyetem Hittudományi Karának utódja) Általános Vallástudományi Tanszéke tanárává.
- ◊ 1955. november 25-én tanszékéről és tanári állásáról lemondott.
- ◊ 1956-tól Homokbödögén (Veszprém megye), majd
- ◊ 1973-tól Vas megyében, Gércén volt lelkész.
- ◊ 1979-ben ment nyugdíjba.

- ◄ Nyugdíjba vonulása után Fejér megyében, Gyúron élt; nyugdíjasként még néhány évet az ottani gyülekezetben is szolgált
- ◄ 1992-ben bekövetkezett haláláig.

Az életrajzi adatok ismeretében kiemelnék néhány olyan fontos fordulópontot, amelyek édesapám életének és munkájának alakulásában lényegesek. Krisztus elkötelezett, hűséges szolgája volt. Már a szülői házban megismerte keresztyén hitünk alapjait, megszerette egyházunkat. Belső indíttatásból, tudatosan választotta és vállalta a lelkési hivatást. Kitartóan és eredményesen tanulta a teológiát, filozófiát és egyéb tudományokat és elsajátította azok ismereteit. Olvasottsága, egyetemi könyvtári munkája, ismeretei, kutatásai révén magas szintű műveltséget szerzett teológiából, filozófiából és pedagógiából is. Doktori értekezésében nyilatkozott meg először kitűnő képzettsége és felkészültsége. Podmaniczky és Karner professzorok így értékelték disszertációját: a szerző eddig ismeretlen területet tárt fel a vallásfilozófiában; megismeréséhez az új alapfogalmakat és módszert kidolgozta. Teológiai tanári munkássága idején, átfogó tudását és személyét kedvelő, rajongó tanítványaiból, otthonában késő éjszakákba nyúló palávereken, kis külön csoport kovácsolódott. Ebből a körből kerültek ki azok, akik 1952-ben tanárunk támogatásával a *Csittvári krónika* című titkos folyóiratot útjára indították, ahol azután – tanárunk is, ők is – leírhatták szabadon gondolataikat.

Édesapám életében az 1955. esztendő volt a legszomorúbb sorsforduló. Ebben az évben megfosztották hivatásától, katedrjától. Nagyon szeretett tanítani. Az akkori egyházi vezetőség – az ÁEH jóváhagyásával, amint az előszóban erre már utaltunk – tanszékét „törvénytelenül” megszüntette és tanári állásáról való lemondásra kényszerítette azzal a feltétellel: Ha önként mond le, még vidéki egyházközségben lelkési szolgálatot végezhet.

Kétszer rehabilitálták. Először 1957-ben: az Egyházegyetem Tanácsa erkölcsileg rehabilitálta, de tanszékét nem kapta vissza. Másodszor 1989-ben az Egyházi Bíróság mondta ki, hogy eltávolítása törvénytelen volt, de akkor már idős korára való tekintettel csak nyugdíjának rendezésére hozhattak intézkedést. (A két rehabilitációs iratot fénymásolatban bemutatjuk).

Művei életében (egy-két kisebb tanulmány kivételével) nem jelenhettek meg. Filozófiai rendszerének, monográfiáinak, teológiai és filozófiai tanulmányainak feldolgozása és előkészítése a kiadásra már folyamatban van.

Ferdinánd László

467/1957.M.

K i v o n a t

a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem Tanácsa 1957 július 9-i ülésének jegyzőkönyvéből.

6.s./ Dr.Ferdinánd István rehabilitációs ügye.

Az Egyházegyetem Tanácsa megállapítja, hogy Dr.Ferdinánd István lemondása teológiai akadémiai tanári állásáról, valamint az Evangélikus Egyházegyetem könyvtárosi tisztségéről kényszerhelyzetben történt és őt erkölcsileg rehabilitálja.

Az erkölcsi rehabilitáció gyakorlati következményeire, illetve megvalósítására nézve javaslatot kér a Teológiai Akadémiától.

A kivonat hitelsül:

Ferdinánd István
egyetemes főtitkár

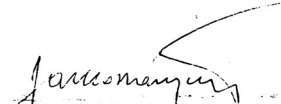
Az Országos Egyházi Bíróság 1989. nov. 27-én tartott ülésén foglalkozott dr. Ferdinánd István ny. lelkész ügyében és a rendelkezésre álló adatok alapján meghozta az alábbi

4. sz.

h a t á r o z a t o t

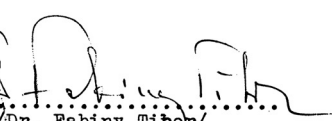
A Bíróság megállapította, hogy az Országos Egyházi Elnökség 1958. nov. 28-i intézkedése, amely dr. Ferdinánd István tanszé-
kének egyoldalú leépítésére és az általa előadott tantárgyak más
professzorok közötti szétosztására irányult, törvénysértő volt.

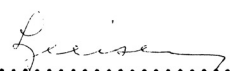
A Bíróság javasolja az Országos Elnökségnek, hogy a fentiek
alapján később mértánytalanul megállapított nyugdíját módosítani
szíveskedjék.

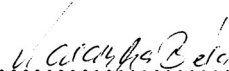

.....
/Farkasházi Ferenc/
elnök, orsz. felügyelőhelyettes

.....
/Dr. Luthár Jenő/
orsz. egyházi jogtanácsos

.....
/Dr. Fabiny Tihor/
orsz. előadó bírót

.....
/Szabik Imre/
orsz. egyházi bírót

.....
/Kalácska Béla/
orsz. egyházi bírót

VALLOMÁS FERDINÁND ISTVÁN RÓL

Ferdinánd István személyét és írásait nem választhatom el. Amikor olvasom sorait, még most is hallom hangját, magam előtt látom mozdulatait, ahogyan megtámasztja homlokát, felhúzza szemöldökét: gondolkodik – újra egykori tanítványnak érzem magam. Tanítványnak lenni ebben az esetben rangot jelent s tanulom „életforma gondolat-rendszerét”. Bár a Csittvári krónika idején (1952) már nem voltam a Teológián, de gondolatai ismerősek, a „Ferdinánd-féle koordináta rendszer” azonos, amiben mindent el lehet helyezni, csak a körülmények változtak.

A mi időnk közvetlen a háború előtt és az azt követő esztendőök sanyarú időszakára volt (1944-1948) – fizikailag legalább is –, szellemiekben gazdag ugyan és emlékezetes, de a helyzet nem volt olyan bonyolult, mint 1952-ben Budapesten. Ez a különbség is meghatározza mondanivalómat. Akkor még nem tartoztam Pista bácsi később alakult „szabadcsapatához”, még csak egyéni – katalomban – látogató tanítvány voltam. Egyfajta Nikodémus, aki ha nem is éjjel, de rendszeresen felkereste a könyvek birodalmában a Mestert, máskor együtt menekítette Vele a bezúrástól féltett könyveket a padlásra (Bergyajev, Spengler, Dosztojevszkij, Nietzsche stb. műveit).

Mindig csak egyedül voltam nála. Ki volt Ferdinánd István az én szememben? Őhöz idő kell, míg be lehet mérni a helyét. Amint Bachot kortársai igazán nem ismerték fel és Mendelsohn-ig kellett várni, amíg Európában népszerű lett, talán így vagyunk Pista bácsival is. Most csak a kontinuitás fontos: az, hogy fia elővette írásait és megőrizteti az utókornak. Az igazi értékelés még várat magára... Ki volt Ő? A tragikus heroizmus (Sartre, Camus) egy magyar evangélikus lelkész változata? Jelenkori Szűszifosz? Meg nem értett vagy félreismert zseni? A tanári karban mindig kissé idegen jelenség? Naiv idealista – akit a gyakorlati életben dörzsölt emberek úgy kezelnek, ahogyan akarnak? Távolságot tartó, ugyanakkor melegsívíví, másokért felelős ember? Hamvas Béla-szerű jelenség, akit – ha már valamit „sajátjaként” megírt – még az sem zavar, ha nincs olvasótábora... az Ő dolga volt,

hogy kitalálja, és a mű önmagában is érték – új teremtmény? Ő Ferdinánd István volt – „egyedüli példány”, Kosztolányi szavaival. Jellemzéséhez nem elegendők ezek a megszokott szellemi dobozok. Keresztet hordozó, radikális Jézus tanítvány volt, nagy tudós, ismeretekben gazdag, jellemben szilárd, remete a magyar glóbuszon, aszkéta a szó fegyelmezett, lemondani tudó ember értelmében. Lehet, hogy még sok idő kell, amíg igazán felismerik... Mégis, a magam módján közelítve jellemezni szeretném. Belső kötelességemnek tartom.

Mesternek hívtuk, mesternek tartom ma is, de tudtam, hogy egy volt az ő mestere, a Názáreti... A mi mesterünk Ferdinánd István egyszerre volt teológus, filozófus, pedagógus. E hármas hivatás lelkipásztori felelősséggel és szeretettel párosult és egymástól el nem választható módon érvényesült, fungált környezetében. Másoktól különböző ember volt, egyéniség, a személyiség értelmében (Bergson), páratlan jelenség a 8. Zsoltár értelmében. Ha Eötvös kollégista lett volna, így nevezném: a Szabad Szellem Szolgálója. Teológus volt, de nem a barthiánus értelemben, mint ahogyan nem volt ortodox lutheránus vagy pietista, mint a lelki-ébredés idején ez is előfordult a tanári karban. Strasbourgi teológus volt, aki ott nemcsak franciául tanult meg, hanem hozott valami francia szellemet is a francia-német szellemi határról, a mai Európa egyik fővárosából. Ez nálunk ritkaságszámba ment. A német teológia árnyékában és némi északi teológia hatása alatt éltünk. Bucer, Schweitzer városa valami más volt. Ez nem Ady Párizsa, ez nem a költők Bakonya – ez Strasbourg, ahol nemcsak az evangélikusok és a reformátusok éltek békében, de a katolikus fakultáson is lehetett hallgatni. S talán ez is jelentett valamit Pista bácsinak, aki római-katolikus gimnáziumba járt itthon.

Filozófus volt, nem idealista, nem is materialista, noha ismerte a görög idealistákat és a marxi materialistákat is. Inkább kultúrfilozófus volt: Spengler, Bergyajev, Hamvas Béla-szerűen. Ez a protestáns jellegű filozófia érzékeny volt a teremtettségre és a művészetekre. Goethe-t mint költőóriást éppen úgy idézte, mint Goethe-t a „természettudóst”, – fényelméletét szerette, illusztrálásra gyakran használta. A magyar irodalmat is filozófusként olvasta és használta (Aranytól Jókaiig, közben világirodalmi párhuzamokat keresve). Saját filozófia rendszere lévén ismerte a filozófusokat, de nem kopírozta őket. A maga útját járta következetesen – egy új filozófiai rendszer alapjait, vázlatát vetette meg, ami annyiban különbözik a klasszikus filozófiai rendszerektől, mint a Bolyai-féle matematika a klasszikustól vagy a modern fizika relativitáselmélete a klasszikus fizika stabilitásától...

Pedagógus volt – egyszerre tanítani és nevelni akart. Kissé hasonlított Karácsony Sándorra, aki az egész emberrel foglalkozott, „wholisztikusan és holishti-

kusan” látott. Tulajdonképpen mindig tanított és nevelt: könyvtárosként, tanárként, még politikusként is... „Felsegített” botladozó embereket, veszélybe került, lehulló félben lévő tanítványoknak „alányúlt”. Olyanokkal foglalkozott – ezeryi csalódás után is –, akikről mások már rég lemondtak. Szókratészként bábkodta ki gondolatainkat, máskor feladatokat adott, hogy az axiómának vélt igazságokat újrafogalmazzuk, a képzavarokat észrevegyük. „Anyamadarakat” ajánlott, akik majd megtanítanak repülni, hogy aztán önállóan tudjunk szárnyalni... Bálványokat rombolt (Luther) és kicsinyeket emelt fel. Könyveket ajánlott, máskor meg az alexandriai könyvtáregetésre utalva mondta: „rajtunk már csak ez segíthetne, hogy újra önmagunk tudjunk gondolkodni, könyvek mankója nélkül”.

Számomra iránymutató ember volt, akire felnézhettem, s akinek a mai napig hálás maradok. Szinte minden soproni professzortól kaptam valami útravalót, de két ember volt, aki maradandóan hatott rám: Pista bácsi és Újszászi református professzor. Mindkettő több volt, mint szakember; nem szakbarbár, hanem ember – és ez rangot jelent Kierkegaard szerint, Bonhoeffer is ezen a véleményen volt. Nekem még azt is jelenti, hogy keresztet is hordani tudó ember (hivatásában, családjában, sorsában).

Ide tartozik, hogy olyan evangélikus lelkész volt, aki a katedránál is magasabbnak látta a szószéket és Homokbödögét „köszönettel” vállalta és nyugdíjasként is lelképásztor maradt, fiatal Timóteusok pásztorja is. Tudott alázatosan „butuska embereket” is pásztorolni, szellemi góg nélkül, szinte gyermeki szinten bölcsnek maradni.

Budapest, 2000. május 26.

Dr. Hafenscher Károly

◀ BEVEZETÉS ▶

A Csittvári krónikának volt elődje is: az 1951 tavaszán – még Sopronban – néhány gépelt példányban megjelent „Bizonyosság”.

A bevezetésnek szánt alapvető cikket a teológia és filozófia viszonyáról abból vettük.

A TEOLÓGIA ÉS FILOZÓFIA VISZONYA⁹

Két főálláspont alakult ki eddigéle erre nézve a gondolat történetében: az egyik az, hogy a kettőnek egymással semmiféle viszonya nincs, a kettő egymástól élesen elválasztandó; a másik az, hogy a kettő egymással bizonyos viszonyban van s ez a viszony döntő, alapvető jelentőségű az egész szellemi világra nézve.

A KETTŐ KEVERÉSE ÉS SZÉTVÁLASZTÁSA

Az első álláspont legismertebb képviselői: az arab Averroës¹⁰, Luther és a mai ún. újreformátori teológia.

Averroës a kettős igazságról szóló tanítást vallotta, amely szerint lehet valami a teológiában igaz s a filozófiában nem és viszont; a két terület egymással semmiféle kapcsolatba nem hozható és hozandó. Az averroizmus meghódította a párizsi egyetemet, a középkori nyugati tudományosság fellegvárát. Óriási szellemi harc keletkezett. Az egyház legjobbjait állította a harc élvonalába, s küldte támadásba ellene: Aquinói Tamást, Bonaventurát¹¹ stb. A harc nem csupán szellemi fegyverekkel, de adminisztratív, hatalmi erőkkkel is folyt, míg végül is sikerült leküzdeni a veszedelmes eretnekséget.

A teológiát és filozófiát más forrásból eredően és más motiválással, de ugyanúgy elválasztja egymástól Luther is. Mentségére legyen mondvá: reakció volt az ő álláspontja a teológia és a filozófia *összevegyítése*, egy síkra tétele, egymásba keverése ellen, amint az elrettentő példaként állt előtte a skolasztikában, tomizmusban, skotizmusban egyfelől, Erasmusnál s a humanistáknál másfelől. „Die

⁹ 1951. március-április, Bizonyosság

¹⁰ Ibn Rosd Averroës (1126-1198), arab filozófus és orvos.

¹¹ Aquinói Tamás (1225-1274), Bonaventura (1221?-1274)

Ablehnung des Aristoteles erweiterte sich zu einer Ablehnung der gesamten Philosophie und Wissenschaft¹² – állapítja meg róla Ueberweg¹³. Luther saját szavai szerint „a Sorbonne felállította azt a hamis tételt, hogy ami a filozófiában igaz, annak igaznak kell lenni a teológiában is”... és nem ütközik meg azon, hogy valami teológiailag igaz és filozófiailag hamis, s megfordítva.

Luther oppozícióból fakadó tévedése az egész protestantizmusra nézve végzetes hatású volt. Luther bálványozói nem vették észre, hogy ami Luthernél egy bizonyos fokig érthető és menthető – hisz a teológia és a filozófia akkori összekeverése, amalgamizálása elleni jogos tiltakozásból fakadt – ugyanaz katasztrófálissá kinövő, nagyarányú tévedéssé lett Luther újkori betűfalóinál. Ennek lett következménye, hogy a kereszténység elfordult a modern élettől, a való világtól, bezárkózott a templomba s ezzel egyfelől önmagát, a kovászt kárhoztatta meddőségre, másfelől ebből adódóan szekularizálódott az egész nyugati kultúra – főleg a szellemi élet, a diadalmasan előretörő természet- és társadalomtudomány; mivel nem volt a vallásban kötőtalaja, nem a hitben gyökerezett, kénytelen volt szükségszerűen önmagából hitet, vallást teremteni, azaz abszolúttá lett.

A protestantizmusnak ez a bűne semmivel sem menthető ma már, katasztrófális hatását saját bőrünkön érezzük.

ELHIBÁZOTT KAPCSOLÁSI KÍSÉRLETEK

Luther végzetes tévedése a filozófiának és teológiának a skolasztikában, de általában az egész középkorban végbement összekeverésére való reakcióból eredt. Itt ugyanis a hiten valami magasabb, szupranaturális tudást, tehát végeredményben tudást értettek, azaz a hitet és a tudást egy sík, egy dimenzió rendszerében gondolták elhelyezni. Töretlen maradt ez a vonal még az igazán zseniális Duns Scotus¹⁴-nál is; azzal a különbséggel ugyan, hogy ő több hittételt vitt át a természetfölötti ész dolgai közé, de lényegében a hitet ő is valamiféle magasabb tudásnak tartotta.

Egyetlen vigasztaló jelenség volt az újkor elején Nicolaus Taurellus (1547-1606), aki már kimondotta a ma is érvényes, döntő megállapítást: a teológia és

¹² Arisztotelész elutasítása átment a filozófia és a tudomány általános elutasításába.

¹³ Friedrich Ueberweg (1826-1871) háromkötetes filozófiatörténete „Grundriß der Geschichte der Philosophie” alapvető fontosságú mű.

¹⁴ Duns Scotus (1266-1308), teológus és filozófus

a filozófia egymástól megkülönböztethető és megkülönböztetendő, de szét nem választható. Mai felfogásunk ide megy vissza, amely szerint a hit és a tudás két különböző dimenzió, két különböző irányú vetülete az életformának: össze nem keverhető tehát, egy síkra nem hozható sem a hit a tudás síkjára – amint a középkor akarta, sem a tudás a hit síkjára – amint a bigottság kívánná. Ugyanakkor azonban e sajátosan más dimenziók egymással viszonyban lehetnek; mégpedig helyesen olyan viszonyban vannak, hogy a hit vetülete – mint tágabb, szélesebb, nagyobb vetület – felveszi magába a tudás dimenzióját, mint kisebb, szűkebb vetületet. A hit nem képzelhető el a hitről való bizonyágtétel nélkül. A bizonyágtételnek eszköze, emberi eleme, formanyelve van mindig; legmagasabb formanyelve a filozófia. A hit tudományos bizonyágtétele tehát a filozófiára van utalva; különben néma hit volna; a filozófia pedig szofiává lenne, ha nem ágyaztatnák bele a hitbe, teológiai formanyelvként. A filozófia szekularizálna, abszolúttá lenne különben, „be kell ojtatnia a szelíd olajfába”¹⁵; különben önmagát emésztí meg a maga tüzeiben.

Az újkor folyamán két kísérlet történt a teológiát és a filozófiát egymással viszonyba hozni. Az egyik Schleiermacher¹⁶, a másik a liberális teológia. Mindkettő a filozófiában akarta feloldani, vagy legalább elhelyezni a teológiát – az abszolúttá, szekulárisá lett filozófiában – s ezzel totálisan kompromittálta a kettő viszonyba hozandóságát és hozhatóságát hosszú időre. Ma pl. erre való reakcióból estünk vissza a kettőnek teljes szétválasztásába az ún. Luther-renaissance, az újreformatori teológia folytán. Úgyhogy egészen vakká lettünk a bizonyágtétel formanyelvével szemben, elvesztettük a teremtést, elszakítottuk a megváltást teremtési alapjától, a Fiút az Atyától. Mit keres hát hitvalló ajkunkon vasárnaponként az Apostoli Hitvallásban az, hogy „Hiszek... Isten egyszülött Fiában”, aki a Niceai Hitvallás szerint „az Atyától született minden idő előtt”, ha különben a megváltást és teremtést tökéletes ellentétbe állítottuk egymással? Monofizita, doketista eretnokség támadt fel újra, amely a Krisztusban az embert teljes elnyeléssel fenyegeti.

BÍZTATÓ PÉLDÁK

Van-e harmadik út a teológia és filozófia katolicizmusban történt *összekeverése* és a protestantizmusban történt *teljes szétválasztása* között? Én hiszem, hogy van. Történeti tradíció ehhez, amire építhetünk: Nicolaus Cusanus, Taurellus,

¹⁵ Róm 11,17-18

¹⁶ Friedrich Schleiermacher (1768-1834)

Hamann¹⁷, mint fénylő csillagok világítanak ezen az úton. Bekalandoztam az ókor, középkor és újkor rengetegét, de én kívülük másokat nem ismerek; talán csak a legmodernebb szellemi jelenségek között elvétve és elnyomva, de történeti fejtegetésemben a jelenre, a hipermodernre nem hivatkozhatom, mert a jelen még nem történelem.

*Öreg számadó*¹⁸

¹⁷ Nicolaus Cusanus (1401-1464), teológus és filozófus;

Johann Georg Hamann (1730-1788) filozófus, Kant nagy ellenlábas

¹⁸ Ferdinánd István

CSITTVÁRI KRÓNIKA

— ◀ 1952. JANUÁR ▶ —

REPRISZTINÁCIÓ¹⁹

Nincsen vallási életünknek és gondolkodásunknak nagyobb rákfenéje, mint a reprisztináció. A hazugság magában nem veszedelmes, ha azonban az igazság, a hagyomány tisztos leplébe burkolózva jó, megtéveszti még az avatottakat is. A szellemi élet báránybőrbe bújt farkasa, a bebalzsamozott holttest, az élni kényszerített döglött múlt hullája: ez a reprisztináció.

Az elavult, de mégis élni akaró múlt – s ezért mű-életforma új, aktuális, idői álcája: a reprisztináció.

Lássunk példákat:

- ◄ A hit általi megigazulás, Krisztus halálának jelentősége, értelme: a váltságdíj-lefizetése Istennek, mikor már a rabszolgaság nincsen; értünk és helyettünk elszenvedett kultuszi áldozat, amikor már kultuszi áldozás nem létezik; az Istentől igaznak-elfogadottság, bűneink helyett Krisztus érdemét nekünk betudó és abban, jogi értelemben beszámított igazság feltétele, mikor már az Anselmus-féle fogalmi realizmus²⁰ anakronizmus.
- ◄ Prohászka a természetben értelmes célokat keres, melyek e célokat kitéző Isten létét, uralmát, bölcsességét mutatják. Pl. a víz felülről kezd megfagyni; milyen jó, milyen célos, hiszen különben megfagynának a halak. De hiszen a bizmut is így viselkedik, pedig abban nincsenek halak – veti ellen a modern természettudós, Tyndall. Hát a természetnek teleológiátlan viselkedésén keresztül képtelen volna Isten megmutatni az Ő jóságát? Kötve van Ő úgy a célossághoz, eszünk eme atavisztikus kategóriájához, amiképpen Prohászka az arisztotelizmushoz?

¹⁹ A „Csittvári krónika” első száma „Látások az Areopagoszon” rovatának első cikke

²⁰ A középkori skolasztika azon irányzata, amely az általános fogalmakat az egyes dolgokkal szemben elsődlegesnek tartotta.

- ◄ A kegyes zsidó lombsátor-ünnepet ül, háza előtt felüti ilyenkor a sátort, egész napját ebben tölti el imádkozva, emlékezve a pusztában való bolyongás éveire, amikor sátorban lakott a nép. Civilizált környezetben, kóház előtt, ápolt virágok közepette a lombsátor: ez a reprisztináció. A pusztai bolyongás Isten büntetése, az Istentől ideig való elvettetés volt-e, vagy a Mózes által való isteni vezetés ideje, vagy mind a kettő? A lombsátor felállítása jelképezi-e ezeket, vagy materiális értelemben jelenti? Mindkét esetben *egy véglegesen elmúlt múlt* darabja az, amelyben kifejezésre jut egy bizonyos vallási tartalom.

Az újkorban a metafizikai súlypont, a valóságpont, a világról az ember körébe tevődött át. Isten bennünket mindig a valóságunkon keresztül megszólító Isten. Amíg a valóság elsődlegesen a világban volt, addig a világon keresztül szólított meg; a világon keresztül, egy bizonyos világ-darabon keresztül tudtuk is érezni az Ő jelenlétét, hallani az Ő szavát, átvenni az Ő gyógyító, csodatevő, feltámasztó irgalmát. A vallásos élet ennek megfelelően volt kultikus, a vallásos világkép pedig mitologikus. Az új valóságpont feltűnése jelenti egyben a réginek letűnését is. Isten tehát vagy az új valóságon keresztül szól, hat és cselekszik – számunkra, vagy nincs számunkra, azaz illúzió, mese, mítosz, mint ahogy a régi valóság és a benne foglalt szellemi tartalmak is azok. Isten tud hatni a régi és az új valóságon keresztül, de mi emberek egyképpen tudjuk az Ő szavát elfogadni csupán, a mi valóságunkon keresztül, azaz az újon keresztül. Ő mindenható, de mi nem vagyunk mindenhatóak. Az egész nyugati keresztyénség legnagyobb reprisztinációja az, hogy új valóságban élünk, de Istent mégis görcsösen a régi valósághoz kötötten akarjuk hallani. Ez pedig nem megy. A végeredmény egy szekuláris, ateista kultúra és egy korcs, meddő, egyre zsugorodó keresztyén élet.

Az új valóság közben óriás léptekkel bontakozik ki. Az ember köréből (reformáció kora, G. Bruno stb.) átment már az ember értelmébe (felvilágosodás), innen tovább az emberi értelmén túli, a szellemet eszközként használó instanciákba (élet, egzisztencia, alkat, osztály, nép, közösségek stb.); végül megállapodni látszik korunkban a kultúrformában vagy már ezen is túllép.

A keresztyénség szolgálata minderről nem tud vagy nem akar tudomást szerezn: reprisztinál egyre kétségbeesettebben, nemcsak hagyományos ortodox formában, hanem még talán fokozottabb konoksággal úgynevezett haladó, progresszív megnyilatkozásaiban. Ez utóbbira nézve példa: *a)* egy rádiós evangélikus igehirdetés, amelyben a pünkösdi Szentlélek hazánk demokratikus átalakulásaiban nyilatkozik, és *b)* egy egyházi újságcikk, melyben Isten a gyarmatosító külpolitika mezején nyilatkozik meg, mindkettőben a régi világvalóságon keresztül. Keresztyén béljóslás ez, nem prófécia. De hiába is akarnánk már az új

világvalóság egyes, eddigi, abszolúttá lett változatainak fokain prófétálni. Isten a bálványokkal nem közösködik. Ma már ezek az új valóságok is bálványokká lettek, noha kezdetben, eredetileg nem voltak azok, azokká lettek pedig éppen azért, mert nem „oltattak be a szelíd olajfába”²¹.

Üres edényekből akarunk inni s másokat is itatni, melyekben azelőtt élő víz volt, ma már nincs bennük semmi. Iszunk és itatunk, közben az az illúziónk, hogy víz éri nyelvünket s kiszáradt torkunkat, pedig a víz már egészen másutt csorog.

Ez a gigászi reprisztináció, melynek látványa kétségbeejtő, nem bírható tovább. Vagy elmenekülünk innen máshová, ahol ha nem is tenger, de legalább tavak élő vize folyik és buzog, vagy elveszünk szomjan. Mi sem elmenekülni nem akarunk máshová, sem szomjan elveszni. Ebben a kiút-nélküli, problematikus helyzetben utat mutatni: ez a feladat. A fenti szellemi diagnózis, már az orvoslás első fele, épp úgy, mint a bűntudat és bűnbánat kezdete az újjászületésnek. Elég a reprisztinációkból! Mi már a világvalóságon, az ó-valóságon keresztül nem tudjuk, tehát nem akarjuk kapni és adni Isten irgalmát, még ha ez az objektívum Krisztus keresztjének fakta is. A nagy feladat a következő rész-feladatokra oszlik:

- ◄ Keresztyén tanításaink újra-fogalmazása
 - a) Harc a szekularizmus, a bálványok ellen
 - b) Az új valóságok ágyazása a kinyilatkoztatásban
 - c) Új értelmi bizonyágtétel (egyéni), hitvallás (közösségi)
- ◄ Krisztus ügyének új szolgálata
 - a) Kollektív szituációban (életforma-feszültség): prédikáció
 - b) Egyéni szituációban (életforma-feszültség): lelkipásztorkodás

A munka és a harc nem magánzók kedvtelése és nem partizánok küszködése, hanem egy közösségé, az Ügy létrehívta közösségé. Ez a közösség nem tör a hatalomra, érvényesülésre, mert tudja: mihelyt feladatát, akárcsak kezdeti eredményekig sikerült elvégezni, a hatalom – a belső és külső egyaránt – az övé a valósággal. Nem akar elvonulni csendes magányába a pusztában, a szenthegyen vagy a szőlőhegy tusculanumában²², de nem is megy a fórumra időnek előtte. Csendben dolgozik: tagjául csak az tekintse magát, aki alkot és nem csupán elfogad. Prozelitusokkal való feltöltődése, megnagyobbodása és felhígulása: nem kívánatos. Jelmondata: „Lerontván okoskodásokat és minden magaslatot, mely az Isten ismerete ellen emeltetett, hogy minden gondolat engedelmeskedjék és foglyul essék a Krisztusnak.” (2Kor 10,5)

²¹ Róm 11,17-18

²² Boda Zoltán szőlőhegye, Németh László *Emberi Színjátékában*.

— ◀ FEBRUÁR ▶ —

A SZABAD-AKARAT KÉRDÉSÉHEZ²³

Van-e szabad-akarata vagy nincs? – már a kérdésfeltevés helytelen, mert azt tételezi fel, hogy az ember abszolút, önálló, független lény. Független lény csak akkor volna, hogyha maga teremtette volna magát és tudná magát mindig újjáteremteni, ha tehát Isten volna.

A kérdés feltevése így helyes: mikor szabad az akaratom és mikor nem? Szabad akkor, ha összefüggésben van Azzal a lényel, aki egyedül szabad (Istennel), az Ő szabadságából kapott szabadsága van – egyébként nem szabad.

Isten magát korlátozta, hogy az Ő teljes szabadságából egy részt nekem adjon s én is bizonyos mértékig szabad legyek; ezzel nem determinál, hogy szabadsággal így vagy úgy éljek, csupán abba az állapotba segít, hogy élhessek szabadsággal. Ha az Ő akarata ellen élek vele, a szabadságom egyre kevesebb lesz, nem veszi azonnal teljesen el a kapott s rész-szerinti szabadságomat, de mivel kevesen nem voltam hű, egyre kevesebbre bizatom s végül elvétetik tőlem az is, amim volt, mert kaptam²⁴. Ekkor már nem vagyok szabad. Meggyőződésem szerint ez addig, amíg élünk, nem következik be, csupán a szabadságkör egyre összébbhúzása, teljes elvétele azonban nem, hiszen már azzal, hogy életben hagy, bizonyos szabadságot is ad.

Az ember szabadsága vallásos kérdés és, ha nem Isten felől vetjük fel, gondolkodásunk nem tud vele megbirkózni. A szabad-akarata és a determinizmus két végletes állítása számomra mindig olyan naiv, egészen durva gondolkodásról tett tanúbizonyosságot, hogy az illetőnek a kezében ott láttam mindig a csomót – megoldás helyett – kettévágó hentesbárdot.

²³ Az 1524-ben Erasmus által írt „Diatrise de libero arbitrio” (Értekezés a szabad akaratról) című műre Luther 1525 végén adott válasza „De servo arbitrio” (A szolgálai akaratról) a cikk háttere; ennek a 16. században nagy port felkavart, de ma is továbbgondolásra való kérdésnek új megközelítése. Luther munkáját latin eredetiből és németből magyarra fordították Jakabné Csizmázia Eszter, Weltler Ödön és Weltler Sándor, kiadta a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum), Sopron, 1996.

²⁴ vö. Mt 25, 14-30

LUTHER ÉS A SZABADMOZGALOM

VALLOMÁS LUTHERRŐL

Faszcinált engem ez az ember. Nemcsak mint történeti óriás személyiség, hanem mint ma élő és ható szellem. Személyes viszonyban vagyok vele. Valami belső vonzódás, elemi erejű szimpátia, egyre növekvő belső igenlés von feléje, tudatom mélyén és tudatom alatt. Szándékom volt mindig a tudat világosságára hozni, megfogalmazni ezt az elemi, ösztönös vonzalmat, de nem beszéltem róla: részint azért, mert napjainkban olyan sokan kompromittálták őt frázisos Luther-rajongásukkal, részint azért, mert belső dolgairól az ember nem szívesen beszél nyilvánosan. Egy-két szót ejtettem ugyan róla, azok előtt, akikkel szolidárisnak tudom magam.

Az iránta való benső vonzódást azért nevezem eleminek, mert annak ellenére megvan, sőt növekvő, hogy súlyos dolgokat szoktam rajta számon kérni s joggal. Pl. a modern kultúra szekularizációját tőle eredeztetem, a teológia és filozófia viszonyát illetően neki tulajdonítom a napjainkban ezen a területen dúló válságot, végzetes eltévelyedést.

Most pedig szembekerültem vele, mint a 95 tétel kiszögezőjével. Kimondtam tegnap a szót, hogy én többé tételeket nem fogok kiszögezni, sőt tévút volt mindaz, amikor ezt tettem s ilyenkor akár győztem, akár male disputandum est –, mindenképpen megbántam.

LUTHER, A TÉTELEK KISZÖGEZŐJE

Tételeket kiszögezni: gyöngyöket a disznók elé vetni. Luthert is megtapodták, sőt Isten különös kegyelme őrizte, hogy fel nem falták. Mire jó mindez? A szellemi ember életformája a pusztai létforma, a választottak, az őt ott megkeresők, kevesek közösségében. A géniusz társadalom, szervezet fölötti lény, akiben, és aki által a társadalom, a szervezet időnként relatíve megújul, de téves dolog neki leszállni a rész, a szervezet, a társadalom tülekedéseibe, akár

mint tagnak, akár mint vezetőnek is, hiszen ő az egészet képviseli, a teljesség követő²⁵.

Ha pedig leszáll és elegyedik, a következő esetek adódnak:

- ✦ Forradalmat, anarchiát csinál, a békés rend felforgatója lesz.
- ✦ Önmaga hűtlen lesz küldetéséhez, megcsonkítja, megszegényíti önmagát, megférgesedik.
- ✦ Győz, de nem az általa revelálódó örök értékekkel, hanem csak azok mulandó korjegyeivel. Mások győznek általa, kis stréberek vagy nagy stréberek, akiknek nem az Ügy a fontos, hanem a maguk kasztja és dicsősége. Különösen ez utóbbi gondolkodtatott meg.

Példák:

- ✦ Ady nem az, akit benne a kortársak láttak és dicsőítettek; ha az lett volna, ma már nem léteznék.
- ✦ A reformáció okai című témát adták fel Massalszky hercegnek a Cárkszkoje Szelo-i intézet²⁶ vizsgáján és ő kitűnően felelt, midőn kifejtette – akkor, az 1900-as évek elején, a cári rezsim alatti Oroszországban! – a gazdasági, társadalmi, politikai okokat. No és a vallási okai? – kérdezték. Ezek vagy nem voltak, vagy csak ürügyekül szolgáltak – felelte. Luther tehát nem azzal győzött, amit képviselt.
- ✦ Németh László zsúrtémává tette a falukutatást.

De ott a másik véglét kísértése: az ember, a szellem embere beleesik, sőt belefutadhat önmaga kútjába. Engem is fenyegethet ez a kísértés, még akkor is, ha valaha keserű vádképpen intéztem is kortársaimhoz, a szellem munkásaihoz az alábbi szabadverset:

²⁵ A „szellemi ember”, „a géniusz”, sőt az „Isten embere” itt ugyanazt jelenti („az egésznek képviselőjét”), – ellenpárja a „szervezet” vagy „a hatalom embere” („a rész szerint valót megvalósító”). Az „elitizmus” vádjától a Szerzőt az a kijelentése határolja el, mely a kettőt egymásra-utaltságában látja.

²⁶ Ma „Puskin”

Önmagad kútjába estél, ember!
Mert büszke, gyáva vagy
A másik ember örvényléseit
Magadra ereszteni!!
Jól esik kis Nirvánádban fürödni?
Selymes párnákba fúrni fejed?
Amíg mások moslékot isznak?
Amíg mások lélegzetén is tetvek rágnak:
Lefoglalnod kevesed-magadnak
A szellemet is?
Hogy még az Istent nem sikerült
Törpe egedbe bezárni?

Hát nem hallod bezárt ajtóidon,
Templomaidnak festett ablakán
Lélegzeteknek elszakadását,
Utolsó szívverések halk kopogását?
Poharaidnak mélyén meg nem látod-e
Éhes anyák és girhes gyermekek arcát?
Fel nem ver-e édes álmaidból
Egy-egy elszabadult, bitangoló zokogás?

Té vagy a gyilkos!

Hogy a levegőt még meg nem festi a vér?
Hogy nem fulladsz meg
A kiontott vérben?
Önmagad kútjába estél, ember!

Nincs hát semmi értelme annak, hogy az Isten, a szellem embere kimenjen a pusztából a fórumra? Hogy Jézus akkor, mikor ideje eljött, virágvasárnapon bevonuljon Jeruzsálembe, hogy Luther kiszögezze a 95 tételt a wittenbergi vártemplom ajtaján?

Visszaemlékezem arra – sok eset közül csak egyre, nem is a legjelentősebbre –, amikor én is kiszögeztem tételeket. 1939-ben volt, hazafias egyesületet akarunk alapítani Sopronban, jórészt azokból, akik a kárpátaljai szabadcsapatok harcaiban részt vettek. Mintegy 200 főnyi hallgatóság előtt, a soproni Festetics-majornban, kiálltam és kiszögeztem a tételeimet. Imigyen: Alakítandó egyesületünk

célját ismertetem. Ez a német propaganda elleni irgalmatlan harc. Nem a németek ellen, de a hazaárulók elleni harc ez, legyenek azok akár németek, tótok, vagy akár magyarok is. Hazaárulás az, ha valaki gyűjt a német Winterhilfswerkre, mert ezzel gyöngíti országunk valutáris erejét, hazaáruló az, aki SS katonának jelentkezik, aki idegen, német propagandát továbbít, röpcédulát áthoz vagy közvetít, aki beveszi a maszlagot, mert sokszor mondják stb. stb... Az eredmény mi volt? Óriási fölháborodás, kiment a hallgatóság fele, hiszen mindegyikük ludas volt valamilyen formában, vagy atyjafiát találta el a kő, hiszen Sopronban voltunk. Botrány volt, káosz, tumultus, visszakiabáltak, majdnem megvertek. Az egyesület ugyan megalakult – de nem az általam kiszögezett tételek alapján. A gyűlés végén azonban odajött hozzám egy Nikodémus, elmondta, hogy Bánfalván szomszédja egy pék, mázsaszámra csempészi a propaganda iratokat a határon át, közölte velem a nevét, házszámát, sőt a merénylet időpontjait is. Azt hittem, hogy eredménytelen volt minden erőlködésem, tétel-kiszögezésem. Pedig az eredmény megvolt, csak másutt, mint vártam vagy mások keresték. Ez volt az eredmény, ez a Nikodémus és amit ő elmondott.

Mi az értelme annak, ha a szellem embere kiáll a fórumra – adandó esetben – virágvasárnapján, néha október 31-én, amikor annak ideje, órája eljő?

Kettős értelme van:

- ✦ Megmutatja magát, hogy a Nikodémusok eltaláljanak hozzá, mert nem mindenki értesül arról, hogy ő a pusztában van. Hiszen a fórumon is, így is a pusztában, árván, egyedül, elhagyottan van. Nem áll mellette többség, sőt a hívek sem mernek mellette megszólalni legtöbbször: a fórumon is a pusztában van tehát.
- ✦ Kiszögezi a tételeket, bevonul Jeruzsálembe, kiáll az Areopagoszra, a fórumra – hogy szenvedjen önként és haljon kínos kereszthalált.

A szellem embere az egésznek a képviselője, követe, míg a szervezeté a rész szerint való megvalósító. Ha a szellem embere lesz a szervezet (akármilyen szervezet) tagja vagy vezetője, kénytelen 50-40-20 %-osan megvalósítani, lecsökkenteni azt, amit százszázalékosan, töményen képvisel. Nem az ő tiszte lefordítani az igazságot a tett-rendszerbe. Ez a lefordítás – ha elvileg nem szükségképpen is, de a gyakorlatban mindig – értékcsökkentéssel jár. Erre a szellem embere nem hajlandó és ezért lesz a hatalom az ő kezében forradalmi felforgatás, anarchia. Nem az ő tiszte – mondom még egyszer – lefordítani, aprópénzre váltani, hanem a közélet emberéé, a társadalom- és államvezetőé és a pedagógusé. Viszont ezeknek meg hozzá kell menniük, hogy azt, amit ő százszázalékosan képvisel, a

gyakorlatban legalább 50-40-20 %-osan, de lehet hogy még nagyobb arányban – tehetségüktől és a géniuszra való hallgatásuktól, figyelmüktől függ ennek mértéke – megvalósítsák. A „politika” mindig „piszkos”, mert szükségképpen megalkuvással jár. De csak így lehet a tömegeket valóságosan a világosság és a nagy tisztulások felé lökni. Ritka eset az Igdaliás²⁷, aki a két szerepet egyformán tudja játszani. A géniusz mutatja mindig az egész, a teljes, az új igazságot; a közhatalom birtokosa, a hatalom embere és a nevelő tiszte ebből az adott viszonyok között lehetséges legtöbbet megvalósítani a tett-rendszerben. Ez a haladás. Így van egymásra utalva a géniusz és a hatalom embere. Nem osztom Platón nézetét, hogy vagy a politikusoknak kell filozófusokká lenniük, vagy a filozófusoknak politikusokká. Isten ments! Amilyen baj, ha az egész embere a rész képviselője csupán, éppen olyan baj, ha a rész-rendszer embere tolja fel magát a géniusz helyébe. Két külön dimenzió van itt!

„Szétszórva sok száz táj felé, éhes gyökerek vad csókjaiba oszolva, tavaszi vadzizek titkos sodraiba bontva, belerothadva az előrerohanó tavaszba: ti elfelejtett nagy gyermekek, véres vetései az örök jövőnek – köszöntés néktek. Most jön véretek nagy aratása. Új világ születik, új ember keresztelőjét zúgják a megkondított szívek” (Szabó Dezső: *Az egész emberért*)

²⁷ Lásd a 89. o. utolsó bekezdését, valamint: Jer. 35,4

AZ IDŐ MINT MENNYISÉG

Emberi létünk nem teljes, tökéletes, abszolút, hanem bűnös, azaz függő, rész szerinti valóságban létező lét. E rész szerinti valóság, illetve ennek formája, kerülete: az idő.

Nem csak létünk, de létünknek minden megnyilatkozása is, így a gondolkodás szintén időben megy végbe, időhöz kötött gondolkodás. Szellemünk ugyan abszolút abban az értelemben, hogy implicit minden gondolat megvan benne, minden gondolat kitelik tőle, de mikor valamely gondolat belőle kilép, aktualizálódik – azaz szellemünk a maga tevékenységében, funkcionálásában –, idői lehet csak; hiszen egyszerre nem gondolhatunk minden gondolatot – többet, sőt kettőt sem –, hanem csak egymás után, tehát csak időben. Látszólag két gondolatot gondolhatunk egyszerre, egyben, de ez csak látszat, mert ilyenkor vagy az egyiket gondoljuk a másik szempontjából, a másik függvénye, részlegesen képpen, vagy megfordítva, tehát mindenképpen csakis időben.

A racionalista logika – mint mindent, amivel tárgyaként dolgozik – az időt is mennyiséggé, egyszerű azonossággá tette, miután Arisztotelész óta az azonosság és ellentmondás elvén épül fel. A mennyiségi idő lehet különböző időegységként elgondolható, a lényeges benne csupán az, hogy a felvett időegység azonosságok sorozataként álljon előttünk, tehát mennyiségi legyen.

A mennyiséggé tett idő tulajdonképpen az abszolútnak, azaz csak önmagától függő s így feltétlen szellemnek a lelkéből lelkedzik. Ha ugyanis a szellem abszolút, azaz csak önmagától függ, megnyilatkozásait is teheti egységekké, egyformakerületűekké, azaz olyanokká, amilyenekké akarja, hiszen nem függ semmitől, hanem tőle függ minden, tehát a maga megnyilatkozásai is csak tőle függenek, ezeknek a kerületei – az idők – nemkülönben.

Az idő mint mennyiség ezért jelölhető ponttal, pontok köznelküli sorozatával, vagy pontok egyenlő távközű egymásutánjával, azaz mindhárom esetben vonallal, mert a vonal olyan kör, abszolút kör, melynek középpontja a végtelenben van, illetve a semmiben, azaz olyan körkerület része, mely nem középpontból húzatott

meg, tehát abszolút; éppúgy mint a pont, amely olyan kör, melynek kerülete és középpontja egybeesik, azaz amelynek kerülete szintén nem húzatik meg valamely középpontból függően, relatíve, hanem eleve abszolút módon van meg. Egnemű-azonosság, abszolútság, vonal, mennyiség, szám – mind ugyanazt jelenti tehát, az abszolút, azaz önmagától függő szellem függvényeinek megjelölése.

Az alanyi idő tárgyivá úgy lesz, hogy az öntudat működésével áttevődik egy neki megfelelő tárgyi jelenségre, a tárgyi világ egy bizonyos darabjának bizonyos megfelelő funkciójára. Megkülönböztettek alanyi, tárgyi és alanyi-tárgyi időt, aszerint hogy az időt az alany vagy a tárgy funkciója kerületeként fogom-e fel, illetve az alany és tárgy közötti áttétel funkciójának kerületeként. (A kerület kifejezést mindig a forma helyett használom a könnyebb érthetőség kedvéért és antiarisztotelizmusból.)

A tárgyi idő éppúgy lehet mennyiségi, mint az alanyi idő, ha a csak önmagától függő, azaz abszolút szellem mennyiségévé lett ideje tevődik át a tárgyi világra. De az alanyi-tárgyi idő is lehet mennyiségivé, ha az áttétel egyenes vonalú, direkt, azaz nem dimenzionális.

Az abszolút szellemnek a mennyiségi idő alaprajza szerint épített háza a mai modern világunk, ez a gépkorszak, mechanizált élet, racionalizált munkán felépülő társadalom, tömegesedett, számmá lett embervilág és mennyiségi eleven sarkaló kultúra.

Az idő mint vonal, línea: Cullmann²⁸ szerint ez a lineáris időfogalom a bibliai idő, persze nem ilyen racionalista, hanem naiv-realisztikus változatban, nem racionális, hanem reális idő-vonal. Ami végeredményben egyre megy, csak két változata ugyanannak a dolognak, az egyik a XIX. századi intellektualizmus-mechanizmus, a másik a 20. századi vitalizmus szellemében. Jézus élete, a Jézus által e földön élt élet *nem lineáris időben folyt*. Még akkor sem, ha megengedjük Cullmannnak, hogy a Biblia idője naiv-realisztikus értelemben lineáris.

Példák:

- ✦ A kánai mennyegzőn azt mondotta: nem jött még el az én óráim²⁹. Ezt még lehetne ugyan reális időnek felfogni, de csak akkor, ha Jézus van alávetve az időnek és nem megfordítva.
- ✦ Adjátok meg a császárnak, ami a császáré és Istennek, ami az Istené³⁰. Más-
képpen: a császáré ne adjátok Istennek, mert ha a császárnak adjátok, akkor

²⁸ Oscar Cullmann: *Christus und die Zeit*; Zollikon, Zürich 1948.

²⁹ Jn 2,4

³⁰ Mt 22,21

adjátok azt – és így adjátok Istennek, viszont az Istenét ne adjátok a császárnak semmiképpen sem. Az idő itt két egymást kizáró kör, ciklus, – avagy két egymásban levő kör, dimenzionálisan egymásban gondolva pedig: spirál.

- ◀ Aki megcselekszi ezeket a beszédeket, hasonlítom a bölcs emberhez, aki házát kősziklára építette³¹. A kőszikla: Krisztus, a reá való házépítés pedig nem más, mint a személyiség-körnek belülről való, tehát Szentlélektől való olyan megtágítása (újjaszületés!), amelyben képes magába felvenni a megtágulás mértéke szerint a többi ember körét, még az ellenségét is.

A Jézus által e földre hozott és e földön élt élet tehát a lineáris időn felépülő világházon belül egy más időben való élet volt, amelynek kora ma érkezett el, melynek ma van az apokaliptikus, azaz nyilvánosan kijelentett teljessége („az időnek teljessége”). A lineáris időn felépülő világház, akár mint patriarchális otthon (realis-idő), akár mint kristálypalota, hangyaboly, géprendszer-komplexum: összedőlt. Isteni komikum, komédia, világrengető hahota és akasztófa-humor: járni és élni e romok között, mintha a palota még állna és födél lenne a fejünk fölött.

Gott ist tot³². Az abszolútnak hitt szellem és az általa épített világpalota, a gigászi bálvány és háza ledőlt. Vannak, akik már nevetni tudnak azokon, akik ezen sírnak és az omló téglákat próbálják felrakni a meredező falakra s a régi alapokra. És egyre többen fognak nevetni.

Hát nem látjátok, hogy Jézus jött el ítélni élőket és holtakat? Az eszkatológia, az apokalipszis nemcsak a messzi jövőben jó el, hanem itt van, és mindig, *ezelőtt is* itt volt. Múlt, jelen és jövő: csak a racionalista logika szerint egymást kizáró ellentétek vagy egymással egyenlő azonosságok. A természetes gondolkodás szerint egymásban vannak alap és részleges életformaként. Megváltozott az idő. Új világ-korszakba léptünk. Nézzük sokszor és hosszan: ki „jó az égnek felhőiben”³³?

³¹ Mt 7,24

³² A „meghalt az Isten!” az „Isten halott” gondolat és életérzés már kifejezésre jut a 18. század végén – 1796-ban. Jean Paul, híres, sokat idézet látomása szerint a világűrben bolyongó Krisztus keresi az Atyát. A megholtak lelkei és gyermekek kérdezik tőle: Hol van? Meghalt? És Jézus így felel: „Mindnyájan árvák vagyunk, ó én is, ti is. Atya nélkül élünk.” A félelmes látomás Nietzsche-nél már tétélesen jelent meg. Zarathusztrával mondatja ki. Hafenschner Károly „Nietzsche – száz éve halt meg...” cikkének első lábjegyzete (Credo: 2000. 3-4. szám, 70. o.)

Tanulmányunkban „Isten halála” nem az élő Isten, hanem „az abszolútnak hitt szellem” halálát jelenti.

³³ Mt 24,30; 26,64

SZABADELŐADÁS

Panaszkodnak a fiúk: eltöröltük a kényszer-kollokviumok és kényszer-előadások fájármát, kaptunk helyette a nyakunkba vasjármot³⁴. A szabadelőadáson is kötött anyagot fognak előadni; azzal a különbséggel, hogy ezt vagy nem kell, vagy óraütközés miatt nem lehet hallgatni, de vizsgán éppúgy számon kérik mindenkítől. Ha muszáj, akkor nem szabad és megfordítva; a kettő elegyítése: hazugság. Elegyítése és nem szintetizálása. Mert ez utóbbi lehetséges, sőt helyes. Volt már olyan eset, hogy vizsgán a szabadelőadásból tudottat mondott el valaki Feuerbachról – persze kérdezte is a tanár, hiszen tudta, hogy tudja, részt vett a nála folytatott diskusziókban derekasan – s megmentette vele a maga, a tanára, az egész akadémia becsületét progresszív püspökünk előtt.

Az átmenet mindig válságos, a diákon múlik, hogy valamit nem csupán egyszer kér, sürget pillanatnyi felhevülésben, hanem kitartó komolysággal, sőt konoksággal, – jelen esetben, hogy a szabadelőadás ne csak külsőleg legyen szabad, hanem tartalma és vizsgai kezelése szerint is. A zúgolódók zúgolódása lehet a kitartó és hosszan tartó küzdéstől való menekülés, a tunyaság jele és kezdete is. Nem mondom, hogy az. De lehet a gátakat elsöprő felszabadítás vihara, amelynek nem lehet ellenállni lepkefogó hálókka. Megtört a jég, folyékony a helyzet s ne engedd, hogy helytelenül kristályosodjék ki. Rajtad áll. Ne másnak panaszkodj, ha nem sikerül.

³⁴ Jer 28,13

Ady Endre
A MEGŐSZÜLT TENGER

*Megőszült tenger, ez volt a vak remény:
Úgy hagyni vénen a tengert,
Hogy jajgasson,
Hol erős karral habjába csaptam én.*

*Hogy megőszülten tépje ezüst haját,
Hogy szánják a megőszült tengert,
E megőszült,
Halálraijedt, óriás banyát.*

*S ha jön elétek az aggok serege
S kérdi, mi lelte a tengert:
Mondjátok meg,
Hogy itt úszott az Isten szörnyetege.*

*S mégis képírók képén mocsár, romok
S mégis nézzétek a tengert:
Kissé ősz lett,
De, hajh, semmi, de semmi sem változott.*

*Úgy csapott belé, mint az Isten nyila
Valaki s nézzétek a tengert:
Képíró-mű
S rajta néhány úri hal-familia.*

*Oh, én bibliám, mégis maradj titok
S ha nézik a megőszült tengert,
Mondd, hogy egyszer,
Egyszer tán mégis valami jönni fog.*

*Egyszer talán majd nyílik az Úr ege,
Egyszer tán átszeli a tengert
Villám-csíkban
Az Isten sújtott s kedvelt szörnyetege.*

A MEGŐSZÜLT TENGER

Adynak ezt a súlyos versét ma sokan nem értik. Próbáljuk illusztrációként olvasni a Luther és a szabadmozgalom című tanulmányomhoz. A kérdés, amit a vers felvet, ugyanaz: miképpen viheti előre a magányos, a pusztai létformában élő géniusz a közösséget, a társadalmat, a szervezetet? A vers: kétségbeesés ennek lehetlensége, kilátástalansága miatt. Nem oldja meg a problémát, csak felállítja. De hiszen a költő tiszte ez, illetve a költő megelégedhetik ezzel is. A gondolkodó feladata a megoldást megkeresni. Tanulmányomban én meggyőződésem szerint kielégítően megoldottam, azaz a géniuszt és a társadalmat egyformán kielégítően azt, amit Ady még nem tudott, de amiben – a géniusz hiábavaló műve fölötti egetverő kétségbeesésében is – hitt. S mert ő hitt benne, ezen az ő hitén keresztül megadatott számunkra.

A tenger: ez a szervezett társadalom világa. A szörnyeteg a géniusz megérzéki-tése, aki azért szörnyeteg, mert nem hasonlít senkihez, az általa hozott új törvényszerűség a régihez képest anarchiának látszik. Beleveti magát a tengerbe ez a szörnyeteg, de nem marad más a nyomában, mint néhány fényes csík és néhány úri halfamília: a géniuszt megtalált néhány közösség. De a tenger nem őszült meg a néhány csíktól, csak kissé lett ősz. De egyszer, mégis valami jönni fog – egyszer majd átússza egészen a tengert az Isten kedvelt, sújtott szörnyetege. Megvalósul tehát a vak remény: a teljesen megőszült tenger, mindenki üdvözülni fog.

Legyen ez a mi kis közösségünknek, ennek az úri halfamíliának biztatása, mérítsünk e versből vigasztalást és hitet akkor is, ha még nem is őszült meg a tenger, csak kissé lett ősz itt-ott s ez nekünk nem elég, mert még semmi, de semmi lényegesen nem változott: teljesülni fog a vak remény: a tenger megőszül, mert átússza az Isten szörnyetege. A kétségkedőknek, a türelmetlenkedőknek, a hitüket már-már elvesztőknek írja Ady, hogy higgyenek abban, amiben Isten s ember fáradott.

KNOCK OUT

Komoly beszélgetésben vagyunk öten arról, hogy elmenjünk-e máshová, ahol buzog az élet vize, elmenjünk testileg is, vagy legalább lélekben. Megintettem magunkat, hogy mi olyan fák vagyunk, akiket azért küldött az Úr e világba, hogy almát teremjünk, szép és jóízű almákat. Az ítéletkor ezt fogja tőlünk kérni s mi nem mondhatjuk Neki, hogy Uram, én nem teremtem almákat, sem szépet, sem csúnyát, de íme teremtem és hoztam igen szép körtéket vagy szilvákat. Másoktól elfogadja az Úr ezeket s azt mondja nekik, jól vagyon, jó és hű szolgám, de tőlünk nem, tőlünk éppen almát követel majd és a szép körték miatt is, ha csak körténk van és elsősorban az van, még azt fogja mondani, hogy távozzatok az örök tűzre³⁵.

De hát ha itt megférgesedik a fám, mert ez nagyon tetves vidék – veti ellene Laci. Én elismerem a hozzászólás mellbevágó mivoltát és úgy veszem, mintha magam mondtam volna ki magamnak az ő szája által. Hiszen ő is csak azért volt olyan okos, hogy ezt kimondhatta, mert mindannyiunk eszének összevillanása segítette esze kerekét. Ő csak a gólt rúgta be, de tulajdonképpen az egész csapat összjátékából született a gól. A gólt mind a tizenegy ember rúgta az ő lábával. Ő azonban már akkor is knock out-ot emlegetett s azután este, másnap, kívülállóknak előtt hangoztatta, hogy engem leütött, letepert, padlóra szegzett stb. én, én Hajnal László³⁶.

Mivel ezt már harmadszor csinálta velem s nem is én vettem észre, hanem mások számára volt utálat az önösség ilyen magas foka, felelek rá, de csak ennyit:

Kisfiammal néha birkózni szoktam a padlón, engedem magamat leteperni, nyögök, rimánkodom, elismerem fölényét, hogy annál nagyobb erő kifejtésre ösztönözzem. A gyerek azért gyerek, hogy ne vegye észre pillanatnyi hevében csalafintaságomat, és én meghagyom ebben a tévhitében szándékosan, hogy ő is

³⁵ Mt 25,21; Mt 25,41

³⁶ Teológus, a szűkebb tanítványi kör tagja.

legyen valaki, noha a kezem egy gyengéd mozdulatával a földre lapíthatom a mellemen térdeplő gyereket.

De szoktam én máskor is színészkedni. Képviselem az általam nem vallott álláspontot körömszakadtig, hogy az igazság kifejtésére ingereljem a gyermeket. Egyszer a vonaton kiadtam magam kommunistának és csak úgy zúdultak ellenem a parasztok szitkai. Élveztem. Volt idő, mikor liberális teológusnak tartottak és én védtem az általam sohasem vallott álláspontot, védtem virtusból, meg hogy az én igazságom a másik szava által minél tisztábban buzogjon. Volt idő, mikor hülyének néztek, vállaltam, hogy a másik kivetközzék hülyeségéből. Színészkedés ez, csalás? Nem. Nevelő vagyok és nem csak az iskolában.

FORMA ÉS TARTALOM

A forma a funkció; a tartalom, ami által a forma funkcionál. Nem kifejezési forma és tartalom kérdése ez csupán, hanem a forma a funkció (kifejezés) és a tartalom az, ami ezt élteni (motiválja). A forma és a tartalom nincsen mindig összhangban. Lehetséges olyan forma, amely tartalmilag egészen más. Pl. Ovidiust apja megróttá, sőt megverte gyermekkorában, mert mindent a vers műfajában fejezett ki. Amikor apja megverte fiát, Ovidius ígéretet tett: ezt az ígéretét, amelyben a verseléstől való tartózkodását ígérte meg apjának, ezt is versben fejezte ki. – Amit mondott formai szempontból igaz, tartalmi szempontból nem. A beszéd funkciója, a forma igenelte apja kérését³⁷, de ami által funkcionált ez a kifejezés, az tiltakozott ellene. De Ovidius apja hitt a szavaknak, a formának.

Vagy: Van egy ember, aki tagadja a feltámadást: egy alkalommal mégis imádkozik apjáért, aki már meghalt. – Formailag helytelent mond, tartalmilag helyeset tesz. Kifejezéseiben, formailag tagadta a feltámadást, de a tartalom tiltakozott a tagadás ellen, megnyilvánult ez abban, mikor a tartalom helyesen funkcionált, akkor már a halottak feltámadását vallotta.

Lehet valaki formailag keresztyén, tartalmilag ateista, és lehet valaki formailag ateista és tartalmilag keresztyén. – (Mt 7,21: „Nem mindenki, aki azt mondja: Uram, Uram –, megyen be a mennyek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát.”) Nem keresztyén az, aki csupán formailag keresztyén, és tartalmilag nem. (Lehetséges formailag Krisztust prédikálni, tartalmilag nem.)

Jézus példázatot mondott a két fiúról, akiket apjuk kiküldött munkálkodni a szőlőjébe. Egyik igennel felelt és nem ment el, a másik nemmel felelt és elment³⁸. Lehetséges tehát az, hogy formailag nemmel felelő ember „igent” tesz.

Ebbe a csoportba lehetne venni a művészeket, tudósokat, akik formailag sokszor ateisták, vallásilag alvók, de ahol ébren vannak, ahol a tartalom viszonylag

³⁷ Azaz: A szavak igenelték apja kérését. (szerk.)

³⁸ Mt 21, 28-32

adekvát formát ölt, ott Isten akaratát igenlik, elfogadják a Lélek ajándékát habozás, különösebb megfontolás nélkül.

Pl. Byron, az istengyalázó költő. Amikor igazán költő, ott istenimádó:

*Ha ti már akkor nem szerettek,
Én titeket hadd szeresselek.*

Honnan tudna szeretni, ha nem az Istentől kapott erőből? – Úgy is kifejezhetnénk: vannak emberek, akik formai megnyilatkozásukban alvók, ateisták, megtagadják Krisztust, de ahol ébren vannak: tartalmilag tisztelik Őt. – Hasonlatosak ahhoz a fiúhoz, aki nemet mondott apja küldésére, a végén mégis igent élt meg.

Ugyanezt a „döntés” kifejezéssel is kifejezhetjük:

- ✦ Vannak emberek, akik döntés előtt, öntudatlan állapotban vannak s tartalmilag vallásosak. Döntés előtt van a nép (nem szociológiai értelemben) és a gyermek (nincsen korhatárhoz kötve, lehet vallásilag éber egy gyermek is). Vallási döntés állapota után keresni kell az embernek a legjobb formát, a túlról jövő, újraéltető tartalom megnyilvánulására. Vagy mereven szembe kell helyezkedni vele. Az öntudatlan állapotban lévőkhöz felé mondja Jézus: aki nincsen ellenem, velem van. A döntés után lévőkhöz felé pedig: aki nincs velem, ellenem van³⁹.
- ✦ A döntés nem csupán a három profán vetületi kategóriára vonatkozik, hanem elsősorban a vallására.

Isten Lelke nem csak a vetületeken keresztül munkálkodik. A szél fú, zúgását hallod... (Jn 3,8). Vannak cselekedetek, spontán kitörések, amelyek vallásilag helyesek és nem vetületek. Háromféleképpen nyilvánul meg a Lélek munkája.

- ✦ Általános módon. Általános kinyilatkoztatás, mikor az életformán (és nem a vetületeken keresztül) jön. Amikor az ember nem keresi a megoldást, hanem elfogadja azt, amit Isten közvetlen ad, megfontolás nélkül. Ez tulajdonképpen Istenre való ráhagyatkozás, nem tudva azt esetleg, hogy mind az Istentől jön. Ezt képszerűen úgy is mondhatnánk: az életforma mögül jön (míg a különös kinyilatkoztatás az életforma elől jön). Az ember cselekszik, enged Istennek, ráhagyatkozik arra, amit Ő tesz.
- ✦ Profán vetületeken keresztül. Tulajdonképpen ez is Istennek az életforma mögül való jövele (tartalmi szempontból). Ez is valamelyest ráhagyatkozás Istenre.

³⁹ Lk 11,23; Mt 12,30

Azonban mégsem csak az, hanem keresése és elfogadása az Isten vetületének. A következőképpen: Maga a tartalom egy művészen, pl. az életformában és az életforma mögül jön, formai szempontból pedig a keresés által, vetületekben nyilvánul meg. – Keresi tehát a formát, a tartalom mégis az életformában van adva.

- ✦ Különös módon. Különös kinyilatkoztatás. Az istenrelatív vetület, a másik emberen keresztül felém irányuló kinyilatkoztatás megújítja és kibontakoztatja, döntés elé állítja az én életformámat. Ezután már keresnie kell az embernek. A problémákban keresnünk kell Isten akaratát (aki keres, talál⁴⁰). Ez nem lehetséges döntés nélkül. Azaz az ember a döntés után keresheti csak Isten akaratát, ha pedig egyszer keresi, akkor már szükségképpen döntött. A különös kinyilatkoztatás az Isten vetületének elfogadása, előzetes *rávonatkozásban*. Ezt csak felnőtt ember képes megtenni.

✦

Vallási és szociológiai népi fok nem egyenlő!
Vannak, akik azt vallják, hogy az emberek

- ✦ eleve vallásosaknak születnek
- ✦ eleve nem vallásosaknak születnek
- ✦ eleve nem, de lehetnek azokká.

A Lélek munkálkodik a vetületek irányából is, és az életformán keresztül is.

✦

Hol van a kapcsoló pont (Anknüpfungspunkt)?

*A kapcsoló pont az emberben van.
Eleve benne van, – vallja Brunner⁴¹.
(A teremtettségben, igen!)*

*A kapcsoló pont Istentől indul.
Nem eleve van, hanem lesz.*

⁴⁰ Mt 7,8

⁴¹ Emil Brunner (1889-1966) álláspontja Barth Károllyal szemben

HORIZON

*Édes enyim, szentem, aranyosom,
Engem esz a lág, ha fejed mosom.
(Arany János: Bolond Istók⁴²)*

Mire végigolvastam a Csittvári krónika januári számát, azon veszem magam észre, hogy „könnyben úszik két szemem pillája”. Hallottam, hogy Magyarországról kiveszett a nemeskőcsag. Nem, nem vezett ki.

De letörlöm könnyeimet s Berzsenyivel megyek rendeltetésem pályafutásán, a jobb s nemesebb lelkeknek útján, melyen erőm s inaim vihetnek – letörlöm azért is, mert ostort kell ragadnom magunkra, hogy minél feljebb és feljebb juthassunk, per aspera ad astra, és ki látott már fátyolos szemű kocsist; tudtommal Platón kocsisa a Phaidroszban az értelem megszemélyesítője és a nemes paripát üti elsősorban.

A horizon rovata azonban nem bírálatot jelent vagy nem ezt elsősorban. Horizonba állítani azt jelenti, hogy szélesebb dimenzióba veszem fel, állítom bele a kiemelkedő új világ nem elsüllyedő, hanem felbukkanó Atlantiszának csúcsait.

Most még nem teszem meg egyiket sem, sem a bírálatot, sem a horizonba állítást. Hadd növekedjék, akár burjánozzék is szabadon az, aminek virágozni megtiltani nem lehet, ha jó a szép kikelet. Majd később. Legyen szabad levegő, legalább itt, ha áron vesszük is meg. A forrás buzog, buzogása önmagát tisztítja, mennél jobban buzog, annál tisztább víz jó ki belőle és annál mélyebbről. Elteszem tehát vízmérő botom, fajsúlymérő szerkezetem, analizátorom, ásóm és kapám. Majd akkor ások medret, ha már bőségben ömlik a víz, és nem tudná magától, merre folyjon, vagy ha rossz irányban csergedez. A megszülető gyermeknek elsősorban nem védelemre, rendszabályra, okosságra, hanem táplálékra van szüksége.

⁴² *Engem esz a lág, ha fejed mosom;... / Édes enyim, szentem, magasztosom!* (Bolond Istók II.5,4.6)

Van úgy, hogy valamit eltervezünk nagy garral és azután másképpen csináljuk, sokszor éppen ellentétesen. Nem baj, ha csináljuk, akár másképpen is, csak el ne hagyjuk, vagy abba ne hagyjuk. Terveink hálója alatt lemerülünk lelki bűvárharangunkkal a mélybe és megérezzük a föld szívének lüktetését, a kozmosz magzatmozgásait. Jobb, ha ehhez igazodunk, mint előre kihúzott tervhálózatunk önkényes bogazatához. Ez történt a „Horizon” rovattal is.

*Elképzelésem volt: bonyolult ábra
Szellő jött a végtelenből
S összezilálta.*

— < MÁRCIUS > —

A TÉRKÉP VALLOMÁSA

MI A TÉRKÉP?

Jelrendszer-e a térkép vagy jelképrendszer? Attól függ, hogy hogyan élünk vele. Ha kikérdezzük, kivallatjuk eszünk inkvizíciós szerszámain, akkor jelrendszer, egyezményes jelek hálózata. Ha azonban a térképé az iniciatíva, ő vall nekünk önmagáról s magán túli vallomásokat, titokösszefüggéseket, akkor jelképrendszer, amely látója előtt vagy többé, vagy kevésbé kibontakozik, egészen soha. Olyan fonálgomolyag, amely a túlsó végéig sohasem bomlik ki, – végtelen.

A térkép egy tájnak, vidéknek, országnak, földkerekségnek felső távlatból való látása, illetve e látás kifejezése jelképrendszerben. Ez a felső látás, felülről látás Tompa Mihály „Pusztán” című költeményében így fogalmazódik: „Repülnél lelkem, *fenn* repülnél, A táj szellőivel, Mely a nyílt rónaság felett még Szabadságot lehel. De a magasból a földre von le A súlyos fájdalom, Fenn még jobban elédbe tűnvnén, A sorsalázta hon.” Petőfinél: „Felröpülök *ekkor gondolatban* Túl a földön felhők közelébe, S mosolyogva néz rám a Dunától A Tiszáig nyúló róna képe.”

Az így, felülről látott táj-látás jelhálózatá beszélni, vallani kezd: „Százezer ujjal markol emberbe a föld.” Ha a százezer ujjból is akárcsak néhányat meglátunk, sőt azoknak emberbe való mikénti markolását: a térkép gólemje⁴³ megelevenedik. Próbáljuk ezt a Szentföld térképével, legalább elkezdni.

A SZENTFÖLD

Palesztina összképe

Ha felülről nézünk Palesztina egészére, legelső, ami szembetűnik: az észak-déli irányú hegyvonulat, középén. Nyugatra a tenger, keletre a Jordán – kifolyva a Genezáret-tóból, befolyva a Holt-tengerbe. Északon a magas Libanon-hegység, délről a pusztá.

⁴³ Gólem (jiddis) (a prágai zsidó legenda szerint) Isten nevével életre keltett hatalmas agyagszobor.

A középén húzódó több egységből álló hegyvonulat kétségtől az a fővonal, amely az összkép alapjellegét megadja. Egészen más volna a tájnak nem csak alapjellege, de a tájon végbement történelem, közelebbről vallástörténet, ha pl. ez a hegyvonulat a tenger mellékén húzódnék végig, vagy kelet-nyugati irányban az ország déli határán.

A tenger felől jövő párázatok, felhők – a tengervíz párolgásából erednek ezek – megtörnek a hegyvonulaton, lecsapódnak a táj közepén s mivel a hegyvonulat két oldalra lejt, róla patakokban s a föld alatt hamar lefolynak, részint a tengerbe, részint a Jordánba. Vízben szegény ezáltal ez a táj. Ciszternákban kénytelen a lakosság felfogni az esővizet, ivásra, itatásra és tisztálkodásra, de ez hamar megzavarosodik a melegtől, innen az „élő víz” megkülönböztetése ezen a tájon, mely a tiszta ige jelképe lett. Jeruzsálem bevehetetlen természeti erősség, egyetlen Achilles-sarka, hogy ha sokáig nem esik eső, nem bírja a hosszú ostrot, a királyok úgy próbáltak ezen segíteni, hogy csatornázatot építettek ki a városon kívül fekvő Siloám-tavából. Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik, avagy másképpen: olyanná lettél nekem (Isten), mint a bizonytalan vízű csalóka patak (Jer 15,18), mert a víz hamar lefolyik ott is, ahol összegyűlni szokott. A második teremtés-történet (Gen 2-ben) ezért palesztinai eredetű, mert itt víz nélküli pusztaságról van szó, amely nem terem addig, míg az Úr Isten nem bocsát vala esőt rá (önmagában nincsen vize), míg az első teremtés-történet (Gen 1) babilóniai eredetű, mert vízből tájat mutat. A zsidó pünkösdi tömegszertartása az volt, hogy a sokaság kitódult a városból a Siloám-tavához, a papok vederrel merítettek belőle és minden odazarándokló edényébe töltöttek vizet. Távolról végignézte ezt Jézus és odakiáltotta: Aki szomjúhozik, énhozzám jöjjön és igyék... élő víznek folyamai ömlenek annak belsejéből (Jn 7,37-38)

A víz: önmozgó, önmagából növvő, önmagát megújító elem, isteni valóság Kelet összes vallásaiban. A belemerülés – a keresztség – azért válhatott vallásos szokássá a Jordán mellett működő Keresztelő Jánosnál, az ugyanott élő esszénus felekezetnél, mert a Jordán élő víz volt. Az emberek vízbe merítkezése: jelentette akkor objektív formában az életformának és vetületeinek vallási beágyazását. A jeruzsálemi templom nyugat-keleti irányú volt, úgyhogy a bejárat keletről volt, a szentek-szentje pedig nyugatról, mert nyugatról jönnek, a tenger felől, a felhők, az áldást hozó párás szelek, amint a szentek-szentjében lakozó Jahvétól jön minden áldás. Az utak nemcsak azért vezettek a folyók, elsősorban a Jordán mentén, mert itt völgy, lapály volt és így könnyű a járás, de azért is, mert a hegyekben nem volt víz, elsősorban ivóvíz ember és állat számára, a karavánok állatainak pedig – amelyek nagy terhet vittek s kimelegedtek ebben – a víz kellett.

Vízszegény vidék jó szőlőtermő. A szőlő nem szereti a nedvességet, ettől gombabetegségek szaporodnak el rajta, de szereti az állandó meleget. A közép-hegyvonulat két oldalán virágzó szőlőtermelés folyik ma is. A szőlő vallási szimbólummá lett, Izrael is Jahve ültette és művelte szőlőskert (Ézs 5). Jézus az igazi szőlőtő. Jézus két példázata: a szőlőmunkásokról és a gyilkos szőlőmunkásokról s az úrvacsora bora – mind benne van, elöbontakozik a táj közepén végighúzódó hegyvonulat-adta összképből.

Megiddo

Világtörténelmi nevezetességű szoros, hegyi magas út, mely az egyetlen, tömegek, hadsereg számára is járható út Egyiptomból Szíriába. Ez Palesztina kulcsa, olyan mint Magyarországnak a Vöröstoronyi vagy a Duklai hágó volt. Itt ütközött meg Jósiás II. Nékó fáraó seregével, aki Babilóniára tört és ezt az átvezető utat kérte, hogy az akkori világ feletti hegemoniát megszerezze. Jósiás ellenállt Jeremiás próféta intései ellenére. Azóta sok ütközetet vívtak itt, többek között az angolok is az első világháborúban. Ha ezen a hágón áttör az ellenség, szabad az út Szíriába, Babilóniába, de délre is, a Jordán völgyébe, Jeruzsálem felé. Ezen a hágón átkelve Jezréel (Ezdrelon) nagy lapályára érünk, melynek keleti sarkában van Názáret városa, mögötte az 1843 méter magas Tábor hegy. Jezréel síksága délkeleti szögében a Gilboa-hegy (1698 m), északnyugati szögében a Kison folyó, tőle balra a Karmel-hegy (1810 m). Egyiptom felől csak ez az egy út vezet Palesztinába s ez könnyen védhető. Délről is volna út, de ott a pusztaság, seregek számára nehezen járható s így természetes védelem Egyiptom ellen. Így érthető, hogy Palesztina történelme folyamán többnyire asszír-babilóniai fennhatóság alatt állt és nem Egyiptom alá tartozott. – Nagy népek útvonalán fekszik Palesztina, ezért került minduntalan azok ütközőpontjába. Ugyanakkor sok vallás kezesztedésének útjába is. A politikai függetlenségért vívott harcnál talán még nagyobb volt Izraelnek vallási függetlenségéért vívott állandó küzdelme; kölcsönhatásban voltak ezek egymással. A próféták szerint a második harc az elsőnek is alapföltétele és hiábavaló, sőt bűnös csak az elsőt vívni. Ez nem hazafiatlanság, hanem Jahve akaratából folyó igazi hazafiság. Minduntalan fennállt annak veszedelme, hogy az igaz Jahve vallás elmerül a kánaánita, babiloni, egyiptomi, szíriai, görög, római, perzsa vallási hatások tömkelegében, vagy legalábbis átszíneződik, megoltatik, hiszen azok a népek politikai és kulturális tekintetben magasan felette álltak Izraelnek. Az ez ellen való állandó és kérlelhetetlen harc jelképe Megiddo, mely, bár külső harcot idéz fel emlékezetünkbe az első pillanatra, mégis ama belső vallási harcra mutat, szakrális harcra, Izrael vallási függetlenségé-

géért. A külső harc és minden külső óvintézkedés (deuteronómiumi reform⁴⁴, farizeusok kiválasztottság tudata, körülmetélkedés stb.) ama belső harcnak csupán egyik, legtöbbször elvetélt formája.

Megiddónál lesz az apokaliptikus irodalom szerint a végső időben a népek nagy csatája, a Harmagedón⁴⁵, mindenki harca mindenki ellen, melyet a szekták szoktak hirdetni.

A puszta

Palesztina keleti és déli határa a pusztába megy át, a Jordánon túl és a Beérsebán túli végtelen sztyeppvidékbe. A puszta e határ-országát gyakran elárasztották a puszta néptörzsei, akik számára ez a föld mindig tejjel és mézzel folyó Kánaán volt. A földi Kánaán így lett a vallási tudatban a mennyei Kánaánnak, a mennyországának előképe. A puszták fiai be-betöréseikkel részint megsemmisítették az itteni kultúrákat, részint megtermékenyítették, átformálták, friss népi erejükkel felváltva a kultúrában elfáradt, megkopott fajokat.

A pusztába vonult Keresztelő János, Jézus, Pál apostol, hogy Istennel közelebbi és állandóbb kapcsolatban lehessen egy időre. A pusztában kiáltó szó – a próféta szava – a pusztában, a kietlenben egyengessétek az ő ösvényeit. Mit jelent a pusztában kiáltani és a pusztában egyengetni? A pusztában való kiáltás nem ütközik meg semmiben, szabad szó ez, elegyítetlen minden emberi, evilági töréstől, tiszta ige. Jézus megkísértése is a pusztában történt, vagyis ott és akkor, ahol és amikor a legközelebb lelkünkhöz az Isten. A vallási élet magaslatán, az áhítat legmagasabb fokán is fennáll a kísértés, a zuhanás veszélye; közeleső, hogy minden emberitől megfosztva materializáljuk, fetiszizáljuk Isten igéjét, akaratát s ezt az eldologiasított igét azután a magunk birtokában tudva így akarunk Isten fölé kerekedni. Ebbe a szakadékba estek bele a farizeusok. A puszta Isten emberének, a géniusznak igazi helye – mert itt hallhatja legtisztábban, legvilágosabban Isten szavát –, de legnagyobb kísértése is egyben, ha meg akar benne maradni állandóan. Mk 1,35: „Kora reggel, még szürkületkor fölkelvén, kiméne és elméne (Jézus) egy *puszta* helyre és ott imádkozék.” A reggel, a szürkület: puszta az időben. A puszta olyan hely, ahol felkeresik a prófétát, utána mennek oda, mint Jézus után is: Simon pedig és a véle lévők utána sietnek. (Amint a Keresztelőt is felkeresik ott). De Jézus nem marad ott, hanem bemegy az emberek közé: „Menjünk a közelfekvő városokba, hogy ott is prédikáljak, mert azért jöt-

⁴⁴ Jósias király (Kr.e. 639-609) kultikus reformja, 2Kir 22-23

⁴⁵ Jel 16,16

tem.” Tehát nem azért, hogy ott maradjak. Közösségi lény. A puszta embere a leginkább közösségi lény, közösséget megújító s új közösséget létrehívó lény. Zszima sztarec Aljosát a világba küldi a kolostorból⁴⁶, de nem mondja neki, hogy helytelen volt, hogy eddig a kolostor pusztájában élt. Ha eddig is a világban élt volna, ugyan hogyan küldhetné oda, ahol úgylis van. A puszta a küldetés értelme és feltétele. Pál apostol, mielőtt misszióra indult volna, Arábia pusztaságába vonult.

Ó TÉRKÉP, TE TÖRTÉNELMI SZEMÜVEG

A vallástörténelem tájnyelvén, egyik tájszólásában: a térkép nyelvén nyilatkoztatja ki magát. Aki ezen a nyelven is, ezen az idiómán is nem érti Izrael vallástörténetét, az híján van annak, amit így nevezünk: pasztikus történet szemlélet. Történet szemléletünknek nem csak formai, idői feltételei vannak, hanem térbeli, pasztikus oldala is. Aki amannak van híjával, annak történet látása elmaradt, aki emennek, annak halvány – az történelmi rövidlátásban szenved. Ó térkép, te történelmi szemüveg!

⁴⁶ Dosztojevszkij: Karamazov testvérek, VI./1. Az orosz szerzetes

HÁROM MÍTOSZ-FOGALOM

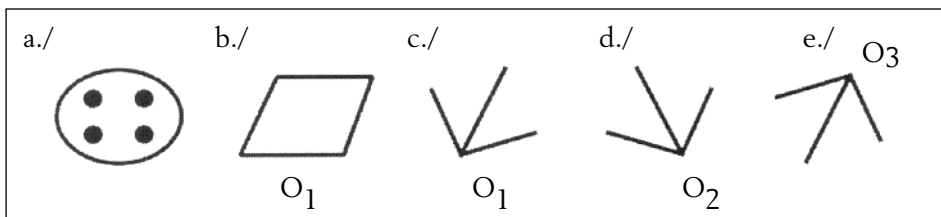
MÍTOSZ 1.

Objektum-cselekvés: Mikor a kisgyermek megüti a fejét az asztal sarkában, megveri azt. Cselekvő személyiséget tulajdonít neki, a maga személyiségét látja bele: ő az oka fájdalmának. Vagy a magyar népdalban: Verd meg, Uram, a temetőt. Vagy Vörösmarty kiváló novellájában, a „Holdvilágos éj”-ben a tót diák így beszéli el ősapja halálát: Részes-aratónak jött Fejér-megyébe, de zúgolódott a neki juttatandó rész kicsinysége miatt, kibújt a földből egy egér, haragjában kaszájával el akarta vágni az egér nyakát és a magáét vágta el, egyszerre ott állt fej nélkül. Nyilván a földesúr pallosjoga működött itten, de ő maga hajtotta alá a nyakát.

A mítosz 1. is – mint minden mítosz – valóságot revelál, tehát „nem mese ez gyermek”. Legyünk csak olyanok, mint a kisgyermek – amint Jézus kívánta – és nekünk sem lesz mese.

MÍTOSZ 2.

A 19. századi „egzakt” tudomány: Hogyan jön létre egy valóság fogalma? Arisztotelész óta tudjuk, hogy így: a valóság összes jegyeit elvonom róla, azután válogatni kezdek bennük, mint tót a vadkörteben. A lényeges jegyeket elválasztom a lényegtelen, járulékos jegyeiktől, a lényeges jegyek, egybefoglalása adja a fogalmat. Ámde ez az egybefoglalás sokféleképpen mehet végbe. Az alábbi ábrán a pontok a lényeges jegyeket jelentik, az őket egybehúzó vonal pedig jelentse az egybefoglalás mikéntjét.

A variáció sokféle lehet akkor is, ha csupán négy pontot veszek fel. Még több, ha a lényegtelen jegyek valamelyikéről kiderítem, hogy a lényegesekhez tartozik, vagy ha olyan új jegyet fedezek fel, amely eddigelé nem volt benne a lényeges és lényegtelen jegyek közt, de felfedeztetésekor kétségtelen, hogy a lényeges jegyek közé tartozik. Melyik mármint az úgynevezett egzakt fogalom a sok közül, tehát az a fogalom, amely a valóság hű, adekvát tükröződése a szellemben, az észben? Nyilván ki kell neveznünk az egyiket ennek – s itt a mítosz.

Jézus a viharos tengeren⁴⁷ című evangéliumi történet mítoszban való kifejezése, revelálása valaminek. Jézus úr az elemek felett: ez pedig mítosz 2-ben való kifejezése ugyanannak. De semmiképpen sem mítosztalanítás, mint Bultmann⁴⁸ gondolja és teszi helytelenül, s mint Karner⁴⁹ gondolja és teszi helyesen. Idői áttétel a mítosz 1-ből a mítosz 2-be. Mítosztalanítás nincs.

jel = elhalványult jelkép
(jel = fogalom; jelkép = szimbólum)

MÍTOSZ 3.

Már maga az, hogy én az O1, O2, OX pontból alkotom meg a fogalmat, egy erkölcsi döntés következménye. Nyilvánvaló így, hogy az értelem működésében egy értelmén túli szféra behatása jelentkezik. A pontokkal jelölt lényeges jegyeket azonban összekapcsolhatom a pontokon túli szférából, egy másik, nagyobb dimenzióból, mint az alábbi ábrán:

Ez esetben a pontok szintén egybekapcsolódtak, de egy, a pontokon túli végtelenben, végtelenből. Az erkölcsből. Kezdetben vala a tett – fordítja Faust a jánosi próló-

⁴⁷ Mt 8,23-27

⁴⁸ Rudolf Bultmann: Heilsgeschichte und Heilserfahren, 1941. Ferdinánd István fiának írt rövid „Bultmann” tanulmányában (kézirat) így összegez: „Én nem azt mondom, hogy Bultmannak mindenben igaza van, de alapvetően igazat adok neki. Szerintem a világkép mulandó, a benne kifejezett ige: az örök, az élő víz és életet adó víz. Minden víznek edényben kell lennie, különben nem lenne felfogható, azaz szétfolynék, de a víz a lényeg, nem pedig az, hogy milyen edényben van.”

⁴⁹ Karner Károly: „Mítosz vagy evangélium?” Keresztyén Igazság, 1944; 48. o.

gus első mondatát. Az új 20. századi világgépben az értelem egy ilyen rajta túli, végtelen pontnak, a tettnek, az erkölcsi döntésnek kibontakoztatója, aprópénzre váltása.

Két példa:

- ✦ A debreceni kollégium négyszáz éves jubileumán zavart az a tény, hogy Csonkait onnan egykor kicsapták. Kidobta-e magából a magyar iskola a magyar zsenit? Nem, szárnyára eresztette.
- ✦ Hogyan viszonyulok az ateistához? Tagadja ő azt az Istent, aki nincs, de azt én is tagadom, ebben egyek vagyunk. Továbbá: ő tagadja azt is, aki van, de azért, mert nem ismerte még meg. Istent ismerni nem lehet a benne való hiten, a neki való engedelmisségen kívül, csak azon belül. Még továbbá: ha ő nem ismeri, az az én hibám, aki nem tettem neki róla bizonytságot vagy nem tettem róla bizonytságot – jól. Legvégül: lehet, hogy ő az egy igaz Istent is tagadja, mint a Sátán, de ezt én csak akkor bírálhatom el, ha a lelkek megítélése az én tisztetem, legjobb ezt akkor is a szíveket és veséket is vizsgáló Istenre hagyni⁵⁰.

A Mítosz 3. a 20. század mítosza. Olyan új, közvetett, dimenzionális kifejezése a valóságnak – közvetlen, direkt, egyenes tükröződésű, egzakt kifejezésünk soha sem lehetséges –, amely éppúgy valóságot revelál, mint a mítosz 1. és a mítosz 2., azzal a különbséggel, hogy a valóságból nagyobb, teljesebb, szélesebb, univerzálisabb részt revelál, hoz felszínre, amelyben a másik kettő által felhozott rész szerinti valóság bennfogatatik részlegesként.

Nem mítosztalanítás tehát a jelszó, hanem új mítoszban való kifejezés, újrafogalmazás, „újmitoszítás”.

Az egyik mítoszból a másikba való átültetés – akár Bultmann végzi is el nem jól, akár egy pozitív hitű teológus jól – mindenképpen úgy látszik, hogy az evangélium első kifejezéséhez mérten annak *megszegényítésével* jár. Ez igaz; de ugyanakkor *meggazdagításával* is. Mindig a régi, mindig az új: azaz más. Ami pedig ugyanaz is és más is egyben, arra nézve nem tárgyszerű megjelölés az, hogy megszegényítés, az sem, hogy meggazdagítás, külön-külön, hanem a kettő együtt. Ugyanaz és mégis más: paradox kifejezése legyen ezen túl ez a megjelölés: dimenzionális világgépi. Hajtson Szentlélek s én nem leszek a szürkék hegedőse. Új vizekre, egyre új, szűzi vizekre!⁵¹

⁵⁰ Zsolt 7,10; Jer 17,10

⁵¹ Vö. Ady: Új vizeken járok

A BŰN A FORMÁBAN VAN

A humanizmus vallásának válságát éljük napjainkban. Ennek az oly elterjedt vallásnak evangéliuma Goethe „Faust”-jában, a drámai költemény végső víziójában fejeződik ki klasszikusan. Az ember, aki oly sokáig hiába kereste küzdése célját, értelmét, végre meg tud nyugodni, megtalálja azt a szociális tett evangéliumában és azt mondhatja az időnek, a tovarohanó pillanatnak: „Verweile doch, du bist so schön!⁵²” (Augustinus: *Inquietum cor nostrum, donec requiescat in te, Domine*). Ebben a nyugvópontra jutásban éri el az ember a lét teljességét, az üdvösséget, másképpen azt az állapotot, amelyben képes is, akarja is, belülről kívánja is cselekedni azt, amit kell.

Faust élete végén megtalálja azt a feladatkört – tengerből szárazföldet hódít az általa kolonizált ország lakóinak –, amelyben meg tudná állítani az időt a maga számára, amelyet az örökkévalóságig tudna végezni megúnás, kiábrándulás nélkül. Hogy ez illúzió, hamis evangélium, azt a keresztyén ember jól tudja, de Faustnak kell ez az illúzió az igazi, egyetlen evangélium hiányában és ahelyett, különben teljes kétségbeesésben záródnék élete.

A másokért való cselekvés – mint végső megnyugvás – olyan állapot, amelybe az ember maga képes hozni önmagát, s amelyet önerővel képes, mint jót, megvalósítani. Önmegváltás – humanizmus. Nem csupán a célt, a cselekvés tartalmát, de motívumát is önmagából meríti itt az ember. Úgy látszik, véglegesen bezárta magát a maga körébe, önmaga kútjába, vulkán-kráterébe nemcsak beleesett, de Empedoklészként önszántából beleugrott, szellemi öngyilkosságot követett el, mondjuk ki.

Illyés Gyulának van egy mondása azokhoz, akik magukat népi embereknek, népi eredetűeknek, népből származóknak szokták mondani: „Nem az számít, honnan jössz, az számít, ecsém, hová mégysz.” Ez azt jelenti, hogy lehet népi az

⁵² Faust csaknem utolsó szavai a Faust II záró jelenetében: „Oly szép vagy, ó, ne szállj tovább!” J. W. Goethe: *Faust*, – Európa Könyvkiadó, Bp. 1964. (Ford. Jékely Zoltán és Kálnoky László)

is, aki nem a parasztságból, alsó néposztályból származik, akkor is, ha pl. nagyváros lakója, sőt szülötte és nem feltétlenül népi az, aki a nép szülötte s falun lakik. Ha valaki részt vesz a nép ügyében, áldozatot, szenvedést vállal érte, az belső, forró azonosulással inkább lesz népi, mint az, aki onnan jó ugyan, de másfelé megy, más ügyet szolgál. Népinek, magyarnak stb. lenni tehát nem a test, hanem a lélek, a szellem döntésének a dolga.

Éppen megfordítva áll a helyzet a másokért való tett úgynevezett szociális evangéliumában. Itt nem az számít, hogy hová megyünk, hanem hogy *honnan*. A másokért való munka nem abszolút értelemben jó, érték, jóllehet annak kell mondanunk önmagában az etika szerint. Jóvá az a motívum, eredet teszi, ahonnan jó, tehát a forma, nem a tartalom. Lehet a másokért való cselekvést, pl. öndicsőség-keresésből tenni, s ekkor már nem mondható jónak; akkor sem, ha benne az önmagunktól való menekülést éljük ki stb.

Maga a döntés, annak helyes iránya, az erkölcsi cselekvés tartalma még nem teszi jóvá a cselekedetet, amint az etikai idealizmus tanította; ha a cselekedet motívuma az embertől függ végső fokon és nem az emberen keresztül *túlról* ered, a cselekedet nem jó, viszont ha onnan ered, jó lesz még akkor is, ha nem öltözik materiálisan (a cselekedet tartalmát, irányát, megvalósulási formáját értve) az etikai értékek ismert, egyezményes, általánosan elfogadott értékrendjébe.

Ki kell mondanunk, még ha megbotránkoztató is, hogy a nép ügyében részt venni, érte akár áldozatot hozni, mások javáért cselekedni Faust módjára s akár elégni is ebben a cselekvésben – lehet egészen bűnös, istenellenes dolog, – „ha vagyonomat mind szétosztom is és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi hasznom abból.” (1Kor 13,3). Zengő érc és pengő cimbalom akkor a cselekedetem, ha „motiválatlan”, formalisztikus. Minden esetben bűnös, ha nem felülről, túlról motivált.

A bűn a formában van, azért nem lehet a cselekvés tartalmi közegének akár mily alakításával sem tőle függetlenedni. Bűnös cselekvés lehet az imádkozás, az úrvacsoravétel, a bibliaolvasás stb., ha motívumában, azaz formája szerint nem túlról, felülről eredő. Nincsen önmagában vett, *an sich* jó cselekedet!

Luthernek ezt a nagy felismerését elfeledte Goethe, a reformáció népe. Erkölcsi gondolkodásunk forrásvize zavaros lett, megzavarodott. A bűn a formában van! – kell hirdetnünk a mai nemzedéknek is, Luther nagy felismerését ily módon a ma nyelvére fordítva. Luther szajkózóinak elsősorban, akik azzal tagadják meg őt, hogy követik és nevéből neveztetik magukat.

Hirdetni kell az egyházi és a világi (Goethe) klerikalizmusnak, a római és protestáns, de a világi katolicizmusnak is.

Most már megértem, hogy miért remekmű Faust I. és miért nem az Faust II.⁵³ Mert a humanizmus erkölcsi hazugságát, önmagát áltató megnyugvását esztétikai remeknek nem engedtetik megírni; tudvalevő, hogy a költők is, éppúgy mint a különös kinyilatkoztatást szolgáló próféták, Isten törvényeit tisztelő nép. S ha akarják, ha nem, tisztelniük kell azt, különben nem írhatnak remeket. Nem lehet esztétikailag sem remek az, ami etikai nonszensz. Erre rádöbenni – nagyon vigasztaló. A Faust II. ebben a rádöbbenésben – s csakis az erre rádöbbenőknek – keresztyén klasszikus.

⁵³ Goethe-nek tulajdonképpen. három „Faust”-ja van. Egész életén át, dolgozott rajta. Már az ún. „ős Faust” keletkezésének több fázisa volt (1772-1790); 1806-ra elkészült a mű első része (Faust I.), 1831-re a második rész (Faust II.).

————— ‹ ÁPRILIS › —————

A MISZTIKUS ÉS A PRÓFÉTAI VALLÁS

EGY ÓRIÁS PROBLÉMA

Milyen régen és sokat hajsztoltuk már a „kultusz” és a templom nélküli város problémáját, mindez ideig megoldatlanul. Miért? Mert nem volt olyan alkalmas kifejezés-rendszerünk, filozófiai formanyelvünk, amelyben tiszta képletként az ösztönösen érzett különbséget kifejezhettük volna. Szerintem a filozófiatörténet egyik rendszere sem megfelelő erre a célra, mert a felvetődött kérdés anynyira a mából született, hogy előbb volt meg, még mielőtt a kifejezésére megfelelő fogalmi formanyelv megszületett volna. Ösztönös, de határozott érzésből ezért nem lehetett világos képlet, látás. Az életforma-filozófia azonban olyan formanyelv, amelyen kifejezhető e képlet. Megpróbálom.

A KÍSÉRLET

A vallás mint életforma és a vallás mint vetület – így mondhatnám a magam nyelvén, hogy: misztikus és prófétai vallás.

A misztikus, a pap, a szent megkülönböztet olyan életformát a lehető és valószínű életformák között és alatt, amelyben létezni annyit jelent, mint isteni szférában, Istenben lenni, elválasztva minden más, profán szférától. Ez a meghatározott vallási életforma azonban egyre soványodik, mert a dualista választóvíz egyre több héját érzi idővel profánnak, levedlendőnek. Mint Peer Gynt hagymáját⁵⁴, hántja magáról az új és új profánná lett, érzett héjait a szentté létel útján s végül marad a semmi. Ez a semmi: ez vagyok én – mondja a misztikus; a semmi terében, ebben a „Hohlraum”-ban terem Isten, nyilatkoztatja

⁵⁴ *Szörnyűség, mennyi burok van rajta! / S még mind nem akar kibújni a magja! Dehogy bújik! Mind beljebb, beljebb, / Csupa réteg, – csakhogy egyre kisebbek. – / A természet elmés!* Ibsen: *Peer Gynt* (ford. Patthy Károly), A Nyugat folyóirat kiadása, Bp. 1918; 148. o.

ki magát, a vele való közvetlen egyesülésben, unio mistica⁵⁵-ban. A kvalitástalan lét előfeltétele az isteni létnek, a legnagyobb való a Nincsen (Ady: A Nincsen himnusza).

A pap és a misztikus között csupán fokbeli a különbség éppúgy, mint a laikus és szerzetesi élet között. A papi vallásosság a hagyománytást nem viszi el egészen a végpontig, mint a misztikus – megáll egy bizonyos pontján ennek az útnak. Ezért volt annyira egy a középkorban a skolasztika és a misztika, legalábbis egy vonalon álló. Eckhart⁵⁶ mesterben oly harmonikusan egyesült, hogy ő a legnagyobb misztikus, egyben tüzes pap, a legmerevebb skolasztikus is volt. Ezért fért meg a misztikus vallásosság az egyházszervezet keretein belül, a katolicizmusban a skolasztika mellett a misztika, a protestantizmusban az ortodoxia mellett a pietizmus.

Minden misztika ősforrása Platón és az újplatonizmus; a dualizmus és dialektika ősatya, Arisztotelész is úgy fogható fel, mint egy felszínesebb Platón. A keresztyén teológia máig nem más, mint a platonizmus formanyelvén kifejezett kinyilatkoztatás, a katolikus skolasztikában éppúgy, mint a protestáns egyházakban Kierkegaardig, Barthig. Ez a formanyelv a kinyilatkoztatás értelmi bizonyoságtevésére nem alkalmas, inadekvát, mert abszolút álláspont, maga is vallás, pogányság. Krisztusnak a bálvánnyal semmi köze, közössége nem lehet. Nagy összefüggésben így látható a misztikus vallás.

A vallás nem életforma, nem valamely meghatározott életforma vagy nullára, nihilre hántott életforma, azaz életforma-néküliség, hanem akármely életformának túlvetülete: a templom nélküli városba érkeztünk ezzel a felismeréssel. Nincs többé szent és profán, hanem a profán is szent, a szent is profán. A dualizmus legyőzött. A teológia többé nem vallási életforma értelmi vetülete, hanem minden értelmi vetület vallásos ágyazása, illetve a vallás vetületeinek értelmi továbbvetítése. A kultúra egészen új értelemben szakrális újra; helytelen szó, hogy szakrális, helyette a vallási-t, a spirituális-t használom inkább. A szakrális szó ugyanis a szent és a profán dualizmusából eredt.

A KÍSÉRLET SIKERÜLT

Hogy valamely szellemi kísérlet sikerült-e vagy nem, azt az egyes személyiség nem döntheti el, ha még oly erősen hisz is abban, hogy sikerült. Az utókor, a

⁵⁵ unio mistica: az ember – meditatív technikák segítségével keresett – beleoldódása Istenbe

⁵⁶ sz. 1260 körül Tübingiában, megh. valamikor 1327 és 1329 között Kölnben

kor, a valóság körében való érvényesség kézzelfogható látása mondja ki a sikerültséget. A mai korban, a nyugati világ 20. századi életében, az emberiség nagykorúságának fokán már nem lehet élni a misztikus vallásosságot. Olyan őrült hajzás, dinamikus, intenzív ma már a nyugati élet, hogy nincsen semmi fix pontja. A csendes kamra, a fakírság, a kolostor és a templom lebontatik. A vitális emberek már nem kereskednek a templom körül, hanem vagy vallást csinálnak maguknak az immanenciában – ennek prototípusa Faust –, vagy keresztyének az egyházon kívül; még ha belül is vannak, keresztyénségük akkor is az egyházon kívül megy végbe, illetve az új egyházban, ahol ketten-hárman összejönnek az Ő nevében és ennek az „ahol”-nak a helye, ideje, formája minden lehet, minden relatívum.

Ó-EGYHÁZ ÉS ÚJ EGYHÁZ

Milyen a viszony az új egyház és az ó-egyház között? Sokáig azt hittem, hogy a protestantizmus szabad világa szülőanyja és kitágítható keret-formája lesz, lehet az új egyháznak. Figyelmeztettek: a protestantizmus ma klerikálisabb, mint a katolicizmus. Magam is úgy tapasztaltam. De nem tudtam lemondani erről a kedves eszméről. Összetörni vagy meghódítani a régit: ez a két lehetőség, mint út áll az új egyház előtt a régihez való viszonyban. Meghódítani – próbáljunk járni ezen az úton. De a gyakorlatban az hódította meg az újat, a növekvőt elférgesítette, felemássá, hazuggá tette, semlegesítette, közömbösítette, deformálta, kivetkőztette való mivoltából, meglovagolta, destruálta. Meghódítani győzelmen: ez az út!

Összetörni: ennek az útnak kezdete: semmibe venni, nem venni komolyan, úgy tenni, mintha már nem is volna, és hadd temessék a halottak az ő halottait, te pedig jer, kövess engem⁵⁷.

E két út egymással nem ellentétes. Mindkettő lehet a jövő útja. Fürkészem a jövő arculatát, de fátyol takarja, melyen nem lát át a szemem. Ha átlátnék, akkor már csak egy utat mutatnék.

– Összetörni! – mondja Szeberényi⁵⁸.

– Meghódítani! – mondom én, de mikor ezt mondom, járok az „összetörni” útján is, és mikor Szeberényi azt mondja, jár a „meghódítani” útján is.

A kettő arányát nem látjuk tisztán még, nem látja ezt ma még prófétai szem.

⁵⁷ Mt 8,22

⁵⁸ Szeberényi Tamás, ev. segédlelkész, a szűkebb tanítványi kör kiemelkedő tagja

Hogy a templom nélküli város már holnap eljő vagy csak századok, évezredek múlva?

Nem látjuk előre a jövő arculatát, azért mert nem látható: hiszen a jövő nyílt és tőlünk is függ nagymértékben, hogy milyen lesz. Olyan lesz, amilyennek mi is hisszük, amilyennek a hitünkkel látjuk. Nem én, vagy te, vagy ő, az egyes hívő, hanem egy közösség, hívő kollektív személyiség.

A VÁDOLÓ IFJÚSÁG

Az előbbi tanulmány végének leírása után szinte hallom, hallucinálok az ifjúság vádoló szavát: miért bizonytalan a kürtöd hangja? Mutass nekünk egy utat, és arra megyünk. Dönts helyettünk és nekünk, ne bízd ránk a döntést! Miért beszélsz a két út arányáról, aránya helyességének idői megtalálásáról, beszélj egy útról, arány nélkül. Igen, ez a mindenkori ifjúság, mely vádolja az öreget. Jogos a vád az ifjúság, hangsúlyozom, csak az ifjúság részéről, nem térek ki előle, hanem felelek.

A vallás vetület, az istenrelatív vetület azonban életformává lesz, vallási új életformává. Hogy mármost ez az új vallási életforma a régi vallási életformán belül jó-e föl, mint a bimbó a tavalyi szíromlevelek között, hogy a vallási új életforma felveszi-e részlegeseként a régit vagy leveti magáról? – ez a kérdés. Felveheti, de le is vetheti! Ezért beszélek a két út arányáról és nem egy útról. Hogy azonban felvevését igenljem-e vagy levetését, illetve mikor való felvevését és milyen esetben, melyik ponton való levedlését, elvetését – erre nem felelek. Csak a nagy inkvizítor⁵⁹ dönt a tömeg helyett. Az ifjúság pedig nem tömeg, hogy helyette döntsenek, legfeljebb hogy vele. Ha nevelő vagyok – a szónak igazi értelmében –, akkor nem végzem el a döntést a növendék helyett, csak legfeljebb döntésre készítek. Különbem nem tekintenék titeket szabad lényeknek, nem úgy bánnék veletek, mint szabad személyiségekkel, hanem mint szolgává lefokozott lényekkel, automatákkal, gépekkel.

A felelősség nagy, de magamra veszem, de a felelősséget mindnyájunknak hordoznunk kell, mindenkinek a belőle ráeső részt.

A vádoló ifjúságból így lesz felelősséget átvállaló, iniciatívát megragadó, engem is magával rántó ifjúság. Sokkal jobban szeretem az ifjúságot, semhogy elálljam útját az élet királyi kiváltságai előtt és ezektől megfosszam.

De hogy igaza is legyen a vádoló és egy utat követelő ifjúságnak, mutatok hát egy utat is, de ezt csak mostra és mára mutatom: ez a második út eleje: „nem

⁵⁹ Dosztojevszkij: Karamazov testvérek, – V./5.

komolyan venni”, „semmibe venni”. Csak mára és mostra szól ez, hogy milyen s melyik lesz az út holnap, holnapután – az ma még nem látható, nem is fontos. Lehet, hogy ezt az utat már nem is én mutatom, akkor ha nem élek, akkor se tán, ha élek. De az út akkor is meglesz és meg is láthatja valaki, ez olyan bizonyos, mint ahogy az, hogy nem *okvetlen*, *feltétlen* fogja meglátni és megmutatni valaki. Az is lehet, hogy az út meglesz, de nem fogja meglátni senki. Azért dolgozunk ma, hogy akkor is, mindig legyen valaki, akárcsak egy is; legyenek olyanok is, akkor is és mindig, akik hisznek neki és követik őt, hiszen benne önmaguk igazi, való életét követik.

VÉGSŐ LESZÁMOLÁS A MISZTIKÁVAL

A TEREMTÉS FENOMENOLÓGIÁJA

Hamvas Béla így határozta meg a teremtést: „A teremtés titka, hogy a Teremtő a szeretet misztériumában átváltozott a világ lényegévé. A Teremtőben, aki az összót kimondta, az Én egy pillanatra kialudt és az egyetemes lét ősképe felragyogott.”

Ez a meghatározás – bármennyire homályosnak tűnik is fel – kimondja, hogy a teremtés, a teremtett lét: egyetemes, általános lét, elsődlegesen kvalitástalan lét.

Merőben más, mondhatnám ellentétes az én felfogásom a teremtésről. Teremtői viszonyban lenni – valakivel vagy valamivel, illetve önmagunkkal – annyit jelent, hogy egy eleve meglévő, Istentől mint végtelen személyiségtől meghatározott személyiség részleges életformát vagy vetületet (tudatos részlegest) alkot – vagy pedig más, rajta kívül levő személyt vagy tárgyat vesz fel magába ilyenként – s ezzel szemben erkölcsi, nevelői viszonyba lép, azaz olyan önállóságot, autonómiát kölcsönöz neki a magáéból, hogy az alap- és részleges életforma felcserélhetővé is lesz története folyamán. Nem csak a részleges van, vétethetik fel az alapéletformába, mint relatív teljességbe a részleges, hanem megfordítva is. A létet, vallásos értelemben a teremtést tehát eleve meghatározottságnak, minősítettségnek, kvalitásnak fogom fel, amely nem zárja ki az összlet teljességét; nem korlátozottság, mert részlegesként mindent felvehet magába.

MI A MISZTIKA?

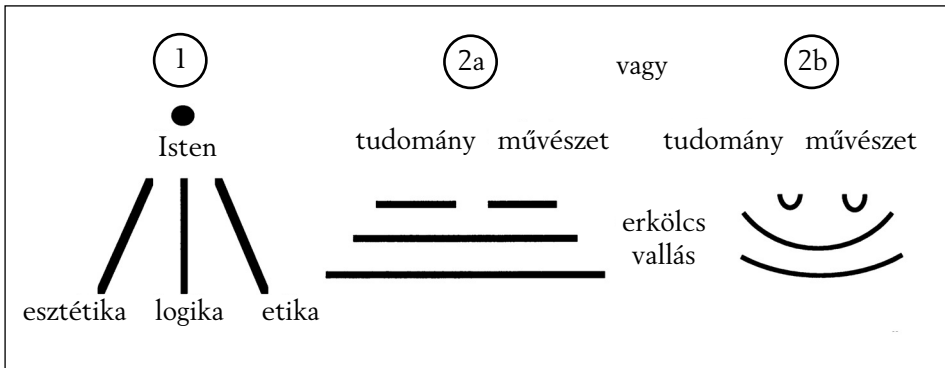
A misztika a teremtéssel való vonatkozásban a személyiségnek, a minősítettségnek, minden kvalitásnak le- és felbontása, mint olyannak, ami ráakódott tulajdonképpen, eredeti, ősi valóságunkra – ebben a vedlésben (vö. Ibsen hagyományát a Peer Gyntben) a végtelen pontig elmenve, eljutok a semmihez: ez a semmi vagyok én – mondja –, helyesebben: ami ezen a semmin túl kezdődik, az általános, az ősi, kvalitástalan lét, mely egyedül foglalhatja magába a lét összességét, a Mindent.

Nyilvánvaló, hogy a misztika – az én terminológiámmal kifejezve – a lét egészének, a mindennek a vágyából fakad. Eddig rendben volna, de az intellektuális jellegű általánosban, a semmiben véli ezt megtalálni; ezzel a részleges és alap-életformák között nem tesz különbséget, hanem a kettőt egy síkban, egy dimenzióban képes csak felfogni.

Az alap- és részleges életforma közötti minőségi, dimenzionális differencia nélkül a misztika egész felfogása egy alacsonyabb-rendű, korlátolt létfelfogásban reked meg, amely azon felül a létnek, mint minőségi valóságnak tagadásával, illetve a minőség elsődlegességének tagadásával a nyugati kultúrforma világérzésével ellenkezik. Korlátozottabb létfelfogásnak meg azért nevezem, mert az általánosnak lét-alapul vételével az értelmi szférában reked meg – a magasabb rendű erkölcsi s vallási szféra helyett – és e hármat ekvivalensnek veszi. A gyakorlatban azonban az értelemé a döntő szerep és ennek tevékenysége nemcsak elől jár, de helyettesíti is az erkölcsi, vallási funkciót, ezáltal a gnózis⁶⁰ talajára jut. Nem minden misztikus gnosztikus is egyben, de a gnózis a misztika útjának egyenes folytatásában fekszik és úgy tekinthető, mint az út végső pontja.

TALÁLKOZÁSOM EGY MAI MISZTIKUSSAL

A lét alapvetőjeit összefüggésükben (Szabó Lajos⁶¹ ezt prizmának mondja, én pedig nagy-koncepciónak nevezem) így vázoltuk fel:

⁶⁰ Vallási mozgalom a Krisztus utáni első századokban, mely szerint a magasabb isteni titkok ismerete, a megváltás, az ember istenisülésének, Istenné válásának útja.

⁶¹ Szabó Lajos, kissomlyói evangélikus lelkész. (Vas megye)

Az 1. ábra Szabó Lajosé, a 2. az enyém. Szabó Lajos szándékosan nem húzta meg a vonalakat az Isten-pontig, szerinte itt szakadék van, tud erről a szakadékról, de a vonalakat egymással elméletileg cserélhetőnek tartja, a gyakorlatban azonban a logika-vonal a fő, ezért is rajzolta ezt középsőnek.

Az én ábrámon a szakadék fennáll, mint dimenzionális különbség mind a négy vetület között; a tudomány és művészet egy síkra esik ugyan, de köztük is fennáll a szakadék az egy síkon belül.

Én az övét misztikával és gnózzissal vádolom – ezt ő elfogadja, a gnóvizt is bizonyos értelemben, de nem vádként; ő az enyém felett a moralizmus kísértő árnyékát látja, bár magáévá tudja tenni. Én az övének radikálisan ellentmondok. Szerinte Isten magát egészen kinyilatkoztatja, Isten országa a földön felállítható, szerintem Isten magát csak részlegesen nyilatkoztatja ki – tükör által homályosan látunk, rész szerint van bennünk a látás, rész szerint az ismeret⁶² és hitben járunk, nem látásban⁶³, az Isten országa pedig ugyanakkor, mikor jelenvaló, eszkatológikus valóság is; jelenvaló és eljövendő valóság egyszerre⁶⁴.

A MISZTIKA UTOLSÓ MARADVÁNYA

A relatív vetület istenrelatívvé nem folytonosságban, hanem ugrásszerűen lesz, lehet csupán. Az istenrelatív vetület a relatívból nem magyarázható, nem vezethető le. A relatív vetület szféráját egy pillanatra el kell hagynunk az istenrelatívvé válás útján. Ez az elhagyása nem megsemmisítése annak, de kétségtelenül bizonyos diminuálása a teremtő, alkotó szellemi tevékenység közben. Misztika-e ez még? Szerintem nem. Mert a diminuálás, átformálás, belülről való újjászületés, nem jelenti a teremtésnek, a létnek *egész* megsemmisítését, hanem csak olyan fokú megsemmisítését, amilyen mértékben ez az újjászületéshez szükséges. (Test és vér nem örökölheti a mennyeknek országát: a szívnek körülmetélkedése⁶⁵). A lét bizonyos részének – nem Isten, hanem bűn, Sátán teremtette részének levetkőzése nem jelenti annak egészben való megsemmisítését. Isten teremtését én nem pusztíthatom el, csak az ördög teremtését: a megváltásban az a teremtmény nyer új életet, amely bűnbe, halálba merült; halálon ke-

⁶² 1Kor 13,12

⁶³ 2Kor 5,7

⁶⁴ Az *Én országom nem e világból való* (Jn 18,36), tehát e világban maradék nélkül nem állítható föl. *Ég és föld elmúlnak, de az én beszédim soha el nem múlnak.* (Mt 24,35). A szerző jegyzete.

⁶⁵ 1Kor 15,50; Róm 2,29

resztül van az új élet, de nem az Isten-teremtés egész halálából, hanem a bűn-teremtés rész szerint való halálán keresztül.

Amikor én a misztikát semmilyen mértékben nem tudom vállalni, akkor a fentiek épségben hagyásával nem engedem elsikkadni azt a nagy felismerést, hogy a megváltás a teremtés megváltása – másképpen a Fiú az Atyától öröktől fogva született – filozófiailag a lét-minőség elvét; másfelől pedig radikálisan hangsúlyozom, hogy a részleges halál benne van az újjászületésben, de ez nem deformálódhat teljes, egész halállá, kvalitástalan létté, misztikává.

Aki a misztikát nem a teljes halál, teremtés-megsemmisítés, személyiség-felbontás, minőségtelen-lét értelmében veszi, az szemfényvesztő, összemossa a tiszta fogalmak határait, hogy a Krisztus-bizonyágtétel alól így vonja ki magát. Hajlandó ugyan levetközni az ó-embert – a pogánysággal ellentétben, mely ahhoz csökönnyösen, ezerféle szublimis formát öltve ragaszkodik –, de az ó-ember levetközését olyan fokban végzi el, hogy az megsemmisüljön, hogy még Isten se válthassa meg. A pogány pozitív értelemben, a misztikus negatív értelemben bálványimádó. Amaz a lét imádásában, emez a léttelenség imádásában kerül meg a Krisztus keresztyét. Az istenivé fokozott valóság és a semmivé fokozott valóság egyképpen nihil; emez negatív, amaz pozitív úton lett és lesz azzá. A nihilizmusnak két arcába tekinthetünk itt, hogy mindkettőtől megrémülve elfordítsuk tekintetünket és odafordítsuk afelé a valóság felé, amely valóban van, van azért, mert Isten megteremtette és ember el nem pusztíthatja, azaz negatív módon sem teremtheti meg. Isten pedig nem teremtett minőségtelen létet, hiszen ez nem is volna teremtés – a teremtésnek általam megadott felfogása értelmében. Az ember az, meg az ördög, aki Isten minőségi teremtését fokozza le minőségtelessé, anyaggá, géppé, tömeggé, atommá. Isten teremtő és nem lefokozó.

VALLÁSI SZEMFÉNYVESZTÉS

A szemfényvesztő olyat mutat, ami nem létezik, ami nem történik meg a valóságban, de mégis úgy látszik, mintha megtörténnék.

A vallási szemfényvesztés keresztyénségnek kendőz olyan felfogásokat, amelyek még messzebb állanak tőle, mint a nyílt Krisztus-tagadás. Ez az Antikrisztus. Ellené csak a teológia, az elméleti prófécia éles fogalmazásával, a Szentlélektől megvilágosított ész napfényen megmutatott idea-kapcsolataival, képleteivel védekezhetünk, mert az ellenség fegyvere éppen az, hogy összezilálja, összemossa, elegyítse mindazt, ami tűz- és vízként kizárja egymást és így álcázva lopja be magát a szellemileg, intellektuálisan gyenge hívek lelkébe. A vallási intellektus

egyik feladata: lerántani ezt a leplet, álarcot és alatta megmutatni az ördög vi-
gyorgó pofáját. A teológiátlanság a keresztyénségben az ördög eme elleplezésé-
nek segít, sőt sokszor az ördög elkendőzése maga, már a kegyesség tiszteletre-
méltó mezében. Légy könyörtelen, légy radikális itt – okos, mint a kígyó –, mert
szűkebb értelemben a teológusra nézve imádkozta Jézus a keresztfán: Atyám,
bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek⁶⁶. Te tudod, vagy tudha-
tod, tudnod lehet, tudnod kell!

⁶⁶ Lk 23,34

A KÖZEG⁶⁷

MI A KÖZEG?

Lelkészbarátommal beszélgettem arról a témáról, lehet-e ma – a szocializmus építésének idején – kollektív szituációban ígét hirdetni? Hiszen ez a kollektív szituáció már maga is abszolút valóság, abszolúttá lett világkép, az ilyennel szemben pedig az ígének egyetlen normális viszonya a megnemalkuvó harc. Lelkészbarátom püspökkel is beszélgetett a témáról, aki frivolan ezt mondta rá: a kommunista evangélizációt akarod feltalálni? Hát nem! Erről szó sincs. Amiről szó van, az az igehirdetés a szocializmus építésétől formált valóságközegen keresztül is. Ha pedig ez a valóságközeg – kollektív szituáció – már vallás, mert abszolút, akkor az egyetlen mód: *visszarelativizálni* ezt, és úgy használni eszközül, az ige kifejezési közegéül.

KÍSÉRLET A MEGVALÓSÍTÁSRA

Az emberek között mindig volt, van és lesz különbség. Ezek a különbségek feszültséggé lesznek azáltal, hogy a különbségeken kívül a rokonság is belejátszik. A különbségek teremtési adottságunk következtében is megvannak eleve már, de ezentúl szerzett, az életből adódó, sőt mesterségesen csinált különbségek is hozzátapadnak. Különbség van férfi és nő, alkotó-követő és nép, gyermek és felnőtt, dolgozó és nem dolgozó (helyesebben: kizsákmányoló), munkás és paraszt, munkás-paraszt és értelmiségi, magyar és német stb. stb. között. Ha ezeknek a különbségeknek az egymással szembe forduló oldalát kiélezzük, egymásba vágását igeneljük, az egyiket a másik rovására érvényesíteni, sőt egyiket a másikkal lerontani pozitívumnak tartjuk, megszületik az osztályharc; a szót általános, filozófiai értelemben véve. Amennyiben ezek a különbségek az isteni teremtésrendből adódnak s az osztályharc uniformizálni akarja azokat – akármelyiknek eltörlésével –, az osztályharc mint életforma abszolúttá lett. De nem csak ez az

⁶⁷ Az adott közeg (1952): a „réálisan létező szocializmus”.

egy kísérlete van az uniformizálásnak korunkban. Jó lesz, ha saját ajtónk előtt sörünk és meglátjuk, hogy e különbségek összemosását az osztályharcnál is jobban, hatásosabban csináltuk meg mi, akik az osztályharcot elvetjük. Férfi és nő: igen, tanítjuk, hogy Isten az embert férfivá és nővé teremtette, de még a teológián is egyformán tanítjuk a férfit és a nőt. Dolgozó és kizsákmányoló: igen, de még a kiskátéban is úgy fordítjuk Luthernek a „dazu”-ját, hogy „ezen felül”⁶⁸ (Nota bene! – Isten a házat, szántóföldet stb. nem az igén és szentségeken s egyéb kegyelmi ajándékain felül adta, hanem „ahhoz” adta, azaz hogy azokkal élhessünk és nem másért, másra, pl. kizsákmányolásra azokon felül). Munkás és paraszt: igen, de azért az igehirdető személyében még a püspök sem kereste eddig, ki való munkás, ki paraszt gyülekezetbe, nem tekintve, hogy az evangélizáció és a lelkészképzés még csak tudatára sem ébredt annak, hogy speciálissá legyen, illetve neveljen. Gyermek és felnőtt: igen, de a vallási gyermekszerűséget még mind a mai napig nem tudtuk elválasztani a kultuszszerűségtől stb.

Az osztályharcnak köszönhetjük, hogy a különbségeknek ezt az összemosását többé nem engedi, sőt az osztályharcban ennek reakcióját kell látnunk, mely az ellenkező végletbe csapott át. Mi nem követjük az osztályharcot ebbe a végletbe, abszolút útján, de hálásak vagyunk a benne kapott, az általa tudatosított felismerésért, hogy az ember nem uniformizált lény, ember és ember között különbségek vannak. Nemrég hallottam egy ortodox szájból s Pröhle dogmatikájában⁶⁹ is olvashatjuk, hogy ember és ember között a különbségek alapján véve csak látszólagosak, tünetiek.

Pál görögnek göröggé, zsidónak zsidóvá, mindenkinek mindenkivé próbált lenni, csak hogy megnyerjen némelyeket a Krisztusnak⁷⁰. Jézus is elfogadta a különbséget zsidó, samaritánus, kánaánita és római között, nem vette őket egynek. Luther éles különbséget tett maga és a rajongók között, de még maga és Zwingli között is és nem osztotta a Melanchthon egybemosási hajlandóságát.

A különbséget nem tagadni kell, hanem magasabb dimenzióba, a nagy személyiség horizontjába felvenni a lét és a teremtés gazdagsága iránti hálaadással. Az egység nem eltörlője a különbségeknek, hiszen a különbségek feltételei az egységnek⁷¹.

Az osztályharc ráébresztett erre minket, nélküle még mindig csak szájjal val-

⁶⁸ A „Konkordia könyv” (Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp. 1957.) II. 59. o., már így fordít: „Ezért ad nekem...”

⁶⁹ D. Dr. Pröhle Károly: A hit világa (Bevezetés a keresztyén hittanba), Harangszó kiadás, Győr, 1948; vö. II/9: Az ember, mint Isten teremtménye, 171.-186. o.

⁷⁰ Ezt mondják ma „inkulturáció”-nak.

⁷¹ Mai kifejezéssel „megbékélt különbségek egysége”.

lanánk az „ut omnes unum sint”⁷² jelszavát. Ha az osztályharc abszolút életformáját visszarelativizáljuk, akkor az igei közeggé lehet. Legyen is az. Ha pedig az-za lett igehirdetésünkben, akkor ezen a ponton belőle áldás származik kétfelé is: az államra, amely osztályharcosan építi a szocializmust és mi hitből, a híveknél dolgozunk kezére az emberek közötti különbségek feltárásával, azokat összesem- ni akaró minden kísérletnek hitből mondvá ellene, másfelől a keresztyénségre, mely abban csontosodott meg éppen napjainkban, hogy nem univerzális, hanem uniformizált keresztyénség volt tanban és szolgálatban egyaránt. Összemosztuk ezzel a keresztyénséget és az osztályharcot? Nem. Konfrontáltuk őket, hogy mind- egyik a maga magasabb rendű létének lehetősége elé állíttassék.

KÉT ÖSSZEMOSÁSI KÍSÉRLET

Gorkij és Lunacsarszkij megkísérelték a párt részére kisajátítani a keresztyénség tömegek előtt rokonszenves szimbólumait: a párt az egyház, az entuziazmus a szentlélek, az osztály nélküli társadalom a mennyország stb. Lenin élesen szem- beszegült ezzel a kísérlettel. Rendreutasította a megtévedt két atyafit. Lenin okos volt, nem akarta a vegyítést, összesmosást, hanem tiszta vizet öntött a po- hárbá, utálta az ilyen hazugságokat.

A másik kísérlet napjainkban történik és ez nem más, mint az egyház prosti- tuálása az állam részéről, illetve helyesebben az egyház felajánlkozása erre, amit az állam elfogadott egy ideig, nézetem szerint csak átmenetileg.

PRÓFÉTA AZ, AKI UTAT MUTAT

Ebben a problematikus helyzetben csak a próféta mutathat kiutat az egyház szá- mára. A visszarelativizálás, mint igei közeg: ez a lehetséges, járható út. Ezt az utat megmutattuk – sikertelenül.

- ✦ Nem értették meg (mikor fognak a magyar evangélikus egyházban valamit megérteni?).
- ✦ Meggyanúsították (hogy ti. a hívek szerető szimpátiájába vonja közéletünk mai valóságait).
- ✦ Az igehirdetés közeg-nélkülisége dogma még.

⁷² Jn 17,21

A próféta és a hatalom (egyházi hatalom) egymással szembenállásában mindig az a bökkenő, hogy a hatalom embere nem tudja elviselni: miért nem adatott neki a látás a hatalommal együtt? Nem tud, nem akar tanulni, mert noha az ő javára történnék, mégis megalázkodást jelentene számára. Oktalan félelem is el-lepheti a szívét, hogy a látás hozója talán a hatalmat is elkívánja tőle és nem hiszi el, hogy neki ez nem kell, vagy csak úgy, mint Quinctius Cincinnatus⁷³-nak, ha rátukmálják a végső esetben. Már maga az ítélet, hogy ez az út megvan. Ennél csak az nagyobb ítélet, hogy ezt az utat Isten meg is mutatta – nem fontos kin keresztül és hogyan. Az ítélet teljessége pedig az, hogy erről a hatalom embere is tudomást szerzett és nem értette meg.

A MEG NEM ÉRTÉS MINT KIBÚVÓ ÉS ÍTÉLET

Lábra kapott körünkben az a szokás, hogy amit én nem értek: vagy nincs, vagy nem jó. Hogy én nem értem, annak csak a másik az oka. Minden, ami jó és helyes, feltétlenül primitív és komplikációmentes. Amit én nem értek, azért nem vagyok felelős. Amit én nem értek, az érthetetlen. Az élet egyszerű és nem bonyolult, a te beszéded bonyolult, tehát nem praktikus. Minden csak akkor jó, ha az én szekeremet is tolja; ha nem, akkor meg nem értéssel bújok ki alóla. Az elmélet nem azért van, hogy gyakorlatomat megítélje vagy megvilágítsa s magasabb-rendűvé lendítse, hanem hogy engem igazoljon.

Pedig a nem-értés nem eredeti, hanem szerzett állapot. Nem értek már, mert nem akarok érteni; nem értek már, mert mikor még értettem volna, nem akartam érteni.

Ady az érthetlenség vádjára azzal felelt, hogy nem magyarázott, hiszen a magyarázat még érthetlenebb lett volna, mint az, amit megmagyaráz, a verse, amely napnál világosabb volt.

A próféta nem magyaráz, mert tudja, hogy a nem-értés már az ítélet bekövetkezése: hogy látván nézzenek, és ne lássanak, és hallván ne értsenek!⁷⁴

⁷³ „Cincinnatus Licius Quinctius: egyszerűségéről és szerénységéről nevezetes római konzul (Kr.e. 460-ban), akit az eke szarva mellől hívtak el diktátornak, az ellenség szorongatta Róma védelmére, s győzelme után visszatért otthonába”. Kislexikon A-Z, Akadémiai kiadó Bp. 1968; Livius: Ab urbe condita 3, 26,8-29,7

⁷⁴ Ézs 6,9-10

A PRÓFÉTA

– Bergyajev után franciából –

A próféták a szellem vallásának előmozdítói. Ez a vallás a próféták vallási individualizmusának tényéből született és nem a vallásos néptömegeből. Ez alábbi mindig hajlik arra, hogy a vallást megtartsa objektív, naturális stádiumában. A prófétai géniusz elválasztja a vallási életet természeti és kollektív alapjától, megtöri azokat a vonalakat, melyek hozzáfűzik a vallást a fennálló rendhez. Benne manifesztálódik a vallási individualizmus és univerzalizmus, e kettő egymással mindig elválaszthatatlan kapcsolatban van. Ezeknek a nagy prófétai személyiségeknek egyike volt Zoroaszter⁷⁵, az ő vallásában kezdett dominálni a szellem a természet fölött. De a legnagyobb prófétai személyiségek voltak, kétség kívül, az Ószövetség látnokai, akik a bibliai kinyilatkoztatás új stádiumát jelzik.

A próféta abban különbözik a paptól s a szenttől, hogy mindig magányos, szükségszerűen halad a tömeg vallásával való fájdalmas szakítás útján. A próféta spirituális típusa szerint úgy jelenik meg, mint a lelki, formai princípium hordozója a vallásos életben, míg a vallási kollektivitás az objektív, anyagi, tárgyi princípium hordozója. A prófétai személyiség természeténél fogva nem a múlt felé orientálódik, hanem a jelen, még inkább a jövő felé. A látnok mindig elégedetlen a jelennel, felfedezi a hibát, a rosszat a környező realitásban, a jövőtől várja a felsőbb, spirituális princípium győzelmét, mely számára prófétai víziókban jelenik meg. A prófétai szellemben mindig van bizonyos millenarizmus⁷⁶, isten-országa közelgetésének bizonyos reménysége, várja az ítélet napját, az igazság diadalmát. A prófétai elem a világ spirituális életének örök eleme, a teremtő mozgalom forrása, amely nem engedi, hogy a vallási élet megcsontosodjék és összeszűküljön. A próféta nem tud lélegzeni csak a szabadság levegőjében, megfullad az eldurvult világban, mely körülveszi, vizionálja a spirituális világot, mely behatol e világba, e világ fojtogató atmoszférájába. A próféta felfogja az ember és a világ

⁷⁵ Zarathusztra: perzsa vallásalapító, aki Kr.e. 600 körül mint próféta lépett fel.

⁷⁶ chiliasmus: Krisztus még a világ vége előtti ezeréves uralmának reménye, vö. Jel 20

rendeltetését, előre látja az empirikus világ eseményeit a spirituális világ kontemplációjával. A prófétai megismerés mindig történetfilozófia és ez nem lehetséges másként, mint szabad prófétizmus. – A próféta, szemben a szenttel, e világ életébe merül bele, és e világ népébe, osztja annak sorsát. De tagadja e világ életét, elátkozza és megjövendöli sorsszerű végét. Ebben van a próféta életének tragédiája. Mindig szenved, szerencsétlen és gyakran megkövezett. Abban különbözik a paptól, hogy viharban, forradalomban, forrongásban él: nem ismer nyugalmat.

A prófétizmus gyakran ellenséges a papsággal szemben, nem rituális, nem szacerdotális vallás. A pappal szemben a próféta hozzátartozik az emberi rendhez, az emberi hierarchiához, Istentől inspirált ember. Nem aspirál a befejezettségre, a szentségre, az egyéni üdvösségre, jóllehet képes elérni annak legmagasabb fokát. Tud szent lenni éppúgy, mint ahogy nem. Nem hagyja el a világot lelke üdvéért, az emberiség üdvét sóvároga, nem csupán az egyénét. (Nem üdvegoista.)

A prófétizmusban mindig megvan a forradalom szelleme, ez nincs meg a papban. Nem hoz békét a lelkeknek. Lelkében valami szakadás van. A prófétai elem ezért nem lehet a vallási életnek egyedüli és predomináns eleme. A világ nem képes elhordozni a prófétizmust, védekezik kizárólagos uralma ellen. De nélküle a spirituális élet kialudnék a világban. Luther prófétai természet volt és az ő szelleme gazdagabb volt, mint vallási koncepciója – a szó korlátolt értelmében. A 19. században újra megtaláljuk a prófétai elemet Dosztojevszkijnél, Solovjev-nél, Fedorovnál, de Maistre-nél, Carlyle-nél, Nietzsche-nél, Leon Bloy-nál, Kierkegaard-nál. Az emberek eme kategóriái nélkül a spirituális élet megrekedne.

Van olyan prófétizmus a világban, amely nem tér meg az egyház körébe. Az egyházi öntudatnak különösen kínzó problémája jelenik meg itt. Hogyan igazoljuk a prófétai küldetést? Lehet, hogy isteni gondviselés szent céljaira szükséges e világban, és ez a küldetés nem ismerszik fel úgy, mint amely az egyházban teljesedik be és megy végbe, mégis éppen úgy az egyház funkciója, mint a papság. Felületes dolog azt állítani, hogy a próféta a kollektivitás vallásával konfliktusban van, valamint az egyház egyetemes öntudatával, mert lelke mélységében éppen annak szerve, de ez gyakran rejtett és nem könnyű meglátni.

A zseni benső módon egyesül a prófétai szellemmel. Az ő sorsa éppúgy tragikus és fájdalmas, mindketten magányosságra vannak kárhóztatva, de mindkettőben univerzális szellem dolgozik. A prófétai magányosságnak, egyedülváláságnak semmi köze az individualizmushoz, a próféta egyszerre magányos és közösségi egyben. Az egész jövő keresztyénség újjászületésének lehetősége függ attól, hogy mennyire ismeri fel magában és engedi térhez jutni a prófétizmust.

A keresztyénség, tárgyiasulása következtében, századok folyamán olyannyira eldurvult, hagyományba süppedt, nacionális, kollektív, kizárólag a papságtól meghatározott és vezetett vallássá lett, a prófétai szellem kiszáradt benne és azt úgy tekintették csaknem, mint az eretnekséget. A katolicizmusban a prófétizmust kizárólag nők képviselik: Szent Hildegard, Marie de Vale, Katharina Emmerich⁷⁷.

Találkozunk emberekkel, akik hozzátartoznak egy keresztyén konfesszióhoz s mégis oly kevésbé keresztyének, mert nem bensőleg és spirituális értelemben azok, hitüket a külső természet módján nyerik és fogadják el, egészen külsőlegesen. Ezek azok, akik mindig kétségbe vonják a prófétai szellemet, annak legkisebb rezdülését is, mert fenyegeti természetes, tradicionális, tekintélyre támaszkodó és tekintélyekhez kötött vallásosságukat⁷⁸.

Két alak emelkedik fel a spirituális emberiség csúcán: az egyik a szent, a másik a próféta. E kettőt az ember sohasem fogja meghaladni. Mindkettő szükséges a világban Isten művéhez, Isten országa eljövételéhez. E két spirituális út egyformán szükséges az istenemberség eljövételéhez, annak teljességéhez. Van idő, amikor a prófétizmus – Isten kifürkészhetetlen akarata szerint – az egyház látható testén kívül működik, de eljött az idő éppen ma, amikor az egyház a prófétizmust a magáénak ismeri fel, a maga mélységének látja. Valami tragikus, látható szétszakítottság, kízó küzdelem az, ami végbemegy a vallásos világban. De az emberiség egyre inkább halad a maga kiteljesülése, isten-országa felé!

Adalék a prófétai alkathoz: Az egyháztörténelem tanúsága szerint állandó feszültség van a pap és Isten embere között. A pap főképp a nép képviselője Isten előtt, Isten embere pedig Isten képviselője a nép előtt. Egyéniségük is rendszerint ellentétes: A pap liturgikus; beidegződött szertartások lassú méltósága ömlik el lényén. Maga a megtestesült hagyomány, a kiszámítható rend. Isten emberében ezzel szemben mindig van valami nyugtalanság és nyugtalanítás. Hagyományok nem kötik. Szertartásosságra nem sokat ad. Kiszámíthatatlan.

⁷⁷ Hildegard von Bingen (1098-1179), az első német női misztikus, levelezésével és prófétai hangvételű írásaival már korábban erősen hatott. Marie de Vale, valószínűleg Marie de France (12. század), az első francia költőnő, aki angol földön (II. Henrik udvarában) élt; a neki tulajdonított „Espurgatoire Seint Patriz” egy túlvilági utazás teológiai, morális-értelmezésben. Katharina Emmerich (1774-1824) látomásait – Jézus és Mária szenvedéséről – Clemens Brentano öntötte irodalmi formába (1833).

⁷⁸ Az Apokalipszist – az újtestamentum prófétai könyvét – nem bensőleg, ezoterikusan, szimbolikusan interpretálják, hanem naturális, materialista perspektívában. Nem különböztetik meg benne a prófétai szellemet, a víziók teremtőjét, a szupersztíciótól (babonától), amely tagadja azt az életet, amely diadalmaskodik. (A szerző jegyzete)

Van-e eset, hogy a pap és a próféta feszültsége egy emberben találkozik? Kétfókuszú ember! Rendszerint sokat vívódó, meg nem értett, nyárspolgároktól következetlenséggel vádolt, a fórum zajában is árva emberek. – Ilyennek látszik a bibliában Sámuel (1Sám 9,6), Igdaliás (Jer 35,4), és Timóteus (1Tim 6,11, 2Tim 3,17), aki keresztyén püspök és Isten embere egy személyben. (Turóczy Zoltán: „Püspöki beköszöntő”- ből)

A BIVALY⁷⁹

A bivaly valami rég kihalt, nemes tuloknak késői satnya korcsa, őshonában szabadján csörtetett. Most már nyaka ember-járomba tört. Vásáros kocsmák előtt, rakott szekérrel, áll türelmesen, csak a szőre a régi fekete s az egész állat busa, fekete, félelmetesen furcsa. A régi, igazi őstermészete csak akkor tör ki belőle, ha bántják, vagy ha vizet, sűrű erdőt lát. Ilyenkor néha nem törődik járommal, ostorral, szekérrel, beleveti magát az erdő sűrűjébe, a víz végtelen szabadságába. S az emberek csodálkoznak a jámbor állaton.

Ez a bivalyság a helyes életformája minden alkotó embernek a társadalom el-tömegesedésének idején. Egyedül helyes azért, mert csak ez menti meg a megalkuvástól, műve tönkre-silányosodásától. Sokaknak úgy látszik, hogy ez megal-kuvás, az igazi értők előtt azonban világos, hogy ez a legmagasabb fokú, lehető életforma, nem külső, hanem belülről való forradalom, újjászületés.

Kant nem adta elő a maga forradalmi filozófiáját a katedrán, de csak így al-kothatta azt meg, vihette teljességre, különben csírájában elfojtják vagy a foly-tonos önkorrekciókra való kényszerítésben kedvét szegik. Spinoza nem fogadta el a heidelbergi egyetem felkínált filozófiai tanszékét; belső szabadságát, élet-művét akarta ugyanis tető alá hozni: az etikát, s ehhez elég volt neki élettérnek egy padlásszoba, néhány igazi barát s a gyémántköszörülés életfenntartó, bár korai halált hozó foglalkozásul. Németh László és Móricz Zsigmond számon kérték Arany Jánoson, miért nem írt Bolond Istókokat, Nagyidai cigányokat és Elve-zett alkotmányokat és miért írt helyette – megalkuvóan a közszellemmel – Bu-da halálát, meg Toldi szerelmét. Műve megsilányult s ezt kicsiny hazája mérte rá büntetésül, mert nagynak született. A közszellem békaperspektívája össze-szorította, deformálta műveit. Ezt maga is érezte, ezért élete végén már csak egy kapcsos könyvbe írt, melyet nem mutatott meg senkinek, s amelynek tartalma csak halála után vált ismertté, mutatván, hogy a forrás nem apadt el, hanem csak

⁷⁹ A „bivalyság” mint mentalitás.

a rárakódott szemétrakáson keresztül gyéren buzogott s újra tudott, öregkorában is, buzogni ifjúi erővel s bőséggel, mikor a szemétrakáshoz, azaz a közszellemhez nem igazodott.

Vörösmartyt is elragadta és lóra szíjazta a közszellem. Amit tudott volna írni, nem írhatta; amit meg írhatott volna, az nem folyt a belsejéből. De az ún. harmadik Vörösmarty, a Vén cigány, az Emberek, az Előszó Vörösmartyja végső föllobbanásában villámfénynél mutatta meg, hogy a forrás nem apadt el, csak hosszú időre eldugult, illetve csak szivárgott.

A külső alkalmazkodás nem megalkuvás, hanem feltétele annak, hogy belsőleg ne kelljen egy jottányira sem megalkudnom, s hogy belső emberünk megerősödhessek, kiteljesülhessen, arra az időre, mikor elmúlik a tél s külsőleg is élhet. A külső reformok belső tartalom nélkül, a keretek átalakítása a régi emberekkel – hiábavaló kísérlet. Ha viszont a félig érett s csak részben kiteljesedett új világ élni akar, ezzel veszélyezteti, vagy lehetetlenné teszi azt, hogy kiteljesedjék. Az ellenséges környezet koncentráltan kezdi támadni azon a ponton, ahol jelentkezik, legyalulja vagy egészen megsemmisíti, kiveszi a lelkét, úgyhogy ha eljő a tavasz, nincs már ami kivirágozzék.

A bivaly csak akkor és ott vetkezi le szolgálai természetét, amikor az élete kockáztatása nélkül lehetséges. Viszont időnként és bizonyos körülmények között le kell vetkőznie, különben bensejében is átalakul és elfelejti őstermészetét. A bivaly taktikának begyakorlása szabad-mozgalmunk elsőrendű, időszerű feladata. Nem megoldás az, ha a bivaly helyett cammogásba merevült ökrök vagy a hámot szagató csikók természete uralkodik el rajtunk. Még ennél is veszedelmesebb, ha a felébredt őstermészetet próbáljuk levezetni kitaposott utakon. Új valóságnak új forma kell.

Feslik a bimbó, az új virág, de kocsányán még egy ideig ott vannak a tavalyi száraz levelek. Tán bogaraktól vagy a fagytól védik is az új virág tövét.

APPELLARE AD POPULUM!

A római polgárnak – ha már minden fórumon elvesztette ügyét – joga volt appellálni a császárhoz: *appellare ad caesarem*. A szellemi ember – a társadalom eltömegesedése idején – elveszíti minden fórumon az ügyét, hacsak meg nem alkuszik, belsőleg nem deformálódik. Neki is időnként appellálnia kell, de nem a császárhoz, hanem a néphez. A gyermek, a nép, az ifjúság azok az egészséges emberkategóriák, amelyek a szellemi embernek megfelelnek. Ne átkozódjál tehát Adyként, Szabó Dezsőként, ha a fórum emberei kinevetnek, elkergetnek, semmibe vesznek. Neked nem a fórum embereihez, hanem a néphez kell appellálnod. Ifjú szívekben élek – mondta Ady. Megértést csak innen várj, felkarolást és győzelmet is. Amit pedig, akár megértésként, akár felkarolásként onnan felülről kapsz, fogadd gyanakodva: hátha ki akarnak kémleni, hátha csak azért hajolnak le hozzád minél mélyebben, hogy minél alaposabban eltapossanak. Hátha csak azért fogadnak be, hogy kivetköztessenek, és foglyul ejtsenek. Ne várj fölülről elismerést, mert legfeljebb is csak azt ismerik el benned, ami nem vagy. Vagy megdicsérnek, hogy ne kelljen komolyan venni, követni, cselekedetbe vinni azt, amit hirdetsz. Vagy elismernek valamit belőle, hogy a többről lemondj. Légy okos, mint a kígyó. Felülről ne várj, ne fogadj el semmit. Hiszen tiéd a népvégtelen, szabad tengere. Az visszhangozza a te szavad, annak a szabad, spontán hullámai emeljenek. Jelszó: *appellare ad populum!*

Jókait öt évtizeden keresztül rágta a hivatalos magyar kritika Gyulaitól – Péterfyig; nem tudta szétrágni, mert a közönség, az ifjúság szívébe fogadta. Nagyszerű prózai eposzai – mert nem regényeket írt – így maradhattak reánk örökségül, különben meg sem íródtak volna talán.

A hivatalos felsőbbség kritikája, elutasítása azért veszedelmes, mert képviselői legtöbbször egyáltalán nem ostoba, sőt nagyon is képzett, okos, a maguk nemében kiváló emberek. Tekintélyek és hozzáértők. Csak régi a lelkük s idegen tőlük az új. De ez a döntő. Ne kereskedjünk tehát ott, ahol úgysis eleve hiábavaló, de el ne szédítsen tudásuk, tekintélyük s még oly nagy kiválóságuk sem.

Mikor fogjuk egyszer már megérteni, hogy aki a jövőt szolgálja, annak semmi köze a fennálló rend hatalmon levőjéhez, annak a néppel van dolga, a népben van gyökere, aki ösztönösen érzi azt, amit ő tudatosan kifejez. Hagyjuk abba az ostoba, örökös siránkozást, gravámeneket⁸⁰, ezt az undok szokást; ha valaki is elkezdéné még egyszer közülünk, felelj neki csak ennyit: appellare ad populum!

⁸⁰ gravámen *lat.*, 1. sérelem, panasz 2. *tört* a Habsburg-kormányzattól elkövetett, a rendi alkotmányba ütköző jogsértés, ill. az emiatt tett panasz. – Magyar jeremiádák, magyar gravámenek undok szokása abbahagyandó. (szerk.)

— ‹ MÁJUS › —

AZ EGYHÁZ IFJÚSÁGA

*A te néped készséggel siet a te sereggyűjtésed napján,
szentséges öltözékekben: hajnalpír méhéből leszen
ifjaidnak harmatja.
(Zsolt 110,3)*

Isten népe olyan közösség, melynek tagjait maga Isten választotta ki személy szerint; mint ilyen közösség maga is egy nagy személyiség, aki személyes viszonyban van vele. Arról ismerhető meg, hogy szereti az ő házában való lakozást, szívesen foglalkozik az Ő dolgaival naponta, ügyéért minden áldozatra kész. Ez a választottság az ő szent, menyegzői öltözete, seregbegyűjtésének idején minden más dolgot félretéve kész. Különös nép ez, minden faj, nyelv, társadalmi osztály, kor és nem evilági közegéből összeválogatott.

Ennek a népnek, az egyháznak is van ifjúsága, amely a hajnalpír méhéből született, a hajnal méhéből való születésnek jegye: a harmat van rajta.

Ifjúnak lenni nem azt jelenti, hogy fiatalnak lenni. Az ifjúság elsősorban nem kor, hanem lélek dolga. Ismerek 19 éves aggastyánt és 70 éves ifjút. Ifjúnak lenni azt jelenti, hogy a hajnalpír méhéből születni, melyen rajta van a születés külső jegye, záloga is: a megújuló, megújító élet harmata.

ELÖREGEDETT EGYHÁZ

Valamely közösség – így az egyház is – azzal vénül, öregszik, ha megmerevedik, megkövesedik: elintézményesedik: mozdulatok, szavak, gondolatok és gondolatmenetek kitaposott, beidegzett útjain haladva elgépiesedik, vallásos vetületei külsőségessé válva ismétlődnek s ezek unos-untalan ismétlődésében él, tartja fenn magát egy látszat, beidegzett holt életben, mélyebb öntudatát vesztett mániákusságban; formalizmusba süllyed.

*Minden, mi él és áldást hintve hat,
Idővel meghal, szelleme kiszáll,
A test túléli ronda dög gyanánt,
Mely gyilkoló miazmákat lehel
Az új világban, mely körüle fejlik...
A szent tanok! –
Ah, ép a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűrítetek, hegyezitek,
Hasogatjátok, élesítitek,
Míg örültség vagy békó lesz belőle.*

Ezt mondja Madách a megmerevedett egyház felé a tragédia konstantinápolyi színeiben.

TÜRELMETLEN IFJÚSÁG

Bűnösségünk közösségi formájának ezt az átkát töri meg Isten, mikor ad az ő népének ifjúságot, amely a hajnalpír méhéből született, és rajta van a születés jegye: harmata. Vannak a mi ifjaink között olyanok, akik nem tudnak beletörődni egyházunk formalizmusába, szent nyugtalanságukban újra akarják vetíteni azokat⁸¹. Ezt a feladatot élet-halál komolyságú ügynek tartják; néha tán rombolóknak is tűnnek, pedig valójában egzisztenciálisan, vérre menően hívők és teológusok.

- ✦ A múlt szent hagyományait tiszteletben tartva érzik, hogy az ő hitük ugyanaz, ami azokban akkor kifejeződött és akkor úgy, helyesen és jól fejeződött ki, de ugyanakkor érzik azt is, hogy az ő azonos hitük kifejezése, bizonyoságtétele ma másképpen fogalmazódik, hogy élő, eleven, ható legyen; a jelen hívása bennük éppoly erős, mint a múlt kötelezése. Új hitvallás születik majd az ő ifjúi, szent, sokszor izágának is, sőt összeférhetetlenek, néha rombolónak tűnő nyugtalanságukból.
- ✦ Az egyház ifjúsága éppen a múlt megismeréséből jól tudja, hogy a vének, a bölcsék mily régóta beszélnek már, szépen is beszélnek ilyen dolgokról: az igehirdetés gyülekezetszerűsége, a vallástanítás szükségessége iskolák híján is, a szórvány-hívek gondozása, gyülekezetek szervezeti reformja stb. Azt is tudják, hogy amit tenni kellene, azt programmá teszik és tették, sőt bizottságokat alakítanak arra, hogy az ügyeket előbbre vigyék.

⁸¹ A tradicionális formákat, tradált tanokat... (szerk.)

Az ifjúság szent türelmetlenségében nem tud beszélni, szépen beszélni, programozni, bizottságokban ülésezni, de tud cselekedni. Sopronban többször beszélünk arról, hogy missziói felelősséggel tartozunk az ottani főiskolások iránt. Ismertem egy teológust, aki nem beszélt erről, hanem kiment közénk lakni, egy népes diákkamarába. Egyik társam jut eszembe – akiről nem emlékszem, hogy egyáltalában beszélt volna a szórványgondozás fontosságáról, vagy az esperesi közgyűlések szórványgondozási statisztikáját sokat kérdőjelezte volna – irodalmi érdeklődésű, mimóza-léleknek ismertük, de alighogy kikerült, pár éven belül új gyülekezetet szervezett, templomot épített. Egyik közülünk Kínába ment miszionáriusnak⁸², beszéltem vele sokszor, de sohasem mondta.

Hadd idézzem még ide áldott emlékű tanár-elődöm szavait: vannak, akik dolgoznak, és nem beszélnek és vannak, akik beszélnek és nem dolgoznak⁸³.

◊

Isten támasztott magának népet. Különös nép ez, ami másnak: görögnek és zsidónak bolondság: hamis ideológia és botránkozás: nem önmagunk nagyra törő ambíciójából, hanem Krisztus kereszthalálából élni, az nekik örömet való foglalatosság, életük egyetlen pillére, csontjukba rekesztett tűz⁸⁴, szent kiváltság.

Ez a nép, Istennek népe van, van néki, mert adatik, ma is adatik, ifjúsága, hajnalpír méhéből született harmat rajta. Isten különös kegyelme hívta létre a népet éppúgy, mint az ifjúságot. A népből éppúgy, mint az ifjúságból választott olyanokat is, akik az ő különös kegyelmének szolgálatára vállalkoznak és készülnek ma is.

- ◊ Hadd hangozzék végül imperatívusként mindebből a nép öregjei felé: készséggel siess a te seregyűjtésed napján, mert csak így adatik néked ifjúság s ebből a készségből érted meg az ő szent nyugtalanságát; bízzál benne, akkor is, ha nem is érted mindig egészen, hiszen a hajnalpír méhéből született, a te látásaidat újra látja és fogalmazza és lelke az új idők új embereinek szóló bizonyágtételek terhével vajúdik.
- ◊ Hadd hangozzék az alapige imperatívusza az ifjúság felé is: az a jövő, melynek előrevetítő látásait magadban hordozod és vajúdok, Isten népének jövője; benne van a te jövőd, a te egzisztenciád is, ne félj és ne aggodalmaskodj tehát, ha megbecsülöd és el nem fecséreled ifjúságodnak áldott idejét s mocsárba nem hullatod hajnalpír méhéből született harmatát.

⁸² Kunos Jenő

⁸³ Podmaniczky Pál

⁸⁴ Jer 20,9

MI A TEOLÓGIA?

A teológia doktorai keresték erre a feleletet, 1951-ben⁸⁵ egy tavaszi délelőtt, melynek emléke azóta is hátborzongató számomra. Magam is hozzászóltam gyanútlanul, s a legteljesebb visszautasításban részesültem. Azt hittem, hogy a saját mesterségem mivoltával legalább tisztában vagyok, illetőleg tisztában vannak a többiek is, és egy egészen szerény, mondhatnám konzervatív definícióval próbálkoztam: a teológia a hit tudatosítása. Így tanultam, ebből akartam tovább vezetni a magam mondanivalóját. Kiderült, hogy ezt a régebbi definíciót is támadják, amit pedig ők is tanultak annak idején. Támadják azon az alapon, hogy nincs igét elfogadó, az írott ígétől megkülönböztethető hit, engedelmesség, hanem csak a kettő együtt. A kettő nem választható széjjel – erősködtem – de megkülönböztethető. Nem, szerintük a megkülönböztetés már eleve szétválasztás.

Megadtam magam. Lássuk tehát, szerintük mi a teológia? A Bibliában kapott kinyilatkoztatás értelmi áttétele. Jó, de hát mi akkor a Bibliából kapott kinyilatkoztatás, amelynek így közvetlen értelmi áttétele a teológia is, meg az igehirdetés is? *Noli me tangere!*⁸⁶ Ezt a pontot nem szabad érinteni. Ez a kezdet kezdete, ezt el kell fogadni, itt már nem szabad gondolkodni, erről nem szabad kérdezni: aki itt kérdez is, már hitetlen, a furor theologicus elnémítja.

De hiszen ez szupranaturalizmus: a kinyilatkoztatás valami természetfölötti, azaz csodamód adatott, meglevő, zárt ismeret-halmaz, amelyet megszerezni kell: ez a teológia. Mindenképpen továbbmondani kell, lehetőleg ismételve, recitálva, legföljebb parafrázisba hígítva: ez az igehirdetés.

Tegyük föl, hogy nyolc asztalos beszélget szűk körben mesterségük mivoltáról: felvetik többek között a kérdést: mi a gyalu? Fa és vas megfelelő formáinak egymásba illesztése, felelik általánosan is és általános egyetértésben is eddig. De honnan a fa és a vas és hogyan lesz ilyen, hogy gyalunak összeilleszthető? – kér-

⁸⁵ MELE (Magyar Evangélikus Lelkész Egyesület) konferencia, Sopron, 1951.

⁸⁶ Jn 20, 17

dezi egy valaki. Ezt ne kérdezd, mert ez hitetlenség. Nem azt vonom én kétségbe, hogy a vas is, fa is, gyaluképp való összeillesztésüknek ideája is, mint találmány végső fokon Istentől való – mint minden jó adomány és tökéletes ajándék⁸⁷; nem is azért kérdezem, hogy tagadni akarom Istentől adottságát, sőt inkább azért, hogy minél jobban, tisztábban, egyre nagyobb mértékben lássuk meg éppen ez által, mennyire tőle, ajándékképpen való. Felelet: Hallgass hitetlenkedő, térj meg!

◄

Mi történt itt? Újfent morognak salabakterék. Valaki megrázogatta agg rozmárok arcát, azután így kiált:

*Az álmosaknak, piszkosaknak,
Korcsoknak és cifrálkodóknak,
Félig-élőknek, habzó-szájúaknak,
Magyarkodóknak, köd-evőknek,
Én nem vagyok magyar?*⁸⁸

⁸⁷ Jak 1,17

⁸⁸ Ady Endre: *Én nem vagyok magyar?* (A vers vége, egy sor kihagyásával)

ÚJ VILÁG FELÉ

A KULTÚRA KÖZLEKEDÉSI EDÉNYE

A 20. század új kultúrformája, mint minden más kultúra is, megjelent már az egyes kultúra-területek különböző, de – a közlekedési edények törvénye szerint – egyenlővé törekvő szintjein.

Vizsgáljuk ezt most csak a természettudomány, a nevelés, az orvostudomány és a társadalomtudomány mezőjében.

- ✦ A természet ma többé nem mágikus-misztikus valóság – mint az ókorban és középkorban –, amely felettünk, kívülünk van; nem is egyenlő a természet a természeti törvények összégével, mint az újkor racionális korszakában, azaz nem logikai vetület, hanem minőség és autonóm valóság, alacsonyabb fokú, bontakozatlan, süllyedt tudatú életforma.
- ✦ A gyermek többé nem primitív felnőtt, nem lehet a felnőtt kategóriái szerint érteni, mérni és nevelni. Ez, még ha jó is, megerőszőkolása lenne, nem nevelése. A gyermek nem alacsonyabb fokú felnőtt, kisebb értékű ember, hanem a gyermektanulmány értelmében minőségi, autonóm lény, aki önálló vetületekre képes, azokon át felvehető a nevelő tágabb, megtáguló, nagyobb személyiségébe és így nevelhető. A nevelő a növendék Krisztusa megváltási fokon; apja, ideálja, barátja és munkatársa teremtési fokon s a megváltás a teremtéstől el nem választható, csak megkülönböztethető. Hitvallásunk szerint a Fiú az Atyától öröktől fogva született, sőt János evangéliuma szerint: „Én és az Atya egy vagyunk.”⁸⁹
- ✦ Az orvos a beteget nem úgy vizsgálja és gyógyítja, hogy beteg testrészére alkalmazza orvosi tudásának törvényszerűségeit. A beteget, mint ember-egészet, ember-egységet minőségi és autonóm lényként veszi vizsgálat alá: ha tehát a jobb lába fáj, a bal lábát is megvizsgálja, ha a feje fáj, a gyomrát vizsgálja, ha teste beteg, a lelkét is vizsgálja; nem ő gyógyít, hanem a beteg gyógyul,

⁸⁹ Jn 10,30

ő ezt csak elősegíti, sietteti, a beteg ember egészség felől való vetületeit felveszi és továbbvetíti autonóm irányba és nem a maga irányába.

- ◀ A társadalomtudomány forradalmát éljük. A külpolitikában megszűnt a gyarmatosítás, nincs többé gyarmat, hanem csak minden nép önmagában való léte; ha kicsiny és gyenge is, nem lehet más nép esze-járása szerint kormányozni, nem lehet „wesensfremd”⁹⁰ törvények szerint kezelni, még ha ezek jó törvények is. A társadalom a társadalmi osztályok rendszere. Az osztály kollektív pszichologikum, önálló személyiség. Osztály nélküli társadalom a 19. századi liberalizmus vetülete abban az értelemben, hogy mindegyik osztály kifejti a maga önlétét a többi osztállyal való koordinálásban. Ebből hiányzik az egység, a minőség elve, a 20. század társadalmi feladata: a szocializmus. Osztály nélküli társadalom: egy osztályú társadalom, amelyben egy osztály, mint kollektív személyiség felveszi magába a többi osztályokat részlegeseiként. De úgy és csakis úgy képes arra, ha megtágul olyannyira, hogy a felvett osztályok önlétét nem oldja fel, nem erőszakolja meg, hanem minősíti, ezzel önkibontakozásukat autonóm módon segíti, szolgálja. Ahol és amennyire hazugságban és álvalóságban leledzenek: azzal, hogy így újjászüli őket: formázza, sőt részben, vagy ha kell egészben is likvidálja. Az alaposztály a proletariátus, parasztság vagy az értelmiség? Ez a kérdés már politika⁹¹.

A VILÁG MINDIG VILÁGKÉP

Nem lehet a világról képet alkotni, csak öt érzékszervünk ablakán át. Hogy milyen a világ azon túl, hogy milyen lehetne összképe, ha nem öt érzékszervünkön át, néznénk, hanem többön, ha nem három dimenzióban látnánk, hanem többen: erről feltevéseink lehetnek, efelé is csak közelíthetünk, de el nem érhetjük. A világ nincs számunkra egyszerre és a maga egészében adva; a világ: világkép. A világkép pedig változik azzal, hogy a világ maga változik és mi, akik nézzük, mi is változunk.

A világkép változatlanságáról alkotott illúziós előítéletünk, dogmatizmusunk olyan mélyen beegyökerezett az emberiségbe, hogy amíg ezt le nem küzdjük kollektíve, csak egyedeiben, addig az emberiség gyermekcipőben jár. A világkép változóságáról, sőt felfelé való, táguló, magasabb dimenziók felé való változóságáról szóló tanítást az új világról szóló tanítás eleve feltételezi.

⁹⁰ Lényétől idegen.

⁹¹ Ne felejtjük: 1952. évet írunk. (szerk.)

NYUGATISÁG VAGY ÚJ VILÁG?

Az új világ a nyugatiság harmadik lökésállapota-e, vagy merőben új, eddig még előfeltételeiben sem meglevő, nem készülő, hanem az emberiség tengerén új Atlantiszként felmerülő csoda s ennek a felmerülő új földrésznek nem volt semmi kapcsolata az eddigi tengeren úszó földdel, hanem csak ezután fog visszafelé kapcsolódni, azt magába, a maga teljességébe felvenni? Kérdések kérdése. Preformálva volt-e a felmerülő új világ az eddigi világ széleiben, partszegélyében és abba, mint egészbe részlegesként beilleszkedik, mint ennek megnövekedése, kiteljesedése, vagy megfordítva: nem volt preformálva, hanem benne van preformálva az eddigi világ és beilleszkedhetik ennek egészébe, részlegesként felvételhetik, hogy így megújuljon? Ennek eldöntése sürgető, mert az új világunkhoz való helyes viszonyulásunk függ tőle. Vannak kérdések, amiket agyunk még fel tud vetni, de már felelni rá nem képes; van olyan is ezek között, amelyekre felelni csak egyelőre nem képes, ilyenkor döntésében, hitében felel rá. Az előbbi nagy kérdés ez utóbbi fajta kategóriájába tartozik, a rá való felelésről még nem döntöttem, de már nem várok döntésemmel sokáig. Ha úgy döntenék, hogy az új világ a nyugati világ harmadik lökésstádiuma, akkor eddigi munkámat csak folytatnom kellene; ha pedig úgy, hogy új föld, új Atlantisz, akkor kultúrfilozófiai forradalom előtt állok, állunk és – egyelőre legalább – radikálisan szakítanunk kell minden réggel, minden hagyománnyal s csak később vehetnénk fel a hagyománynak egyes részeit. Tudom, hogy az ígért földjének határához érkezünk el a pusztai bolyongás után; bemegyek-e én oda, vagy csak bepillanthatok és meghalok? Az új világ vallási, keresztyén, teológiai alapja a mi küldetésünk. Ha látnék egy Józsuet, szívesen meghalnék már a határon innen.

JÓZSUÉ, AKI MÉG NINCS, VAGY CSAK ÉN NEM ISMEREM⁹²

Józsue nem pusztít, rombol, hanem vezet, épít. Országgyűlést tart, hódít, új alapokra fekteti a nép életét, honfoglal. Milyen szívesen felkennék én egy Józsuet, legalább egyet vagy többet is. Józsue helye nyitva és üres még. Pályázni lehet, de csak munkával, művel, alkotással. Kinevezni e helyre sem én, sem más nem nevezhet ki, sem maga nem nevezheti ki senki önmagát. Adjátok meg nekem – életem egyetlen, de mindent felülmúló jutalmaként – az agg Simeonnak örömét.

Fontos! A Mózzessel, Józsueval való összehasonlítás nem axiológiai, hanem fenomenológiai értelemben veendő.

⁹² A szerző víziója.

TUDÓS ÉS GONDOLKODÓ

Kettő ez a kettő? A tudós az életforma értelmi vetületeit hozza rendszerben, az értelmi vetületeket közvetlen, azaz valamely tárgy irányába és valamely tárgyra vonatkoztatottan. A gondolkodó az életforma értelmi vetületeit az egészre, tehát valamely irányba ugyan, de nem közvetlenül valamely tárgyra vonatkoztatottan hozza rendszeres formában. Röviden: a tudós tudása értelmi vetületek rendszere, a gondolkodó tudása: értelmi vetületek végső alapukra való értelmi továbbvetítése, azaz vagy értelmi alapvetület, vagy alapéletforma értelmi vetülete. A tudós sokszor nem gondolkodó és a gondolkodó sokszor nem tudós. Ha az előbbi megy túlzásba, előttünk áll a szakmaflaság, ha az utóbbi a doktrinerség, utópia, agyrém (Kiméra).

A kettő között a helyes, igazi viszony az egymásra utaltság. A tudós a gondolkodó nélkül megkövesedik, berozsdásodik, a gondolkodó forradalmasítja a tudás egész épületét, vezeti a tudós kutatását, alapozza, és újra alapozza, erkölcsi manifestációvá magasztosítja, küldetés eszközlőjévé, „üdvösség-üggyé” teszi. A tudós pedig a gondolkodót megóvjaa attól, hogy légüres térben ágáljon; realizálja tevékenységét, aprópénzre váltja a nagy aranyát.

Kárhozat olyan kultúrában élni, ahol a tudós elszakad a gondolkodótól és megfordítva. A tudásnak itt minden értelme önmagáért való, abszolúttá, azaz önmagától függővé bálványosodik. A gondolkodó pedig elszakad a való élet termőtalajától, humuszától, utópiákat teremt és egy zárt, fantazmagórikus világ megszállottja lesz, elveszti természetének alapvonását: a hajlékonyságot, a rugékonyságot, a nagy összefüggések látását, horizonttalanná válik. Tudós németül: „Gelehrter”; gondolkodó németül: „Denker”. A német népet „Das Volk der Dichter und Denker”-nek nevezték. A magyarban megkülönböztetjük ugyan a kettőt két szóval, de már produktum szempontjából nem; a német gazdagabb nyelv, a „Gelehrter” adja a „Wissenschaft”-ot, röviden a „Wissen”-t, a „Denker” terméke a „Weisheit”. Az egyik „klug”, a másik „gescheit”⁹³. Mikor pallérozzuk ki így mi a mi nyelvünket?

⁹³ Ez a különbségtétel a bibliai nyelvekben, héberben, görögben, latinban megvan.

Nem ennek a pallérozatlanságnak köszönhető-e, hogy nálunk a tudás anyag; tehát a tudós tudása és a tudás: az állásfoglalás – tehát a gondolkodó tudása még a főiskolai fokon sincs megkülönböztetve? A kettő sorrendje az, ami a leglényeg-bevágóbb, és ezért is írtam az alábbi sorokat:

Kezdetben vala a gondolkodás, elsöben jön a gondolkodó és ezen belül ennek folytatása, részlegese képpen a tudós. Fordítva: betegség, züllés, káosz, perverzitás. Pedig nálunk ez az egészséges sorrend is pervertálódott. Nálunk a tudósok, ha már igen nagyok, azaz nem férnek bőrükben, kinevezik magukat gondolkodóknak és nem a gondolkodók egyszerűsödnek, kristályosodnak tudóssá.

Nem szeretem a perverzítást semmilyen formában. Aki szexuális téren normális és természetes, hogyan bírja az ki, hogy szellemi téren perverz és természetellenes legyen? – A gondolkodó gondolata s a tudós ismerete nem ugyanaz: ismeretből sohasem lesz gondolat, de gondolatból lehet ismeret. Vannak nagyon sok tudással, széles ismeretkörrel bíró tudósaink, akik gondolatban törpék, liliputiak, vagy éppen még meg sem született embriók. Vannak persze gondolkodóink is, akik a gondolkodást tudóssággá tették s ezek a gondolat mezején ugyanolyan mértéket ütnek meg. Vannak öntudat nélküli, szórakozott tudósaink, akiknek értelmességi fokát egy hatéves gyermek is meghaladja, vannak gondolkodóink, akik éppen ezért elrugaskodtak a tudástól, tudománytól; az meg magára hagyatva még jobban zörög és forog keserű levében. „A nagy gondolat bárhol kicsapódhat; a nagy gondolat nem az, amelyet egyesek bizonyos madárnyelven mondanak, hanem amely szemléletünkbe alakítja a világot” – mondta Németh László.

A gondolkodó a művésznek, társadalomvezetőnek, prófétának egyként az oldala mellett áll, csakúgy, mint a tudósnak, és löki beléje az életet; életet ad neki és étellel tölti meg. Tudomány és művészet emberség nélkül szélhámosság, a gondolkodó az emberség vitaminját adja a kultúra minden ágába. A tudomány, művészet, társadalom stb. a fa törzse, ága, levele, virága, termése; a gondolat benne a nedvkeringés.

————— ◀ JÚNIUS ▶ —————

KULTÚRMORFOLÓGIA

EGY ÚJ TUDOMÁNY

A lélektan olyan a szellemtudományok között, mint a természettudományok között a természettudományok között. Leíró, tény és alak feltűntető. Az alaknak a belülről való meghatározottságáról és innen való átalakulásáról, túlról való megújulásáról és felbomlásáról nem szól. Szükséges volna eddig kiterjeszteni hatókörét, de nem lehet tudomány-ökonómiai okból. Szükség van tehát egy olyan tudományra, amely mintegy szellemtudományi vonatkozásban egyesíti a természettudományt és a vegytan körét: Ez az új tudomány a morfológia, vagy alkattan – a lélektan: alaktan mellett vagy inkább fölött. Kollektív formája a kultúrmorfológia. A teológiai morfológiát pneumatológiának nevezhetjük. A morfológia körülbelül harminc éves tudomány és ma már a szellemtudományok gerincének tekinthető.

A NYUGATI KULTÚRFORMA SZÜLETÉSE

Cusanus és Bruno⁹⁴ lelkében született meg az a lélekfordulat, lélekalakzat, amelyet azóta nyugatinak nevezünk s modern kultúránkká szélesedett ki. A 16. század előtt a metafizikai súlypont – a középkori, az antik és az összes többi kultúrákban egyformán – a világban, a világ valamely pontján volt. Az újkor hajnalán áttevődött a világon kívülre, túlrá. Ezzel a világ – mely addig statikus, mozdulatlan, központi volt –, miután a súlypontról levéttetett: dinamikussá, mozgóvá, végtelenné lett. Ebből az óriási lélekfordulatból magyarázható és érthető meg, hogy miért éppen ekkor és nem máskor, előbb történtek ilyen tények: Amerika felfedezése, könyvnyomtatás, kapitalizmus stb.

Hova tevődött át közelebbről a metafizikai súlypont? – „A világon kívülre”. Kutassuk ezt a helyet közelebbről és tovább! – Egy olyan pont van birtokunkban, amely már nem világ, amely a világon kívül és felül van: ez az ember öntu-

⁹⁴ Nicolaus Cusanus (1401-1464), Giordano Bruno (1548-1600)

data, szellemének önmagára való elvonatkozása, ez az ész. Így született meg folytatásképpen a felvilágosodás: először Cartesius⁹⁵ lelkében. Egy ideig a szellem önelvonatkozását, mint pályát futotta a kultúremberiség s e pálya különböző pontjain, a kategóriákon állapodott meg, hovatovább azonban e pálya legvégző pontjára tört, a „Subjekt an sich”-re, amely a „Ding an sich”-nek antipólusa. Van valami, ami már nem gondolható, hanem ami gondol mindent, minden gondolatnak, kategóriának legvégső előfeltétele: egzisztencia. Kierkegaard⁹⁶ lelkében született meg az egzisztencia, a szellem hiposztázálása radikális fokon.

A 19. század hivatalos filozófiája a szellemfilozófia volt. Mellette és árnyékában már ott settenkedett – elő-előtört a megvetett és kitagadott, lenézett másfajta irányzat – az életfilozófia.

Az életfilozófia visszament addig a pontig, hogy mi az, ami a világon kívül és felül van, mi az „ember ön-maga”. A felállított egyenletet: hogy ti. az ember ön-maga, ami a világon kívül van, a szellem önmagára való vonatkozása – nem fogadta el; az egyenletet újra felállította s azt mondta, hogy a szellem valami másodlagos, nem végső, elsődleges valóság – eszközi, befogadó jelentőségű valóság s az embert nem határozza meg végső fokon; az, amit befogad, aminek eszköze, az a szellemen, az észen kívül van, túl van: irracionális. Az irracionális: közelebb-ről az élet – mint vak, öntudatlan és észen kívüli, vak akarat – Schopenhauer⁹⁷ agyában született meg. A metafizikai súlypont ide tevődött át.

EGZISZTENCIALIZMUS MINT AZ INTELLEKTUALIZMUS ÉS VITALIZMUS SZINTÉZISE

Intellektualizmus és vitalizmus néztek egymással farkasszemet s kölcsönösen anatómázták egymást, még a 20. század első két évtizedében is. Szintézisük végül is megszületett az egzisztencializmusban, ez a szintézis a lehetséges szintéziseknek csak egyike és megfelel az intellektualizmus és vitalizmus fennálló uralkodási viszonyainak: Az intellektualizmus van felül, a vitalizmus pedig alul.

Az egzisztencia: a szellem végpontja az, ami létezik, viszont el nem érhető az ember oldaláról, csak egyre jobban megközelíthető, túl van olyannyira, hogy már nem gondolható, azaz filozófiai értelemben transzcendens. Az egzisztencia

⁹⁵ Descartes (1569-1650)

⁹⁶ Sören Kierkegaard (1813-1855)

⁹⁷ Arthur Schopenhauer (1788-1860)

azonban megjelenik, egzisztál, a lét az ittlétben jelenik meg, nyilatkoztatja ki magát. Szekuláris teológia. Az ittlét szférája kivetettség, a nem-tulajdonképpeniség (Geworfenheit an das Man), a nihil, a halál állapota, halálra való lét. Egzisztálás ugyanis csak ott van, ahol az ittlét nem merevedik meg, nem áll meg egy ponton egy alakban, hanem állandó folyamatban, múlásban, levésben, azaz halálban van. Iramossá lett a lét. Sőt az iramot folyton fokoznunk kell⁹⁸, hogy megkapjuk a létet, illetve a lét illúzióját az igazi lét helyett. Az egzisztálás biztosítására, a megmerevedés elkerülésére heroikus rezignációval szembe kell néznünk az itt-lét eme múlásával – hisz ez az egzisztálás létfeltétele – igenelnünk kell a nihilt, a halált. A legnagyobb való a Nincsen – énekelte Ady a Nincsen himnuszában.

Ebben a létállapotban azonban élni, alkotni többé már nem lehet, egyetlen alkotó mozdulata maradt meg a kultúremlékiségnek, amely egyedül értelmes: meghalni, kipusztítani önmagát. A kollektív öngyilkosság külső tünete volt a két világháború és az a harmadik fenyegető réme, amelyben az emberiség oly energiával rendelkezik immár, hogy teljes halált, kozmikus katasztrófát idézhet elő.

Az intellektualizmus éppúgy, mint a vitalizmus már abszolút álláspontok voltak, abszolút a szintézisük is: az egzisztencializmus a bábeli torony modern, mai alakja. Társadalmi, állami, gazdasági formában az intellektualizmus a kommunizmus, a vitalizmus a fasizmus, az egzisztencializmus pedig a kapitalizmus. Hogy a kommunizmus az intellektualizmus társadalmi vetülete, annak legékesebb bizonyossága, hogy vallása a tudomány, a tudománynak vallásként való használata: a szcientifizmus.

A FILOZÓFIAI „ÚJ ÉG ÉS ÚJ FÖLD”

Korunk szellemi színképének, betegségének fenti diagnosztizálása ijesztő, de igaz, a legvégső eszkatológiának előképe, anticipációja. Történeti eszkatológia az, ami a válságban végbemegy. Benne az eszkatológiának minden vonása megvan: az ítélet, az Antikrisztus, a maradék megtérése, a Messiás újra való eljövetele és az apokalipszis: az új égnek és földnek felmerülése. Ilyen történeti eszkatológia minden válság, minden kultúrforduló. Ilyen volt az antik, a középkori kultúra végén is, az emberek azt hitték, itt a világ vége – de sehol sem volt még ilyen nagy és rettenetes arányú, mint a mai. Az új ég és új föld feltűnése, az új ember megjelenése egy történeti eszkatológiában sohasem automatikus; lehet,

⁹⁸ „Akceleráció”. (szerk.)

hogy nem jön az új, vagy megjelenik, de nem tud megnőni, elpusztul. A felelősség mindenkit terhel, ha nem is egyforma arányban. A történelem kiszámíthatatlan és nyílt. Meddő dolog várni a jobbra, a másra: ez mindig egyesek, kis közösségek heroikus helytállására jön el, vagy nem jön el. Új föld, új ég, új kultúra, új arcú emberiség vagy végső, legvégső semmi, szellemi hő-halál, eszkimó jelenet⁹⁹, jégkorszak. Az ember csak néz, néz tétován, de rohan a történelem.

⁹⁹ Madách: *Az ember tragédiája*. (szerk.)

PROTESTÁNS KATOLICIZMUS

A katolicizmus lényege az a vallásos viszony, amelyben Isten – a Szentlélek – köztönten tudott egy valamely matériához (egyházszervezet, tárgy, cselekmény stb.) és az így felfogott Istennel való viszonyban a vallásosan viszonyuló személyiség az isteni matériában feloldódik, felbomlik (misztika).

A protestantizmusban az a vallási matéria, amelyhez a vallásosan viszonyuló személy kapcsolatot keres: a bizonyágtétel egy bizonyos múlt, megmerevedett, materializálódott, el is avult formája. A vele való vallásos kapcsolat éppúgy feloldja a vallásos személyiséget: misztika tehát, kábítás, mámor, narkózis.

A nyugati ember önmagában bírja a metafizikai súlypontot, ha tehát az Isten az ő megnyilatkozásával, igéjével, egy rajta kívüli valósághoz kapcsolódottan jelenik meg neki és ezzel így kényszerül vallásos viszonyba, kénytelen – nyugatiságából kiforgatván – önmagából kivetközni, hogy vallásos lehessen.

Azelőtt, amíg a metafizikai súlypont az emberen kívüli valóságokban volt – lehetett valamely matériában is – az Isten igéje kapcsolódhatott a matériához és az így Isten igéjével telített matériával való vallásos viszony sem kényszerítette a személyiségnek valóságpontjából való kiforgatását. Ekkor tehát még lehetett katolikusán keresztyénnek lenni, a katolicizmus lehetett igazi keresztyénség. Mióta azonban a valóságpont magában az emberben van, az Isten igéjével telített matériával való vallásos viszony már: bódítás, narkózis, mert az emberen kívüli valóságpont többé nem valóság, nihil; a benne lévő Isten, Isten igéje is nihil, a hozzá kapcsolódó, a vele vallásos viszonyban levő személyiség is nihilizálódik.

A protestáns katolicizmus nem veszi észre a kultúrformákban bekövetkezett nagy lélek-fordulatot, nem számol vele az igeszolgálatban; azt hiszi, hogy protestánsnak lenni annyi, mint másképpen katolikusnak lenni. A protestantizmus nem a katolicizmusnak egyik válfaja, leányegyháza. A protestantizmus lényege a

semper reformari elv érvényesítése a keresztyénségben, azaz az idői áttétel a prédikációban, lekipáztorkodásban, tanításban. Az idői áttétel mindig a metafizikai súlypont áthelyeződésének megfelelő. Így lesz csak a Krisztus-viszony valószínű, személyes, lélekben és igazságban való¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Jn 4,24

ELSŐ – ÉS MÁSOD-BIZONYSÁGTÉTEL

- ✦ Az Ige: Isten, amennyiben világunkban kinyilatkozik; kinyilatkozása egyszer emberré lett a Krisztusban. A kinyilatkoztatásról való szóbeli bizonyágtétel – a Krisztusban való kinyilatkoztatás is szóbeli bizonyágtételben van meg számkra – az elsődleges bizonyágtétel. A bizonyágtételről való bizonyágtétel: a másod-bizonyágtétel. A szituációban történő igehirdetés első (primér) bizonyágtétel, a textusnak idői áttételes prédikálása másod-bizonyágtétel (szekundér).
- ✦ Az egyházban az elsődleges bizonyágtételek le vannak zárva és kodifikálva vannak a Bibliában, mint kánonban, mely a hitnek forrása és mértéke. A Krisztusról, általában a kinyilatkoztatásról való, tehát első bizonyágtételek között megkülönböztetünk régieket és újakat. Az újak nem lehetnek ellentétben a régiekkel, de nem azonosak velük, sem variációjukkal vagy parafrázisukkal. A Biblia tehát kánon és ilyen értelemben nem tiltakozunk ellene, hogy lezárt, hiszen mérték lehet lezárt minőségében is. Hogy azonban egyetlen forrás, az azt jelentené, hogy csak másod-bizonyágtételek lehetnek utána, és ez megszegényítené a keresztyénséget. Forrása is lehet a keresztyén hitnek, – csak nem egyetlen forrása. A keresztyén hitnek forrása az összes, tehát a Biblia óta is meglevő első bizonyágtételek, azon kívül és felül: a keresztyén hit forrása maga a kinyilatkozó Isten, Jézus Krisztus Atyja.

KERESZTYÉN ELVSZERŰSÉG ÉS TÉNYSZERŰSÉG

Az Igeről lehet tettbeli bizonyágtételünk is, a szóbeli bizonyágtétel ezzel vagy egyidejű, vagy ezt megelőző, vagy ezt követő. A követő szóbeli bizonyágtétel megnöveli a tettbeli bizonyágtévő hitét, megtisztítja, megvilágítja. A megelőző szóbeli bizonyágtétel pedig megnövekszik, kiteljesedik, folytatódik a tettbeli bizonyágtételben.

Lehet-e azt mondani, hogy a szóbeli bizonyágtétel tartalma végső és teljes összefüggésben a Názáreti Jézus? Lehet, sőt ez is, de nem elvszerűen, hanem tényszerűen. Az elvszerűsége ennek azt jelentené, hogy ami a szóbeli bizonyágtételen innen vagy túl van, az nem Krisztus-bizonyágtétel, sőt ahhoz képest kárnak, szemétnak ítélandó. Tényszerűsége pedig azt jelenti, hogy a szóbeli Krisztus-bizonyágtétel teljességének részlegesei a megelőző és követő szóbeli és tettbeli bizonyágtételek egyaránt.

Számunkra a Krisztus keresztje nem elv, eszme, gondolat, hanem tény, történet; nem a bizonyágtétel formája, hanem tartalma, nem a bizonyágtételnek, mint vetületnek az alapja, hanem részlegese, sőt részlegeseinek teljessége, összessége. A vallás nem életforma, hanem vetület, a Krisztus sem életforma, hanem bármely életformának lehetséges vetülete, részlegese, ezeknek teljessége. Nem eszme tehát, azaz nem forma, életforma, vetületforma, hanem tény, tartalom, történet, vallásos istenrelatív vetülete egy valamely életformának, amelyben, amely által maga az életforma újjászületik. Nem eszme, nem szellem, amely a Róla való bizonyágtételt formázza, hanem tény, amelyre a bizonyágtétel, mint tartalomra vonatkozik. Krisztus-állapot, Krisztus-életforma nincs, hanem minden életformában lehet a Krisztust részlegesíteni, vetíteni.

A VALLÁS MINT KÖZVETLEN „TÚLVETÜLET”

A vallás túlvetület. Vagy olyan életformának túlvetülete, amely már tudatosodott tudományosan, művészileg, erkölcsileg, vagy olyannak, amely e tudatosodásokon még innen van. Így a gyermek-vallásosság sem képtelenség. Különben az volna. A gyermeki életforma ugyanis még vetítetlen, egyik irányban sem tudatosodott, kibontakozott életforma, hanem akármelyik négy irányba tudatosodhatása előtt van¹⁰¹. A felnőttnek is lehet ilyen életformája s ebből alkothat ő is vallásos túlvetületet.

A gyermek, akire Jézus mutat – hogy ilyeneké a mennyeknek országa¹⁰², nem abban az értelemben veendő nála, hogy bontakozatlan, tudatosítás, vetítés előtti életforma, hanem abban az értelemben, hogy a mi vallásos és egyéb relatív vetületeink megalázkodnak, hívó bizalomban elfogadók lesznek: azaz gyermekiek – az Istennek ugyanazon irányban felénk jövő vetületeivel, kinyilatkoztatásával szemben. Amikor az én személyiségem vetülete elnyeli az Isten-személyiség felém való vetületét, amikor azt megerősokolja, annak fölébe kerekedik, amikor az Igét megoltja, amikor nem abba vétetik fel, hanem ő akarja az Igét felvenni a maga részlegeseként: akkor nem vagyunk gyermekek Jézus értelmében, azok a gyermekek, akikre Jézus mutatott, akiké a mennyeknek országa. A jézusi gyermek akkor vagyok, ha az én relatív vetületemet az Isten vetülete relativizálja és nem megfordítva.

¹⁰¹ Fejlődésében még nem jutott odáig, hogy bármely irányba is már tudatosodhatnék. (szerk.)

¹⁰² Mk 10,14

MOZGALMI KÁTÉ

Egy mozgalom teoretikus alapvetés nélkül bizonytalan teoretikus talajon: vad-víz, amely szétfolyik, nem lesz történelemmé, elfajul; egyetlen haszna csak az lehet, hogy más mozgalmakat megtermékenyít vagy utat tör nekik. Olyan mozgalom, melynek széles és biztos teoretikus alapozása van: történelmi jelenség, tekintet nélkül hívei számára és minőségére. A teória azonban nem mindenkinek kenyere, csak keveseké. Viszont mindenkinek, a mozgalom mindegyik tagjának szüksége van rá, szükséges belőle több-kevesebb. Mi itt a megoldás? A többiek számára ezt a több-kevesebbet a teóriából jelszavakba, jelmondatokba, kátéba, hitvallásba kell egyszerűsíteni, letranszformálni, ledimenzionálni, vulgarizálni és mindezekben belül: érzékletessé, szemléletessé tenni. Deformálja-e a teóriát a vulgarizálás? Egy esetben nem, ha ti. a vulgarizálást a teória szakértői maguk végzik és azt nem engedik ki kezükből másoknak.

MOZGALMI KÁTÉ¹⁰³

Vallás, keresztyénség!

Mi a vallás?

A vallás nem valamely életforma, hanem bármely életformának túlvetülete.

Mi a keresztyénség?

A túlvetület Isten-relativitása.

¹⁰³ A Ferdinánd-féle szabadcsapat programja

A kultúrforma

Mi a kultúrforma?

Az életforma közösségi (kollektív) formája (kiszélesítése).

Mi a mi nyugati kultúrformánk?

Az a kultúrforma, amelynek alapiránya az autonómia.

Mi a nyugati vallás, nyugati keresztyénség?

A nyugati kultúrforma túlvetülete,
illetve isten-relativitású túlvetülete.

*Van-e a kultúrformának olyan foka,
amelyben már nem vetül, nem vetíthető?*

Van. Amikor abszolúttá lesz; akkor tehát vallásosnak, keresztyénnek sem lehet benne lenni többé, lévén a vallás vetület.

Miben nyilvánul meg a nyugati kultúrforma abszolút foka?

Minden valóság, ember, közösség, intézmény
olyannyira (abszolút módon) lett már autonómmá,
hogy a másik valóságot, embert, közösséget, intézményt ezáltal
semmivé teszi, degradálja géppé, automatává,
önmaga képére és hasonlatosságára akarja formálni, sőt teremteni;
megvonja a másiktól az autonómiát: hogy azt is Isten teremtette.
Hitvallásunkból – „Isten teremtett engem minden teremtménnyel együtt”
– az utóbbi három szót nem ismeri el,
sőt immár odáig haladt, hogy engem sem Isten teremtett,
hanem én magam teremtettem önmagamat.
A nyugati autonómia abszolút fokának legmagasabb pontja, zenitje ez.

*Hogy nevezzük a nyugatiság ama fázisát,
amely ehhez az abszolút fokhoz érkezett el napjainkban?*
Intra-autonómiának.

*Hogyan nevezzük a nyugatiságnak azt a fázisát,
amelyben e válságpontra túljutott?*
Ultra-autonómiának.

Mit jelent az ultra-autonóm nyugatiság egyházi vonatkozásban?
Azt jelenti, hogy a gyülekezet a maga egészében:
nagy személyiség, tagjaiban szintén személyiség,
a hozzá szóló, neki szolgáló prédikátor szintén;
továbbá: a gyülekezet, tagjai, prédikátora,
mindenik életformája is autonóm a másikkal, a többivel szemben.

*Mi az a vallás, keresztyénség, amely nihilizálódott,
abszolúttá lett kultúrformában akar élni látszat, holt életet?*
Ópium és nem csak a nép számára.

*Honnan magyarázható, hogy mégis fennmarad,
sőt sokáig, századokon át fennmaradhat?*
Isten hosszútűrésén kívül abból,
hogy az ember legerősebb lelki hajlandósága, ami emberré teszi:
szellemének, öntudatának, önelhatározásának elkábítása,
másnak odaadása, a róla való lemondás,
a vallásos kizsákmányoltatás és kizsákmányolás.

Hol van ez klasszikusan megírva?
Dosztojevszkij: Nagy Inkvizítorában,
Kirkegaard: Csábító naplójában,
Nietzsche: Zarathusztrájában.

Nyugati 20. századi (ultraautonóm) keresztyénség

*Lehet-e keresztyénnek lenni
a 20. század kultúrájában önkábítás nélkül?*
Lehet, de csak a nyugatiság ultraautonómiájában.

A Christus praesens hogy viszonylik a Christus historicushoz?
A kettő minden különbözősége ellenére is teljesen azonos:
aki az azonosság szilárdságából akár ortodox,
akár liberális kilengéssel enged, az nincs velünk, hanem ellenünk.

Hit ez az azonosság, vagy tény?
A legnyilvánvalóbb tények egyike, csak még kevesen látják egyelőre.

Mi az intraautonóm nyugati keresztyénség abszolúttá lett formájának legáltalánosabb tünete?

A vallásos fogalmi realizmus és mágizmus.

Hogyan harcolunk ellene?

Két úton: – benne és kívül.

Lehet-e győzni vele szemben?

Lehet, de nem partizán-harcokban, hanem közösségben; a szabad-csapat átüti a legerősebb falat is.

Magától eljön-e a győzelem?

Nem, az ultraautonómia a 20. század kultúrformájában diadalmasan halad előre ugyan a kultúra minden területén – de ha nem oltatik be most a keresztyénség, az ultraautonóm Krisztus szelíd olajfájába –, szekuláris és nem szakrális kultúra lesz, épp úgy, mint a nyugatiság, az újkor intraautonóm kultúrája.

Elkéstünk-e már a beoltással? Még nem.

Mikor van itt annak ideje? Ma.

Dolgozik-e más, dolgoznak-e mások is ezen az óriási munkán?

Dolgoztak rajta előttünk kevesen, partizánok, partizánmódra, de szétszórattak, megsemmisítették, megemésztették. Ma: egyedül vagyunk, de szabad-csapatban. Kívülünk senki sincs.

Nem vagyunk-e kevesen hozzá?

Az emberiség nagy ügyei mindig kevesek alkotó munkáján fordultak meg.

Nem kilátástalan-e az Ügy győzelme?

A lehetetlent kell „letetni” (feltételezni): legyűrni.

Mi a garanciája az Ügy diadalának?

Az, hogy már nem kell felfedezni, hanem *van*.

VITÁLIS EMBEREK HAGYJÁK EL AZ EGYHÁZI SZOLGÁLATOT¹⁰⁴

A napokban elhangzott a fenti mondat így: Ha a vitális emberek elhagyják – akármely okból – az egyházi szolgálatot, akkor az egyház, a Teológiai Akadémia, egyházi közéletünk egzisztenciálisan megszűnt, halott, amelynek csak még a haja és körme nő. Következtes volna máris: a templomajtót bezárni és a teológiát felszámolni. Nem a vitális emberek hagyják el az egyházat – ennyire még nem vagyunk –, hanem azok közül egyesek. Kik? Akik nem bírják ki, hogy alkotó látásaikból nem lesz, nem lehet vagy nem lesz azonnal tett, közélet, megvalósulás, legalább valamilyen. Miért nem lesz, nem lehet vagy nem lesz mindjárt? Mert nem engedik, mert egyházunk élén dogmatizmusba merevült vezetők állanak, akik maguk nem teszik ezt, nem törekednek erre, nem vitálisak, sőt eretnekségnek bélyegeznek minden ilyen törekvést; a meggyanúsításnak 20. századi inkvizícióját, a modern inkvizíciót kezdik velük szemben működtetni.

Az egyház ügye nem egy-két vitális emberé, nem is az összes vitális emberé, hanem Krisztusé, aki a kövekből is teremthet magának híveket, hozhat elő vitális embereket helyükbe, Saulusokból Paulusokat. De ez csak az egyik, a legmagasabb látás.

A másik az, hogy a vitális emberek azok, akikben van szerep-teremtő erő s az egyházban nem találják terepüket, szerepüket, hogy látásaikból közösségi élet, tett, megvalósulás legyen azonnal. Odamennek tehát, ahol ezt a teret megtalálják. Mindegy ugyanis nekik, hogy hol, miben, milyen vetületben bontakoznak ki, csak kibontakozhassanak. Vannak azonban megátalkodott, makacs emberek is a vitális emberek között, akiknek nem mindegy, hogy hol, miben, milyen vetületben bontakoznak ki. Ők kizárólag a vallásos vetületben, a különös kinyilatkoztatás szolgálatában akarnak kibontakozni. Többet ér nekik, ha ebben ma, még most, egyelőre csak nagyon rész szerint is bontakoznak ki, mintha másutt azt már most, azonnal és egészen tehetnék. Mert mit használ nekik, az ilyen em-

¹⁰⁴ Avagy a hűség ajánlása. (szerk.)

bereknek, ha az egész világot megnyerik is, lelkükben, azaz az ő speciális esetükben, a különös kinyilatkoztatás szolgálatában kárt vallanak¹⁰⁵.

Ilyen vagy-e te, ezek közül a makacs, megátalkodott, küldetésesen hűséges emberek közül egy, aki nem küldetett csak Izrael népének fiaihoz? – ha igen, akkor nem kell mondanom, mi a teendő, hova menj. Nem kell mondanom, hogy maradj. Maradni fogsz, velem együtt, még akkor is, ha már – ne adj Isten – nem is lesz többé lehetséges a szabad vallásgyakorlat valamilyen formája, ha már nem lesz parókia, szervezett nyáj és templom: te akkor is ezt a szolgálatot fogod velem együtt végezni az utolsók között a hajón is, amelyről már minden patkány elmenekült és ott süllyedsz el a hajóval együtt. Mit mondjak én teneked? Eredj, ha tudsz! De én – varjú a száraz jegenyén – én itthon maradok. Eredj, ha tudsz. A hajó megy tovább. A repülőgép repül. Eredj patkány, menj homokzsák. Ha elfáradtál a harangozásban, hát ereszd el a harangkötelet, de én húzom, míg belehalok. Nem szóval, de egy étellel mondom neked ezt. A mezők fehérek az aratásra, de te dobd el a kaszát, majd én vágom a rendet helyetted is.

Majd, ha az Isten egyszer számon kéri tőled a termést, az almát, azt mondod: Itt van Uram, teremtem neked szép körtéket! Urad azt fogja neked mondani: Nem kell *tőled* a körte, a szép sem, adj almát, akármilyen kicsinyet is, érted, adj almát!¹⁰⁶

*Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar!*

¹⁰⁵ Mt 16,26

¹⁰⁶ Vö. „Knock out”, a hetedik tanulmány első bekezdésében: „Megintettem magunkat, hogy mi olyan fák vagyunk, akiket azért küldött az Úr e világra, hogy almát teremjünk...”

◀ FÜGGELÉK ▶

Az itt közölt írások közül az elsőt a Krónika elődjéből,
a „Bizonyosság”-ból vettük.

A következő négyet Ferdinánd István „Csittvári krónika” című két kézírásos
füzetében találtuk. Nyilván a Krónikának szánta őket.

Az utolsó valahol könyvei közt bujkált.

AZ ÉRTELMISÉG SZOLGÁLATA¹⁰⁷

Gondolkodni fáj; miért? Mert életformát vetíteni, értelmi irányba vetíteni nem mindenki tud. Csak kevesen tudnak. Egy illetékes szerint az emberiség néhány ezreléke csupán. És a többi? Legjobb esetben elfogadja öntudatosan a már meglévő régi és a számára az alkotóktól ajándékozott új vetületeket s ezeket alkalmazza, kifejti, kibontakoztatja – ezekből él. De a követőknek ez a serege sem nagy. A legtöbb ember ugyanis nem öntudatosan fogadja el, teszi magáévá a régi és új vetületeket, hanem tekintélyi alapon, és fetiszizálja azokat. Így születnek meg a gondolat-bálványok.

A gondolkodók szolgálata tehát rendkívül fontos a kultúrában. Negatív: harc a gondolat-bálványok ellen, mint ahogyan a zsidó próféták is a bálványok ellen harcoltak. Pozitív: a mindig újarcú életet újra vetíteni, és amit rosszul vetítettek, újragondolni

Másoknak gondolkodunk tehát, mások helyett is; akik nem tudnak, vagy akik nem jól tudnak. Ahol ez a szolgálat nincs meg vagy kihagy, ott a szellemi élet elposványosodik – megkergetül, körbe kergeti magát. Ureusként: a kollektív lélek örülete ez.

Alkotó, követő és nép (gyermek). Ezek egészséges kategóriák. De a tömeg? Mit kezdünk a tömeggel, ha uralkodik már? Vegyük semmibe, ne zavartassuk magunkat tőle, ne háborodjunk fel rajta, hadd temessék a halottak az ő halottaikat.

Amitől Ady, Szabó Dezső még tajtékzott, nekünk meg kell tanulnunk annak sokkal nagyobb arányát is hidegvérrel nézni.

Hogy is mondta Zarathusztra? Tanítom néktek az Übermenschet! Én pedig tanítom nektek a kétlaki életformát!

Quousque tandem?¹⁰⁸ Egészen addig az időpontig – ami bizonyosan minden kétlaki életformát élő, igaz ember életében eljön –, amíg oda nem kiáltja: Cae-

¹⁰⁷ „Bizonyosság”, 1951.

¹⁰⁸ *lat* hát még meddig? Cicero után: Hol a türelem végső határa?

sar, én nem megyek! De közben, előtte is – utána is: aki téged kényszerít menni két mérföldre, menj vele négy mérföldre; aki el akarja venni felsőruhádat, add oda neki az alsó ruhádat is, s aki arcul üt jobb felől, tartsd oda annak bal orcádat is¹⁰⁹. Sohasem éreztem a hegyi beszéd eme megbotránkoztató szavait olyan aktuálisan igaznak, mint ma.

*A boldogságot akarom én?
Nem – én a művemet akarom.*

Tanítom nektek a kétlaki életformát, Testvéreim!

*Öreg számadó*¹¹⁰

¹⁰⁹ Mt 5,38-42

¹¹⁰ Ferdinánd István

FURCSA BARÁTOM¹¹¹

Van egy furcsa barátom, akinek a méter, a mérleg és egy óra legkedvesebb játékszere. A méterrel meg szokta mérni azokat a sorokat, amelyeket a papírosra szánt, a mérleggel azokat a könyveket, melyeket elolvas, vagy elolvasni szándékozik, az órával pedig nem a százméteres síkfutás, hanem a saját előadásai időtartamát méri másodpercnyi pontossággal. Van még két és fél percünk – szokta mondani – szíveskedjenek hozzászólni a társadalmi válság problémájához.

Mit nem adnék érte – mondta egyszer –, ha tudnám, Petőfi hány perc és másodperc alatt írta az „Egy gondolat bánt engemet” című versét, vagy hány tized másodperc volt Berzsenyiben annak a gondolatnak a felvillanása: Mi a magyar most, rút szibarita váz! Mily nagy dolog, hogy az evangéliumban adva vannak számunkra Jézus saját szavai! Így legalább ki tudjuk számítani megközelítő pontossággal, hány másodpercig tarthatott a halott leányzót feltámasztó szava: Talitha kúmi!¹¹²

Jártam Eperjesen, láttam azt az eredeti lakot, melyet három költő: Tompa, Kerényi és Petőfi megénekelt. Mindegyiknek mást jelentett az: Petőfi a szabadságot látta benne: „nincsen itten önkény”, Tompa a patriarkális életérzést, Kerényi a természet megszépítő és megajándékozó kedvét. Mily boldog voltam, amikor e kis lakot colostokommal felmértem; itt hordom, azóta az adatokat állandóan a szívem felett. Mit nem adnék érte, ha tudnám, hogy Baróti ledőlt diófája hány mázsa volt, s amikor Newton fejére esett az alma, s megfogalmazódott fejében a gravitáció gondolata, hány fontot nyomott a tudós teste, a feje, s maga az alma külön-külön! Bár a múltkor sikerült felfedeznem Ady egykori telefonszámát; mily becses lelet!

Bevallom neked egy nagy bűnöm, teljesen magunk között mondván: Egyszer keresztelés után hőmérővel megfokoltam a keresztség, s patikamérlegen le-

¹¹¹ A tudomány nem, a teológia sem CGS rendszer. (szerk.)

¹¹² Mk 5,41

mértem az úrvacsorai ostyát. A bort nem volt szükség ilyen istenkísértő műveletnek alávetnem, mert még az úrvacsora előtt tisztában vagyok vele, hány maligán és cukorfokos. Hittanórán a gyermekekkel is közöltem már nagy felfedezésemet, hogy Jézus Magvető példázatában a mag nem búza volt, hanem csakis árpa lehetett, esetleg zab.

Mondd – fordultam furcsa barátomhoz –, nagy gyönyörűséget szerez neked ez a különtség, amit te tudománynak tartasz? Hiszen a tudás nem anyag, hanem forma, állásfoglalás, viszony, szimbólum és erkölcsi manifesztáció. Én igazán nem akarlak megakadályozni kutakodásodban, csak arra kérlek, hogy ezt ne nevezd tudásnak.

36 és fél fok – felelt barátom –, azaz ennyi fok alatt támasztod meg fejedet kezeddal, karoddal, mialatt a fenti téves megállapításodat kimondtad –, s egy nagy háromszögű vonalzóval hadonászott az orrom előtt.

KERESZTYÉN IRODALOM

A keresztyén irodalom a művészi vetület kinyilatkoztatásba ágyazottan. Ilyen Milton, Dante, Augustinus műve. Különös kinyilatkoztatás művészi formában.

További értelemben: keresztyén irodalom az is, amely mint klasszikus irodalom – azaz általános kinyilatkoztatást hordozó irodalom – nem ugyan a szerzőktől, hanem az olvasók által ágyaztatik be a keresztyénségbe. Csak a klasszikus művek lehetnek megfelelőek erre a célra, mert a nem klasszikus művek tartalma ál- mű- vagy leszakadt életforma-vetület, abszolút vetület, s így a vallásba nem ágyaztathatik, hiszen már maga is vallás vagy hazugság. Ebben a második értelemben keresztyén irodalom nincs, hanem lesz azáltal, hogy egyre több művét hódítja meg magának formanyelvül a keresztyénség. A keresztyénség nem szekta, hanem egyház, univerzális vallás, éppen ezért nem szakadhat el a világ nagy tényeitől, nem lehet élet-idegenné; az emberiség nagy közösségének ügye.

Az irodalom krisztianizálása a kultúra szekularizációja ellen indított harc egyik fő frontszakasza, a prófétai feladat fő munkamezeje, már csak azért is, mert az irodalom a szellemi élet legérzékenyebb membránja, mely legelőbb érzi meg az új kort, az idők megváltozását, hozza az új időknek új dalait. Ha tőle elszakadna keresztyénségünk, anakronizmussá válnék, illetve vált máris azzá, s ezért vált azzá.

A szakrális kultúra Nyugaton vagy nem valósul meg, vagy az irodalom vallási ágyazásán kezdődik el. Az irodalom csírájában maga a kultúra; úgy viszonylik a kultúra többi területeihez, mint a nép a szofokráciához. Az irodalomban előre ki van már mondva, amit a kultúra többi területein később másképpen, – nagyobb, mélyebb, magasabb és szélesebb dimenziókban mondanak ki. Akinek az irodalommal kapcsolata nincs, az önmagát szellemi meddőségre kárhoztatja, éppúgy mintha elveszítené kapcsolatát önmaga való életformájával. Az irodalom a kultúra való-életformája. Az irodalom a leguniverzálisabb nyelv, melyen a nép, a kisgyermek is ért. Némaságra, szűk körű misszióra kárhoztatja magát az a vallás, amely ezt nem érti meg.

Az irodalom a szellemi fejlődés élenjáró pionírja, első expedíció ismeretlen titok-területekre; minden, ami primér, ami önbuzgású, ami igazán nagy, előbb mindig irodalom s csak azután lesz más.

Az irodalomhoz menni tanulni, annyi mint tanulni menni a kollektív géniuszhoz. Ha a keresztyénség az irodalom forrásvidékét meg nem hódítja, az emberiség életének és ügyének csak perifériáján maradhat; dekoratív elem a társadalmon.

Az irodalom az emberiség anyanyelve.

A költő és a próféta egészséges kultúrákban egy személy. Vallás irodalom nélkül: szó hang nélkül, víz edény nélkül, lélek test nélkül, valóság alak nélkül, Isten Krisztus nélkül.

A SZÓZAT¹¹³

ELKOPOTT SZÖVEGEK

Csehszlovákiában törvényileg tilos volt a cseh nemzeti himnusz: *Hej slováci ešte naše*-t kocsmában vagy utcán énekelni. A sok és gyakori használat a nagy szövegeket nem csak belevési a nép lelkébe, hanem elkoptatja. Ez utóbbi eset következett be nálunk Vörösmarty Szózatával; nem tudjuk már felfogni, mit is énekelünk, szavalunk benne, újra le kell fordítanunk nyelvünkre, meg kell hódítanunk azt, ami a miénk.

SZEMÉLYISÉG-TALÁNY

A szellemtudományok 20. századi feladata: a személyiség-talány megfejtése. E nélkül a szellemtudomány ószeres, kacatos láda, melyben az adatok még akkor is rendetlenül hevernek össze-vissza, ha különben szigorú külső rendbe vannak egymás mellé illesztve. A belső rend az, ami kívántatik. Egy személyiség gyújtópontjából nézni és koordinálni összes megnyilvánulásait: ez a feladat. Vörösmarty személyiségének talányát próbálták megfejteni már: Gyulai, Babits, Szerb. Nézetem szerint egyiknek sem sikerült személyisége középpontjába behatolni, csak mellette köröztek. Volt idő, mikor az ószövetségi próféták személyiségének emblémáját próbáltam megfejteni, ezt a mind a mai napig meg nem kísérelt feladatot elvégezni; ma Vörösmarty izgat, hogy miért éppen ő, nehéz volna megmondani.

A SZÓZAT GONDOLATI FORDÍTÁSA

Az első két versszakban kimondja, hogy hozzá vagyunk kötve talajunkhoz, humuszunkhoz – ő hazának nevezi –, ehhez húnek kell maradnunk, mert csak így lehetünk termő élet, szellemi értelemben produktívak.

¹¹³ 1952. március

A további versszakok folyamán kifejti, hogy ez a talaj miből lett, miből állott össze? „Szabadság! itten hordozák véres zászlóidat”,... „ész, erő és oly szent akarat hiába sorvadoztak egy átoksúly alatt”,... „annyi szív hiába onta vért... annyi kebel hiába szakadt meg a honért.” Más szavakkal: a kultúrértékeket alkotó nagyok vetületeiből szövődött a haza, mely a magasabb rendű életet élni akarók produktuma, s mely a magasabb rendű élet feltétele nekünk.

Az nem lehet, hogy hiába tépték el önmaguk; egy ezredévi szenvedés – nagyjaink és követőik, sokaknak szenvedése, akik valamit is osztottak az ő küzdelmükben, küldetés-betöltésüknek valamennyire is részesei voltak – kér életet vagy halált.

Jöni fog egy jobb kor! – Az istenrelatív (érték) vetületek életformákká lesznek. Az nem lehet, hogy ne legyenek. „Vagy jöni fog, ha jöni kell – a nagyszerű halál.”

A nemzethalál akkor és úgy következik be, ha a nép elveszti azt a küldetését, melyből él, vagy ez a küldetés válik már időszerűtlenné és a nemzet tovább is kitart mellette: kiesik így az időből, az életből. A küldetést úgy veszítheti el, ha nem támadnak nagyjai, akik azt műveikben kifejezik, újra fogalmazzák, megelevenítik, vagy egy másik nép hivatását kéne magukévá tenni, a magukét elfelejtik vagy már nem értik vagy csak hangoztatják, de nem élik. Mindez dicstelen, gyalázatos halál, illet jósolt a magyarságnak: Herder, illet Berzsenyi és Kölcsey.

Vörösmarty „nagyszerű halál”-ról beszél, amely nem azért nagyszerű, mert nem egy, egyén, hanem egy egész nép hal meg, hiszen az egyénnek is lehet nagyszerű halála – illet kívánt magának Petőfi az *Egy gondolat bánt engemet* című költeményében és illet halt a segesvári síkon. Nagyszerű halála volt Giordano Brunonak, Szókratésznek, Keresztelő Jánosnak, István vértanúnak, Uriás prófétának... Jézusnak. Egy nemzet is halhat nagyszerű halált, amikor olyan küldetéséért gyilkolják meg, ami ma is, mindig, örökké időszerű marad. Vörösmarty ilyenről szól nagyjaink áldozatának egyik szükségszerű, lehető következményeképpen. Jobb kor – vagy nagyszerű halál alternatívája következik csak a 19. századi magyarság életének előzményeiből, a reform-nemzedékből.

Az utolsó két versszakban megismétli a költemény elején mondott felhívást. Légy hű rendületlenül talajodhoz, humuszodhoz, hazádhoz, géniuszaidhoz, önmagadhoz. A nagy világon e kívül nincsen számodra hely: termő, alkotó csak itt lehetsz; magaddal is csak itt bírhatasz, értelmes, magasabb rendű életet csak itt élhetsz, a tengő élet fölé csak itt, ebben emelkedhetsz. Vallási kifejezésben: csak itt üdvözülhetsz – a való életformában, a való vetületben.

Miképpen állítható végül a Szózat tematikája Vörösmarty személyiségének gyűjtőpontjába, miképpen vezethető le abból a gyűjtőpontból, amelyből minden műve levezethető, miképpen mondja ebben is csak az *egy* mondanivalóját, amelynek elmondására e földre, hozzánk küldetett?

Ez az egy mondanivaló számára a „való”-ból vetítő élet, magasabb rendű élet prédikálása volt. Költeményei közül önmaga legjobban szerette a „Túlvilági kép”-et. Nyilván ezt tartotta személyisége legadekvátabb kifejezésének. Ebből fejtem meg a Vörösmarty emblémát, és ami más pontokból kiindulva mindig hagyott oeuvre-jében divergáló részeket, ebből a pontból nézve a Vörösmarty mű egésze egy kristályrendszerbe illeszkedik és végig átpillantható. E kristályrendszer tartópontjai éppen azok a művek, melyekben Vörösmarty géniusza a legmagasabbra lobbant: a Csongor, a Rom, Gondolatok a könyvtárban, Előszó, Emberek, Merengőhöz, Vén cigány.

A forráshoz, mely immár száz éve feltört a földből és buzog, mindig új utat, utakat kell törnünk a mélybe megközelítésére, hogy ihassunk belőle élő vizet, – mert minduntalan benövi előlünk az idő és a történelem burjánja. Az út, ezek az utak nem csak annak teszik lehetővé, hogy hozzáférjen és ihasson belőle, aki utat tör hozzá, hanem azoknak is, akik ilyen törni maguk nem volnának képesek, de a vízre éppen úgy szomjaznak.

TERMÉSZET-VALLÁS

Párizs egyik középülete előtt állandóan silbakolt, őrt állt egy katona. De nem ajtó előtt, hanem egy fal mellett. A 19. században ez feltűnt és kezdték keresni: miért? Rájöttek, hogy a falban azon a helyen valamikor ajtó volt, melyet régen befalaztak már, de a silbakot elfelejtették megszüntetni akkor, úgyhogy századokon keresztül fennmaradt.

A vetület-komplexumban – így a vallásos vetületben is – az életforma, amelynek vetülete van benne, elavulhat, „az ajtó benne befalaztatik”, de a vallás még mindig az előtt silbakol, őrködik, abban demonstrál és ágál.

Mi történik akkor, ha egy ilyen valamikor volt, élő, létezett életforma elkorhad vetületében, vetülete alatt, és a vallás, erkölcs, tudomány és művészet még mindig benne és előtte silbakol? Öntudatunkat olyan valóságra kényszerítjük rá ilyenkor, amelyből magától, belülről nem tud felmerülni. Holt tárgynak nincsen élete, belülről fakadó mozgása s így magasabb rendű élete: szellemi vetülete sem. Ha mégis erőszakoljuk azt, ami nincs és nem lehet, két eset állhat elő:

- ✦ Belemerülök a már meghalt, holt életformába: anyaggá vált mű-valóságba és igyekszem belefulladásni, elmerülni benne; különben nem tudok mellette és fölötte tudatommal kitartani. A tudat ugyanis a valóság belső valóságának: életnek méhéből fakad, mint annak magasabb rendű folytatása, és természetellenes gondolni, tudni, látni, szemlélni, ami nincs. Ha pedig belemerülök úgy, hogy benne akarok maradni is, kívülről belehatolva, úgy azt a látszatot keltve magam előtt is, mintha belülről fakadnék fel, ez csak úgy lehet, ha belefulladások, belefajtom magam, felbomlok és szétolvadok benne. Vallási vonatkozásban: kész a misztika.
- ✦ Ha pedig nem oldom fel benne magamat, akkor megfutok, dezertálok – ennek különböző durva és finom formái lehetségesek. Nem-szeretem órán, pl. a diák vagy belefajlja magát az előadás vizébe, úgyhogy felmerülni nem tud már, vagy mással foglalkozik.

Mai betegsége a protestáns vallásosságnak az újkori fogalmi realizmus elavult valósága, művalósággá lett anakronizmusában való elmerülés vagy a tőle való megfutas. Ha elmerülök benne, ebben a misztikában élve személyiségemet lefokozom szellemi lényből természeti, sőt anyagi, sőt ezen felül még mű-valósággá; vallási viszonyom is lesüllyed a természetvallás fokára újra, mert Istenem is olyan, mint amilyené én válok általa a hozzá való viszonyomban. Ha pedig nem elmerülök, hanem megfutok, akkor szekulárisssá válok. A szekularizmus ismét a természetvallás egy formája.

E szükségszerű alternatíva egyikét sem bírom elfogadni. Quid nunc? Hogy ilyen tisztán és élesen bírom felvetni a kérdést, az már magában hordja a garanciát arra, hogy van kiút. Csak így lehetséges, hogy nem hiszem el, hogy tertium non datur.

A fogalmi realizmus mű-valóságában elrálkosodott protestáns, mai vallásosság önmagát őrli fel. Egy kérdésemre: hogyan aktualizáljuk a megtérésről szóló ígét? – egy anakronista így felelt: a megtérés mindig aktuális. Szóval aktualizálni nem kell, szóval időtlen. Ó Jézus, Jézus!

BORNEMISSZA PÉTER: ÖRDÖGI KÍSÉRTETEK

– olvasása közben –

TÁRSÁK A MÚLTBAN

Számítás útján a világűr egy terében csillag meglétére következtettek a tudósok, nem lévén azonban még elegendő erejű teleszkópjuk, nem tudták eldönteni, van-e ott égitest vagy nincs?

Miután megszerkesztették az elegendő erejű távolbalátót, számításaik következtetése valónak bizonyult: valóban ott volt az az égitest. Mily öröm lehetett számukra e felfedezés, az ész diadala.

Hasonlóképpen vagyok én is a prédikátorokkal. Teoretikusan rájöttem arra, hogy milyenek kell lennie a protestáns prédikációnak, a prófétai vallásnak, az egyháznak és egyházi szolgálatnak, s miután nem láttam közelemben ennek semminemű nyomát („közel s távolban semmi fény nincs, csak mécsvilágom s honszerelmem ég...”), keresni kezdtem a múltban, a legtávolabbi múltban elődöket. Karácsony Sándor egyszer azt írta, hogy neki közvetlen elődje Apácai Csere János volt a magyar pedagógiában. Ilyen messze volt kénytelen menni s ilyen messze voltam kénytelen, menni magam is.

Egyházamban való nyilvános működésemről sorozatos botrányok krónikája volna írható. Miért? Egyedül és legfőképpen azért, mert másnak láttam a prédikációt, az egyházi szolgálatot általában, mint kortársaim, pályatársaim bel- és külföldön, a jelenben és a közelmúltban egyaránt.

Elődöket, társakat kerestem botrányosnak tetsző felfogásom magányában, pusztába kiáltó szó voltam és szenvedés, muszáj-kényszerűség volt nekem a pusztá, nekem, aki végeredményben közösségi lénynek születtem és nagyon magányosnak kellett lennem mégis. Sejtettem, hogy társakat a 16. és 17. századi magyar protestáns prédikátorokban találhatok, de csak sejtettem mindezt, mert nem ismertem őket. Tizennégy évig voltam könyvtáros, de egyetlen művet sem olvashattam. Jól el voltak temetve.

Egyszer futólag egy könyvtárrendezés alkalmával a régi magyar könyvtárról kellett hármunknak jegyzéket készíteni: ekkor lopva bele-bele tekintettem egyik-másik prédikátor már szétmálladó könyvébe és ilyeneket olvastam:

„rohogó¹¹⁴ tűz, vak falvak, egy pápistává lett prédikátor öt férges mentsége, melyekkel bé omlott kútból kíván meríteni.” Megfogott ez az erőteljes magyar nyelv. Tudtam azután még iskolai tanulmányimból a prédikátoroknak egyik, kollektív prédikációját: a nyakunkon lévő török Isten büntető ostora, mint Izraelnek a babiloni nép hadserege („keresvén zsidókkal atyafiságunk” Ady), nem használ semmit a nemzeti ellenállás, mert méltón ér bennünket e büntetés valóságos bűneinkért, az ellenállás megutálása volna Isten büntető kezének, hanem térjünk meg – gyakorlatilag térjünk a reformáció hitére, és akkor Isten leveszi rólunk büntető kezét. Mintaszerű prédikációnak tartottam ezt a gondolatmenetet, amelynél máig nem mondtak jobbat és különbet magyar földön.

Nagy várakozással néztem Bornemissza könyvének új, facsimile kiadása elé¹¹⁵, amelyet ugyan kultúrhistoriái érdekből adtak ki, de én egyházi és egyéni szempontból használtam fel és várakozásom, rég kutatott meggyőződésem érdekében vettem kezembe. Várakozásomban nem csalódtam.

MI A PRÉDIKÁCIÓ?

Ma a prédikáció a Biblia valamely szakaszának elemzése és alkalmazása életünkre, a legjobb esetben idői áttétel. A legtöbb esetben azonban nem éri el, nem tudja elérni valóságos életünket, legfeljebb annak felszínét érinti, mint a víz felett szálló madár a víz felületét.

A prédikáció szerintem egészen más valami. A valóságos életnek, a mi jelen életünknek vannak feszültségei, szituációi, konfliktusai, filozófiai nyelvemen kifejezve: életforma – részleges és vetület komplexumai¹¹⁶. Ezek között vannak egyéni és kollektív szituációk. Az egyéni szituációk a lelkipásztorkodás nyersanyagai, a kollektív szituációk vagy kollektív jelentőségű egyéni szituációk pedig a prédikáció nyersanyagai. A prédikálás úgy történik, hogy jelen, valóságos életünkben kihalljuk, kitapogattjuk a szituációt, ezt Isten elé víve, keressük isteni megoldásukat. Másképpen: a *valót vallásilag vetítjük* (v-v-v). Ha ez a vallási vetület értékvetületté lesz, akkor új kinyilatkoztatás születik, új ige, amelyet azután beágyazhatunk a Biblia régmúlt bizonyágtevéseinek valamelyikébe s ez nem-

¹¹⁴ rohogó: „Nagy lobogással, mély, tompa hangot adva ég.” Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai kiadó, Bp. 1980.

¹¹⁵ Akadémiai kiadó, Bp. 1955.

¹¹⁶ Egyszerre vagyok százszázalékosan a gyülekezet lelkésze és gyermekeim apja; családomat el kell tartanom, de a lelkemet el nem adhatom; barátommal nem értek egyet, de el nem árulhatom, stb. Így ütközhetnek erkölcsi és vallási, vallási és tudományos vetületeim, stb. (szerk.)

csak megtörténhetik – hiszen az új ige nincs, és nem lehet ellentétben a régivel, sőt emebben implicite benne-foglaltatik – de jó is, hogy megtesszük, hogy így a Biblia mértékünk legyen, nehogy tévelygésbe essünk az új ige hirdetésében. Három mozzanata van e lelki folyamatnak:

- ✦ A szituációk felderítése, diagnózis,
- ✦ Prófétai prognózis, az új ige,
- ✦ Az új ige bibliai ágyazása.

Az igének van teste és van lelke. Teste a mindenkori jelenvalóságból vétetik, lelke pedig Istennek cselekvése a szituációban. A kettő egymástól nem választható el, mindig együtt van, amint ember sincs külön testben és lélekben, a Krisztus is Isten és ember, istenember, úgy az ige is test és lélek; Isten cselekedete számunkra mindig csak emberi bizonyágtételben van adva. Lehet, hogy az igében az emberi rész elnyeli az isteni részt, vagy megfordítva, de ezzel megoltottuk az ígét. A helyes aránya a kettőnek az, midőn az isteni rész az emberin keresztül, mint eszköz, mint transzparens által lesz nyilvánvalóvá. Ekkor tiszta az ige. Ha tehát benne az isteni rész, a lélek az elsődleges. Különös hangsúly esik továbbá az ige testére is éppúgy, mint Krisztus emberségére. Az ige teste csak a *valóságos* – jelenvaló – *hic et nunc* életünkből vehető; ha máshonnan vesszük, akkor az ige nem lesz prófécia, hanem tanítás, közlése nem lesz bizonyágtétel, hirdetés, hanem csak oktatás. Az ige testét illetően döntő az, hogy az valóságos élmény, megtörtént eset, létező személyekkel; ígét nem lehet feltételes módban hirdetni. Költöni itt nem szabad.

A próféták ezért voltak sokszor triviálisak, ellenkezéseket kihívók, sértők, gyomorba-öklözők, aktuálisabbak, mint az újság, szenzációsabbak, mint a napi hír – de hát ez nem járuléék, ez lényeg az igehirdetésben, az ige valóságos teste.

Eddig csak a prófétáknál és Jézusnál találtam meg ezt, sehol másutt. Nagy és feszült volt a várakozásom, hogy vajon a prédikátoroknál megtalálom-e? Megtaláltam. Csak éppen más elnevezések alatt, Bornemisszánál így:

- ✦ A szituáció: a „csuda röttenetes dolog”.
- ✦ A prófécia: mindig új ige.
- ✦ A bibliai ágyazás:
az ördögi kísértés és az isteni ellenkísértés,
Szentlélek adta erő.

Ami a legfontosabb, az Ige teste mindig valóságos, megtörtént, a sárga földből nőtt eset, esetek. Szóval az ige valóságosan testté lett.

A valónak vallási érték-vetülete bibliai ágyazásban: ez az ő prédikációja is, nemcsak érinti az élet felszínét, hanem mélyen belemegy, belevájkál. Nem törődött a megbotránkozással, a tilalom ellenére, az üldöztetése ellenére hirdette és kinyomatta, újra is.

HOSSZÚ, MÉLA LES

Nem bíztam eléggé magamban, mikor rájöttem prédikációnk válságának magyarázatára, elméletileg és gyakorlatilag egyaránt. Miért csak én látom ezt így és senki más, senki más. Hosszú elméleti stúdiumot folytattam, iskolába jártam Kierkegaardnál, Tillichnél, Niggelnél, Thielickenél s teoretikusan is megalapoztam a magam módján. A legmodernebb teológusok tapogatózásai alapján szerkesztettem meg a mának, a holnapnak prédikációját, igeszolgálatát. Miért és minek volt ez a hosszú, fárasztó út. Egyszerűen csak a prédikátorokhoz kellett volna elzarándokolnom a múltba s ott megleltem volna az elveszett fonalat, elméleti cirkalmak nélkül, vér- és hússzerű pompás gyakorlatban. De a prédikátorok, ezek az illetlen emberek, jól el voltak szigetelve, csak tanultunk róluk, de nem tanultuk őket. S a kommunizmusnak kellett jönnie, hogy kiássanak egyet történelmi sírjából.

Móricz Zsigmond: A Fáklya című regényében szerepel egy református lelkész, akivel kapcsolatban megírja Móricz, hogy a protestáns prédikáció szintén szertartás, akár a katolikus istentisztelet, csak éppen a szertartásokat nem mozdulatokkal, jelképekkel visszük végbe, hanem szavakkal, beszéddel, a Biblia igéivel. Egy paródia a mi prédikációnk, a 16. századi protestáns prédikátorok prédikációjának paródiája. Vagy amint Kierkegaard mondja: megszűnt egzisztenciálissá lenni, tanná szegényedett, fejtegetéssé, gyakorlati egzegézissé silányult. Nem prófécia többé, nem; élő víz helyett desztillált víz, mely steril. A közelmúltban történt egy bűnös kísérlet a múmia megelevenítésére, hogy ti. vonalassá, eligazítóvá akarták tenni, azaz vallásos kifejezésekkel mondjuk a propagandát, a béke, a kormányprogram, az egyházpolitika stb. propagandáját. Pfüj. Rinyóvá lett Izrael leánya.

Kézenfekvőnek látszik, hogy kimondjam a következtetést a fentiek alapján: hirdessük úgy az igét, mint a prédikátorok, mint a próféták, mint Jézus! És mégsem lehet. Kimondani lehet, beteljesíteni már nem. Itt az utolsó probléma e tárgyban s többet erről már nem beszélék, és nem írok.

Tegyük fel, hogy holnap felmegyek a szószékre, és prédikátorok módján hirdetem az ígét. Nagyon egyszerűnek látszik, és mégsem lehet, már nem lehet.

Jézus mondja valahol az evangéliumban, hogy nem lehet ó ruhára foltot rakni új posztóból¹¹⁷. Nem lehet, mert akiknek ez kellene, már nem járnak templomba, s akik meg járnak, azoknak nem kell, nem ez kell, hanem ópium, narkózis, megnyugtató, zsongítás, kivetköztetés valóságos, személyes mivoltukból. Ez kell nekik! Az nem lenne baj, hogy triviálisnak, útszélinek, tapintatlannak mondanának és üldöznének. Hiszen mi az, amit már nem mondtak rólam, lehet-e engem még jobban megölni? Hiszen Petőfire is ilyesmit mondtak kritikusai, mikor a szalonköltészet áporodott levegőjébe betört az új időknek új dalaival. De az irodalom, az más. Ott vitális emberek is voltak és vitális közösség. Nem megfelelő a párhuzam.

Egy embernek magában áttörni a vasfalat, nem lehetséges, csak szétzúzhatja a fejét rajta legfeljebb. Nem a bátorság hiányzik, hanem a közösség. Nem Hamlet vagyok én, aki a tettektől irtózik örökös töprengéseiben.

Egy ember ebben a küzdelemben csak elpusztulhat, a szabad-csapat képes csak áttörni. Szabad-csapatot akartam én alakítani, belőletek¹¹⁸, nem sikerült, széthullottatok, fiaim, mert hitványak voltatok. Nem a kor volt rideg és kegyetlen és áttörhetetlen, minden kor ez és ilyen –, ti voltatok hitványak.

KÉT MEGFONTOLÁS

- ✦ Azt mondták egyszer, hogy a ponyvát úgy lehet kiirtani, ha klasszikusokat adunk ki ponyván, ponyva kiadásban. De hiszen a ponyva nemcsak a könyvben van, hanem az olvasásban is. Ponyvához szokott olvasók a klasszikusból is ponyvát olvasnak ki. A bűn a formában van¹¹⁹.
- ✦ Mikor már egy életforma, rendszer, intézmény olyannyira abszolúttá lett, hogy bálvány állapottá lett, nem lehet reformálni, nem reformálni kell, hanem leváltani. A revolúció esedékes. Aki hozzászólt a prédikáció általi személytelenítődéshez, zsongításhoz, az a próféta beszédje által is zsongulni fog, legfeljebb tökéletlenebbül zsongul majd.
Lelki szemem előtt látom az állam-egyház ellen magányos harcot folytató

¹¹⁷ Mt 9,16

¹¹⁸ A „Csittvári krónika” köréből, vö. Mozgalmi káté, 118. o.

¹¹⁹ Lásd 65. o.

Kierkegaardot. Partizán-harcos volt az Úr nevében. Jézusnak jó vitéze a keresztyénség elpolgárosodásának korában. Nézték és hallgatták az emberek ezt a szegény mártírt. Mit néztek rajta? Azt, hogy egyik nadrág szárja rövidebb, mint a másik, meg hogy esernyővel jár és nem esik. Mit hallgattak tőle? Azt, hogy jobban oda tud mondogatni a hivatalos egyháznak az Úr nevében, mint akár az ateisták. Az utcagyerekek egy könyve címét kiabálták utána: Entweder-oder. Az utcán esett össze, kórházba vitték, kérdezték, fel akarja-e venni az úrvacsorát? Felelte: Fel, de nem pap kezéből. Másképpen ez nem lehetséges – mondták neki. – Akkor hát a nélkül halok meg és meghalt. Aztán elfeledték. Száz év múlva felfedezték s megtámasztotta magát vele a dialektikus teológia, az új reformátori teológia egyfelől, és csináltak belőle egzisztencia filozófiát másfelől. Ő és az Ügye azonban most sem kellett senkinek.

Egy tévedése volt, az, hogy partizán módra nem lehet, csak szabad-csapatban és hogy a halottat nem életre kell injekciózni vagy vért adni neki saját vérünk-ből, hanem eltemetni.

SZÓTÁR¹²⁰

akceleráció	gyorsulás
amalgámoz	összekever
anatémáz	kiközösít
an sich	magában véve
apokalipszis	a titokzatos jövő (látomása)
atavisztikus	a távoli ősökre rendhagyó módon visszaütő; elavult, ósdi (nézet)
axióma	sarkigasság; külön, bizonyítás nélkül elfogadott alapfeltevés
diminuál	kisebbít, csökkent
divergál	szétágazik, megoszlik, különbözik
doketista	Krisztus testet öltését látszólagosnak valló
doktrinér	az élettől elvonatkoztatott, tudálékos
empirikus	tapasztalaton alapuló
entuziazmus	elragadtatás, lelkesedés
faszcinál	igéz, bűvöl
fétis	természet feletti erejűnek hitt, vallásos tiszteletben álló tárgy
furor theologicus	a teológusok „harci dühe”
génusz	rendkívüli tehetség, alkotó
hic et nunc	itt és most
horison	horizont, látóhatár (latinos-franciás írásmód)
idióma	nyelvjárás

¹²⁰ A kifejezések értelmét általában az Idegen Szavak és Kifejezések Kéziszótárából vettük át (Akadémiai Kiadó, Bp. 1994.)

iniciatíva	kezdeményezés
jeremiáda	siránkozás
kontempláció	szemlélődés, elmélkedés
male disputandum est	rosszul ment a vita, rosszul fogtam meg a kérdést (Luther a lipcsei vita után)
monofizita	Krisztusnak csakis isteni természetét valló tanítás
noli me tangere	Ne nyúlj hozzám! Ne illess engem!
nota bene!	jól jegyezd meg!
objektívál, objektívált	tárgyasít, tárgyasított
parafrázis	átfogalmazás
per aspera ad astra	a sikerhez nehéz út vezet göröngyös úton a csillagokig
pervértált	elferdült
quid nunc?	most mi lesz, mi most a teendő?
reprisztináció	idejétmúlt életforma, elavult gondolkodásmód
semper reformari	újszerű, modern köntösbe öltöztetése
stréber	mindig, újra meg újra reformálni
szacerdotális	törtető, akarnok
szupersztíció	papi
szupranaturalizmus	babona
teleológia	a természetfelettiből kiinduló gondolkodás
tertium non datur	a célszerűség tana
tusculánium	harmadik lehetőség nincsen
	magányos lakhely;
	eredetileg Cicero villája
	a mai Frascati helyén levő
	ókori római Tusculumban
ut omnes unum sint	hogyan mindnyájan egyek legyenek

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó (<i>Glatz József</i>)	5
Dr. Ferdinánd István	
A könyv szerzőjének rövid életrajza, életútja (<i>Ferdinánd László</i>)	11
Vallomás Ferdinánd Istvánról (<i>Dr. Hafenscher Károly</i>)	14
Két rehabilitáció (két dokumentum)	17
Bevezetés: A teológia és a filozófia viszonya	21

CSITTVÁRI KRÓNIKA (1952. január-június)

Január ✦ Reprisztináció	27
Február ✦ A szabad-akarat kérdéséhez	31
Luther és a szabadmozgalom	33
Az idő mint mennyiség	39
Szabadelőadás	43
Ady: A megőszült tenger	44
A megőszült tenger	45
Knock out	46
Forma és tartalom	48
Horizon	52
Március ✦ A térkép vallomása	54
Három mítosz-fogalom	60
A bűn a formában van	64

Április ✦ A misztikus és a prófétai vallás	67
A vádoló ifjúság	71
Végső leszámolás a misztikával	73
A közeg	79
A próféta (Bergyajev után franciából)	84
A bivaly	88
Appellare ad populum!	91
Május ✦ Az egyház ifjúsága	93
Mi a teológia?	98
Új világ felé	100
Tudós és gondolkodó	104
Június ✦ Kultúrmorfológia	107
Protestáns katolicizmus	111
Első és másod-bizonyágtétel	113
Keresztyén elvszerűség és tényszerűség	114
A vallás mint közvetlen „túlvetület”	115
Mozgalmi káté	116
Vitális emberek hagyják el az egyházi szolgálatot	121
Függelék	
Az értelmiség szolgálata	125
Furcsa barátom	127
Keresztyén irodalom	129
A szózat	131
Természet-vallás	135
Bornemissza Péter: Ördögi kísértetek – olvasása közben	137
Szótár	145

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya,
Budapest, 2001

Felelős kiadó Kendeh-Kirchknopf Péter

Műszaki szerkesztés Galgóczi Andrea

Tördelés Rezessy Szabolcs

A borítót Hannig Gabriella grafikájának felhasználásával

Galgóczi Andrea készítette

Nyomta és kötötte ETO-PRNT Kft.

Felelős vezető Balogh Mihály

ISBN 963 7470 64 6